

A BUDAPESTI
ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET
ÉRTESÍTŐJE

AZ 1879—1880-iki TANÉVRŐL.

MEGELŐZI:

AL-BATLAJÛSI NYOMAI

A

ZSIDÓ VALLÁS-PHILOSOPHIÁBAN,

ÍRTA —

ÉS

JELKÉPES KÖREINEK

HÉBER FORDÍTÁSAI,

KIADTA

Dr. KAUFMANN DÁVID

TANÁR.

BUDAPEST.

NYOMATOTT A MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

—
1880.

TARTALOM.

	Lap.
Bevezetés	3
A <i>jelképek körei</i> héber fordítása	8
Baťlajûsi's befolyása a zsidó vallásbölcészetre	19
R. Hâja Gaon	21
Bachja Ibn Pakûda	23
Salomo Ibn Gabirol	23
Abraham bar Chijja	25
Mose Ibn Esra	27
Jehuda Halewi	27
Abraham Ibn Esra	29
Josef Ibn Zaddik	30
Abraham Ibn Daûd	32
Mûsa Maimûnni	32
Mose Ibn Tibbon	36
Salomo Ibn Addereth	37
Lewi b. Abraham	38
Isak Ibn Latif	40
Bachja b. Ascher	41
Josef Ibn Kaspi	41
Kalonymos b. Kalonymos	43
Jehuda Mosconi	44
Samuel Ibn Zarzah	45
Samuel Ibn Motot	46
Schemtob Schaprut	46
Frat Maimon	47
Simon Duran	50
Joël Ibn Schoeib	50
Jochanan Alemanno	51
Mose Ibn Chabib	55
Isak Abravanel	56
Abraham Gavison	57
Jehuda Moscato	58
סי העגולות הרעיוניות	1—55

A philosophia történelmének kutató módszere bizonyos tekintetben közös a chemiáéval. Ott is, itt is, felbomlás meg szétválás forog fenn, a tünemények vegyületekkép jelenkeznek, melyek egyszerű alkatrészeikre bontandók; a gondolatok világában is egy elem-sor fölkeresése s megállapítása a feladat, csak hogy itt, mint tovább nem osztható alapelemek, többnyire csoportok állnak előttünk, könyvek meg gondolatsorok képében. S valamint egy anyag benső mivoltáról való ismeretünk a szerkezete módjában való belátástól függ, úgy valamely philosophiai mű vagy rendszer tárgyalása és megvilágítása azon elemek kinyomozásán alapszik, melyek létrejöttét eszközölték. Ily értelemben a philosophia történetirójának némileg vegytudósnak kell lennie.

Különösen a középkori philosophia története az, hol ezen chemiai módszer mellözése, a tüneményeknek egyáltalán ki nem elégitő ismerete által a legérezhetőbben megboszúlta magát. Itt még sok tekintetben úgy állnak a dolgok, mint a chemiában, midőn még a négy, különben is nem valóságos, elem tana uralkodott. Itt valamely rendszer tudományos taglalásáról, valamely philosophema, vagy irány kritikai feltüntetéséről sok esetben szó sem lehet, mert azon alkatrészek, melyekből a vegyületek állnak, nincsenek még elég világosan kiválasztva és meghatározva. Hogy a görögök bölcsesége kivonult Európa délkeleti szélén, hogy, Ázsiában való diadalmos előnyomulása után, s körüljárva a földközi tenger medenczjét, a délnyugotin, Spanyolországba, ismét behatoljon, — hogy az ókori philosophia termékei, a középkorban a syrek, arabok és zsidók közvetítése által közöltettek a nyugattal, — hogy Aristoteles, egy évezreddel halála után, mint egykor tanítványa, Nagy Sándor, meghódítá a Keletet, s innen lett urává a középkori gondolkozásnak, — mind ez eléggé ismeretes, mindezt gyakran ismételték. A culturtörténet minden esetre megelégedhetik ez általánosságokkal, — noha még ő is a részletek kinyomozásától várja a

tökéletes, kiszínezett képet, — a philosophia története azonban behatóbb kutatásokat kíván, s azon időközt, a melyre vonatkozólag ilyenek hiányoznak vagy csak szűken vannak, terra incognitának, kell tekintenie. A tudomány eddig legfőlebb bibliographiai tájékoztatást adott arról, mennyiben ismerte a Kelet a görögök szellemi működését; magukat a műveket, azon alakban és fordításban, a melyben közkézen forogtak, a forrásokat, melyekből az arabok a görög philosophiai tanait merítették, még kevésbé vették vizsgálat alá is, nemhogy elegendőkép kikutatták volna. Sőt még ahhoz is alig, hogy hozzáfogtunk hogy megismerjük azt az ARISTOTELES-t, a melyet a Kelet olvasott.

Ha ennyire hijjával vagyunk az alapnak, melyről a középkori, különösen az arab elme munkásságot megítélhetnők, — mert a vegyületek elemeibe való belátás nélkül ezen vegyületek alakulatáról és jelentőségéről itélni, tudományosan nem lehetséges, — úgy, ha lehet, még kevésbé ismerjük magukat ezen arab termékeket. Itt a kinyomozandó terület, úgy szólva, csak bibliographiailag van kikaparó zva és vázolva. Nagyon jellemzi az arab philosophiáról való ismeretünket azon férfiú sorsa, ki éppen az élén áll; ALKENDI-ről alig tudunk többet mint munkáinak czimét. Az islamita philosophusok főművei — mert GAZZÂLI theologusnak tekinthető — még hozzáférhetlenek; oly nagy mesterektől, mint ALFARÂBI, IBN SÎNA, AVERROËS csak kevés, többnyire éppen kisebb iratot ismerünk eredetiben. Oly művek pedig, melyek, noha nem kevésbé jelentősök, nem viselnek oly hangzatos nevet, teljesen elhallottaknak tekintendők. Arab philosophiának nincs is még, tudományos értelemben, története. A mit eddig történet gyanánt nyujtottak, vagy kísérletnek és bibliographiai vázlatnak bizonyúl, mint az ujabbkori munkálatok, vagy, mint a régibb ilyfajta művek, nehézkes és megcsönkített latin fordításoknak, bizonynyal elismerésre méltó, mert nagy önmegtágadással járó kutatásán alapszik.

Az arab elmeműködés körül való ezen járatlanság és hanyagság következményei különösen a zsidó vallásbölcselet történetét sujtják. Itt valamely gondolkodó fő vagy teljes irány megbízható jellemzéséről mind addig szó sem lehet, míg az arab előmunkálatok osztályrésze biztosan megállapítva nincs. Ez osztályrészt pedig elég nagyinak nem is gondolhatjuk. Az arab philosophia terén minden jelentősb tüneményt megfigyeltek, kikutattak, felhasználtak a

zsidók; valamely új arab mű feltünését rendszeren követi zsidó utánzata. Mindazonáltal nagyon elhamarkodott volna, ha csak az írók egyikéről is azt mondanók, hogy nem független, de bizonyára könnyelműség volna, ha ezt a zsidók egyetemes vallásbölcészeti irodalomra állítanók. Ezen állítás tulajdonképen nem a tényorozatok széles alapján nyugszik, hanem inkább több szembeötlő példából van időelőtt általánosítva. Eddigi ismereteink csak azon állításra jogosítanak, hogy minden lépéssel, melylyel az arab bölcészetben előre haladunk, egyszersmind a zsidó bölcészetet előre mozdítjuk. Ez utóbbinak működése fölött csak akkor mondhatunk végleges ítéletet, ha tudni fogjuk, vajjon mily mértékben használta az arab előmunkálatokat, ha tiszta átnézetünk van az elemek tábláján, mely a zsidó bölcészet tüneményeinek kulcsát magában foglalja.

A középkori zsidó bölcészet és vallástörténet tehát kiadásokra, még pedig arab kútfők kiadására szorít bennünket. Kiváló figyelmet — úgy látszik — itt azon források érdemelnek, melyek vagy a görög bölcészet nem-aristotelesi emlékeinek arab földolgozásait, vagy az olyan írók munkait tartalmazzák, kik nem kizárólag az aristotelesi szellem kerékvágásában mozogtak. Sőt maga a Stagirita pseudepigraphiai iratai inkább érdemlik figyelmünket e helyen mint a hitelesek. Bármily súlyosnak képzeljük is magunknak ARISTOTELES befolyását az arabok alatt, arra még sem volt elegendő, hogy egyáltalában más görög rendszerek elterjedését, hogy eltérő nézetek fölmerülését húzamosabban megakadályozhatta volna. ARISTOTELES egyeduralmáról az araboknál épen nem lehet szó. Sőt helyesebben azt állíthatni, hogy a tiszta Aristotelismus az araboknál sohasem létezett. Az arabok egyes újphilosophiai iskolaiban különösen újplátói és újpythagorai elemek vergődtek túlsúlyra és ezek legkiválóbb gondolkodóik világnézleteire is a leglényegesebb mozzanatokban befolyást gyakoroltak.

Ezen rejtett és látszólag csekély mozgalmak tanulmányozása annyiban fogja a zsidó vallásbölcészetének történetét érdekelni, amennyiben ők hatottak indítólag IBN GABIROL-ra, a zsidó PLÁTÓ-ra és más elmélkedőkre, kik az utóbbihoz csatlakoztak. Mintha a tanító és tanítványa közti időbeli viszony mértékadó lett volna, a zsidó gondolkodásban is PLÁTÓ befolyása megelőzi ARISTOTELES-ét. Valamint ugyanis már a zsidó gnosticismus idejében PLÁTÓ

befolyása nyilatkozik félreismeretlenül, valamint a régi Agáda ¹⁾ kosmológiájának némelyik alkatrésze nem tagadhatja el plátói eredetét, épúgy a spanyol-arab korszakban is MAIMÛNI-nak ²⁾, ARISTOTELES föltétlen hű követőjének döntő föllépése előtt, a plátói és a rokon rendszerek bírtak túlsúlylyal.

Sőt még akkor is, midőn MAIMÛNI a szigorú zsidó vallásbölcészetből a plátói áramlatot kivezette és ezt a Kabbala ³⁾ áramlatába kényszerítette, voltak írók, kik a szigorú Aristotelismustól elfordúlva, a plátói irányhoz visszatértek.

¹⁾ L. GRAETZ, *Gnosticismus und Judenthum* és JOËL, *Blicke in die Religionsgeschichte zu Anfang des zweiten christlichen Jahrhunderts* 114. l.

²⁾ MAIMÛNI-nak PLÁTO iratai fölötti közvetlen nyilatkozata SAMUEL IBNTIBBON-hoz intézett levelének irodalomtörténetileg oly nevezetes végén fekszik előttünk (קובץ תשובות הרמ"ב ed. LICHTENBERG II. 28 col. 2.) Az illető befejező szót e levélnek második fordításából vettem cod. 92. III. f. 45^a. Tisztelt barátom és tanítóm dr. ROSIN DAVID szíves volt azt velem közölni:

<p>וספרי אפלטון כלם דברים קשים על דרך משל ולא יעטרך אדם אליהם כי בכתב[י] ארסטו די ואין לנו להסעמק בספרי האנשים אשר היו לפניו.</p>	<p>ודברי אפלטון רבו של ארסטו בספריו והבוריו הם עמוקות ומשלים והם עוד מה שיספיק לו לאדם משכיל זולתם לפי שספרי ארסטו תלמידו הם שיספיקו על כל מה שהבר לפניחם.</p>
---	--

³⁾ Úgy látszik, a konstantinápolyi JAKOB IBN NACHMIAS (ZUNZ, *Zur Geschichte und Literatur* p. 431 g.) külön könyvet szándékozott írni, melyben a kabbalista ISAK ASCHKENASI és PLÁTO közti harmóniát kimutatta volna és ezen célból föl is szólítá JOSEF DEL MEDIGÓ-t, hogy PLÁTO-nak görög commentárait fordítsa számára: והיה מתפאר להראות שהכמת הקבלה קרובה לפילוסופיאה של אפלטון שדעותיו ישרים . . . כי היה מהבר ספר הדעות V. ö. GEIGER, *Melo Chofnajim*, p. XXXIII. A zsidó plátóista nézeteire nagyon jellemzők J. DEL MEDIGO-nak következők észrevételei: שקדומי הפילוסופים דברי יותר נכונה מארסטוט' לפי שירד לסוף דעתם לא כמו שפי דבריהם ארסטו שלא כוון אלא לגנותם כדי שיתפאר לבדו . . . ובפרט אפלטון רבו של ארסטוט' שדעותיו כמעט הן דעות הכמי ישראל ובכמה דברים נראה שדבר כפי המקובלים ובלשונם וכל עולה לא נמצאת בשפתיו ולמה לא נחזיק אנהנו בהם כי שלנו הם ומקדמונינו ירשום היונים ועד היום כמה וכמה מגדולי החכמים מחזיקים בדעות אפלטון ויש כתות גדולות של תלמידים . . . A középkornak PLÁTO zsidó tanítóira vonatkozó ismeretes meséje, melyre itt czéloztatik, legsajátságosabb keretét NATHAN B. SÁMUEL-nek (1307.) azon megjegyzésében találja, (SCHILLER-SZINESSY, *Catalogue of the hebrew manuscripts preserved in the University Library Cambridge* I, 191, 3), mely szerint JETHRO tulajdonképen azonos PLÁTO-val és e szerint PLÁTO volt MOSES-nek ipja. V. ö. KAUFMANN D., *Geschichte der Attributen-*

Mindenesetre a középkori zsidó vallásbölcshészet tüneményeire vonatkozó ismereteink gyarapodása szoros kapcsolatban áll azon könyvek ismeretével, melyekből újplátói és újpythagorai tanok vagy közvetlenül vagy közvetve szakadtak az arabok gondolkodásába.

Egy majdnem már elfelejtett arab philosophus iratát közlöm itt; láncszemet képez ez is azon philosophiai művek sorában, mely mintegy a fölszín alatt folytonosan működik. Legelőször közlöm zsidó fordításában, melyben a zsidó középkor azt olvasta. Midőn e szerint a fordításnak adom az elsőbbséget az eredeti fölött, úgy ez azon körülményben hadd találja igazolását, hogy sokkal hálásabbnak mutatta magát az író iránt azon nyelv, melyre munkája fordítatott, mint az, melyben eredetileg iratott. Míg ugyanis népe őt — úgy látszik — elfelejtette, míg spanyol hazájában az arabok és irodalmuk irodalma fölött napirendre tértek, addig a zsidó irodalom megőrizte nevét évszázadokon keresztül, addig a zsidó tudósok tanulmányozták munkáit, — érdekes vonás ez a középkori, s különösen a zsidó középkori egyetemesség képében. Midőn magamnak ezen író életrajza közlését és az arab philosophiában való állásának méltatását az eredeti kézirat kiadására fenntartom, itt — maga a könyv és ennek közzétételénél rendelkezésemre álló segédeszközök leírása után — behatóbban csak azon nyomokkal szándékozom foglalkozni, melyeket ezen arab munka a középkor zsidó vallásbölcshészetére kimutathatóan vagy sejtethően hátrahagyott.

lehre p. 216. n. 179. A régibb görög philosophiának az Agádával való megegyezését MOSES DE LEON is állítja. L. STEINSCHNEIDER, *Jewish Literature* p. 276. n. 25. Mily nagy volt PLÁTO jelentősége az arab mystikában, arról tanúskodik p. o. AL-GİLÍ-nak, a XIV. századbéli mohammedán mysticusnak következő nyilatkozata: „Találkoztam egyszer PLÁTO-val, ki a أهل الظاهر által a nemhívőkhez soroztatik; láttam, midőn fénynyel és világossággal töltötte az egész felvilágot; láttam, midőn oly helyet foglalt el, melyet csak a szentek egyike elfoglalhat.“ (GOLDZIHNER, GEIGER *Jüd. Zeitschrift* XI. 70. n. 2).

A *jelképes körök* héber fordítása.

A الحدائق¹⁾ „a fáskertek“ című könyv, vagy amint az héber fordításában neveztetik, העגולות הרעיוניות „a *jelképes körök*“²⁾ az araboktól átvett biztos hagyományok szerint, ABDALLAH IBN MUHAMMED IBN ES-SID³⁾ spanyol-arab philosophus-t vallja szerzőül, ki Badajoz nevű szülőföldje után rövidebben البطليوسى AL-BATLAJÛSI név alatt volt ismeretes. Mondom biztos hagyományok szerint, mert vannak zsidó irók, kik e fölött még különféleképen vélekeznek. Míg az egyik GAZZÂLI-nak⁴⁾, a másik AVERROËS-nek⁵⁾, addig a British Muzeum 21140 Add. Cod. írója ALFARÂBI-nak tulajdonítja e munkát. De felcserélésnél nagyobb veszélylyel fenyegette BATLAJÛSI szerzőségét egy mássalhangzó, mely — úgy látszik — mindjárt kezdetben beférközött a zsidó fordítók és másolók előtt idegenszerű vezetéknevének (Nisbe) hangszerkezetébe; az ן mássalhangzó, mely a BATLAJÛSI szót במלמיטי-ra⁶⁾ változtatta, a különben sem igen kri-

¹⁾ A zsidó irodalomban e címet egy Pentateuchcommentar viseli, melyet 937-ben a karäi ABU JUSSUF JAKOB AL-KIRKISANI adott ki és melyről HADASSI mint מאסף נרהים מן ספר הניצנים-ról tesz említést. L. HARKAVY 1. sz. p. 2.

²⁾ E fordítás nemcsak hogy az ezen kifejezéssel jelölendő fogalmat teljesen fedi, de még legjobban meg is felel az arab دائرة وهمية-nak. STEINSCHNEIDER fordítása: „*speculative (oder imaginäre) Sphären*“, ALFARABI p. 115, vagy „*intellectuelle Sphären*“, ERSCH und GRUBER, allg. Encycl. II. 31. p. 67 n. 52, die Handschriftenverzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin II. Verzeichniss der hebr. Handschriften [= *Cat. Berol.*] p. 107. ut. s., vagy még *imaginärer Cirkel*, (*Cat. Berol.* 108.) nem ismertetik tisztán a jelölésben fekvő értelmet. Még a címnek „*Gedankenkreise*“-re való fordítása, melyre úgy látszik DUKES, Orient 1848, Literaturblatt p. 621. is gondolt, a „*Gedankending*“ szóval való analogiája daczára, mindenesetre az egyesszámban kétértelmű lesz.

³⁾ Így hangzik e név mind az arab kéziratok megegyező tanusága, mind a zsidó fordításnak kiigazított olvasásmódja szerint.

⁴⁾ Így jár el ABRAHAM GAVISON, GAZZÂLI dicsőítője (עומר השכחה f. 135^a).

⁵⁾ Mint FRAT MAIMON tanítványai a *Kusari*-hoz írt commentarukban. V. ö. STEINSCHNEIDER, *Cat. Berol.* p. 107. n. 7.

⁶⁾ Ezen alakot még a héber betűkkel írt arab eredeti is (cod. Uri 400) mutatja. A ן a végén nemsokára elvettetett, hogy kényelmesebb legyen a Ptolomäus-ra való magyarázás.

ticus középkorban, CLAUDIUS PTOLEMÄUS-nak az Almagest nagy mesterének tulajdoníthatta volna könyvünk dicsőségét is, és valóban a legújabb időkig egy ismeretlen PTOLEMÄOS ¹⁾ álarca alá rejtették a Badajoz-it.

Az arab történet- és életrajzírók ²⁾ többet szólnak BAṬLAJÛSI-nak más téren kifejtett kiváló munkásságáról; philosophiai működését azonban elhallgatják. És mégis épen ezen munka tartotta fenn szerzőjének emlékét a középkori irodalom történetében. E könyvből, valamint előbbi felhasználásának adataiból vonhatók el azon mozzanatok is, melyek a halála éve fölötti vitában döntőleg az 1030/31 = 421 H.-iki évre bizonyítanak.

Itt azonban nem annyira a szerző, mint munkája érdekel bennünket, még pedig munkája azon alakban, melyben az leginkább olvastatott és használtatott, melyben az a zsidó vallásbölcshetszetre nézve egy becses kútfő jelentőségét vette fel, MOSE IBN TIBBON-nak héber fordításában. Ha már az arab és zsidó irodalom ezen nagyérdemü közvetítőjének minden működése magában véve is helyesli a kiadást, úgy ez valóságos szükséggé válik oly iratnál, mely kiválólag fordítása által nyerte elterjedését, mely leginkább fordításában idéztetik. De ezen fordítás valóban az eredetinek hű mása. Maga ³⁾ a fordító, egy igazi fordítási tradíciónak öröklője, héber áttételeinek módjáról általában dicsérőleg azt jegyzi meg, hogy a stylus elegáncziájának nem áldozza föl a szerző gondolatát, de azért még sem viszi a szigorú szószerintiséget az áttételre használt nyelv rendjének felbontásáig és annak erőszakoltatásáig. Valamint általában a Tibbonidák munkáin, úgy ezen iraton is azt vesszük észre, hogy az eredetinek kiadása nagyjában nem annyira arra van hivatva, hogy a fordítás árnyoldalait kintüntesse, mint inkább arra, hogy annak működését és érdemét kellő fénybe

¹⁾ Előbbi írók így fogták fel a nevet, így JOCHANAN ALEMANNO BAṬLAJÛSI-t טולומיאן = Tolomeo-nak nevezi. KIRCHHEIM, JOSEPH KASPI-nál „PTOLOMÄUS és ALFARABI“-t hozza fel AVERROËS ellen. (עמודי כסף ed, WERBLUNER p. x.) DUKES is (Orient 1848. L. B. 620) B.-t mint „különbön ritkán fölmerülő IBN ABATLAMINSI“-t (PTOLEMÄUS) említi. Ugyanazon évben STEINSCHNEIDER találta el az igazít, *Ozroth Chajim, Katalog der Michael'schen Bibliothek* p. 324.

²⁾ V. ö. Az összeállítás STEINSCHNEIDER-nél, *Cat. Berol.* p. 105 n. 1 és SOCIN, *Zeitschrift der Deutsch-Morgentändischen Gesellschaft* XXXI. p. 669.

³⁾ V. ö. RENAN [NEUBAUER], *les rabbins français du commencement du quatorzième siècle* p. 595.

helyezze. Ha mindamellett ezen munkájában itt-ott érthetetlen helyek merülnek fel, úgy ez bizonyosan azon körülményben találja magyarázatát, hogy az átvitel alkalmával az eredetinek egy hibás héber transcriptiója állhatott rendelkezésére. Egy ilyen tartalmaz a cod. Uri 400 is, hol IBN TIBBON hibái számára az átírás botlásaiban találjuk a forrást ¹⁾.

Ezen munka héber fordításának nagy elterjedtségére jellemző már az is, hogy róla aránylag sok kéziratot bírunk, míg az eredetinek csak egyetlen-egy valóban arab másolata ismeretes. Az eredetinek egy még fennmaradt másolata héber betűkkel egyszersmind azt bizonyítja, hogy a fordítás nem szorította ki az arab szöveget a zsidó körökből teljesen, sőt hogy ezen másolat által alkalom nyújtott, az eredetinek megvizsgálása után IBN TIBBON fordításának egyes helyein javításokat, illetőleg változásokat eszközölni, mely utóbbi körülmény némely a kéziratokban előforduló, az eredeti szöveg használatát eláruló variáns könnyű kiderítését elősegíti.

A segédeszközök, melyeket BAṬLAJŪSI héber fordításának ezen kiadásánál a szöveg megállapítására használhattam: I. az eredeti műnek és maga IBN TIBBON fordítása kéziratai és II. azon kölcsönzött munkák kéziratai, melyekben a *jelképes körök* egész fejezetei vannak felvéve. Magát az eredetít a következő két eddig magukra álló másolatból ismerem:

1. Cod. Pococke 181, Uri Hebr. 400, Nr. 1334 4°, Oxford. Ez a héber betűkben fennmaradt másolat, mely azonban, úgy látszik, egy egészen arab minta szerint készült.

2. Cod. Sprenger 1821. a berlini k. könyvtárban. Ezen arab másolat a legkivánatosabb módon egészíti ki a kéziratok kórságá-

¹⁾ Így p. 37. 13. s. a **בסבתם** és **משפטם** rejtélyes szók megfelelnek az arab **בסבבה** és **בקצא** mintának cod. Uriban 400 f, 20^a, mely nem más, mint a cod. Sprengerben 1821^a helyesen fenntartott **شبهًا** és **نقصا** szövegnek hamis átírása. A fordításnak eszerint ekkép kell hangzania: **שלא יהייב דמיון ולא ישפוט חסרון**. Azon föltétel, mely szerint talán maga IBN TIBBON egy arab mintában a diakriticus pontokat félreismerte vagy hamisan kiegészítette volna, tarthatatlan lesz, ha meggondoljuk, hogy az ilyféle gondatlanság csak a fölületes másolóról, nem pedig az értelmet vizsgáló fordítóról tételezhető fel. P. 55. 1. s. is az érthetetlen **ע** nem más, mint fordítása egy hibás **ع**-nak, mely helyesen **ع** hangzik és **אצלנו** által lett volna visszaadandó.

ban, a homoiteleutában kínlódó oxfordit, úgy szintén javítja abban a zsidó jellemekebe való átmenet alkalmával keletkezett károkat.

Ellátva tehát a majdnem teljesen megállapítható eredeti szöveggel, a héber fordítás diorthosisához annál nagyobb biztossággal foghattam, a mennyiben egy majdnem túlgazdagnak nevezhető, hét kéziratból álló kritikai készülék állott rendelkezésemre. Midőn most az egyes kéziratok értékének és belső lényegének jellemzéséhez fogok, a külső leírást illetőleg a különböző könyvtáraknak vagy immár létező, vagy pedig leendő kézirat jegyzékeire útalok. Felsorolásomban a kéziratok rangját követem, amennyiben az általam collationáltakat említem elsőbb sorban:

1. Cod. 893, 9, Nemzeti Könyvtár, Páris, 2°, p. 507 stb. ספר העגולות לבטלמים ספר העגולות לבטלמים felirattal. DUKES, Orient IX. L. B. 620 ezen példányt illetőleg azt jegyzi meg, hogy „afrikai kéz által jól van írva és olvasása gyakoroltságot igényel.“ A könyvnek nyolcz fejezetre való felosztása onnan van, hogy p. 41, 2. s. az új kitétel külön fejezetnek számíttatott. Ezen kézirat az általam megvizsgált kéziratok legjelesebbikének tartható. Úgy látszik, ügyes kéztől származik, mely nyilván azon volt, hogy a grammatikai correktséget megőrizze. Hézagokban, következetes elhagyásokban és határozott írási hibákban azonban itt sincs hiány.

2. Cod. 201^b a müncheni kir. udvar- és állami könyvtárban, f. 77^a—96^b, 2°. Ezen kézirat még csak a gondos collatiók után, a szélén és a sorok közt eszközölt javítások után nyerte azon jelentőséget, mely azt a szöveg megállapítására megilleti. A homoiteleuták igen kevés kivétellel ki vannak egészítve, tulajdonképeni íráshibák majdnem elő sem fordulnak benne, a correktséget és az olvasásmód megbízhatóságát illetőleg azonban messze áll a párisi kézirat mögött.

3. Cod. Pococke 276, Uri CCCCVII, Nr. 1335, 8° Oxford, felirat nélkül. Egy többszörösen romlott, olvasásmódjában inkább a müncheni- mint a párisihez csatlakozó, egészben pedig a kettő között ide-oda lengő kézirat ez, melynek keltjét 1425 a következő epigraph tartalmazza:

נשלמה עגולה דעיונית
תהלה לאל מושיע בלי הנית
ולחוטא מאריך למענית
ביום המשי יום התענית
שנת קפ"ה לפרט קמן.

4. Cod. 456 a Firkowitz-féle gyűjteményben, a cs. Könyvtárban, Szt.-Pétervár, 8°. A *ספר עגולות רעיוניות* felirat csak újabb időben függesztetett hozzá. A másolat, 11 lap gyapotpapíron csak p. 55, n. 16. *הגוף*-ig ér. Nagy hibai és hézagai daczára — v. ö. a hézag p. 40 n. 33, p. 42, 9 s.-ig — annyiban értékes, amennyiben a párisival egy csoporthoz tartozik, amint ezt egyebek közt különösen a legtöbb homoiteleutának egymással való megegyezése mutatja. A befejezetlen kézirat következő epigraphphal végződik: *עד כאן הגיעו לנו דברי השופט המלמד הנכבד בן עבד האלהים בן מהמר אבי אלסיד אל בטלמיוס בעגולות רעיוניות בכתיבת ידי הר' משה בר' שמואל בר' יהודה בר' שאול בן תבון מרמון ספרד וצ"ל שהעתיק מלשון הגרית אל העברית ונראה מדבריו שהם תשובות השופט לשאלותיו ושפתים יושק משוב דברים נכוחים.*

5. Cod. Add. 21140, mely 1855. aug. 23-án szereztetett be Hirsch Edelmanntól a londoni British Museum számára. A címlapon ezen felirat áll: *ספר העגולות הרעיוניות מיוחס לבטלמי או לאבונצר*. Ezen kézirat, mely első részében *GAZZALI* *העיונים* *מאזני* *העיונים* tartalmazza, az olvasásmód correktségét és a hibák csekély számát illetőleg jóval túlhaladja a többieket. Gyakran ott is megbízható, ahol egyedül áll. A párisival oly döntő pontokban egyezik meg, hogy ugyanazon családhoz kell sorolnunk a kettőt. Olvasásmódjai itt gyakran mint margináliák vannak beigtatva. Hogy az arab eredeti után corrigáltatott, erre különösen p. 30. n. 4. a *הזרתו* helyetti *התעטפו* varians látszik útalni, mi az arab *انعطافها*-nak felel meg. Epigrapha, mely írásra és téntára nézve a kéziratától különbözik, így hangzik: *תם הספר הזה והוא ספר העגולות מיוחס לבטלמיוס ויש שיחסוהו לאבונצר והעתיקו החכם הגדול ר' שמואל אבן תבון מרמון ספרד. והשבה לאל ראשונה ואחריו למחבר ואחריו למעתיק אל העברי ותהי משכרתו שלמה מעם השם אמן סלה. תם הספר הזה והוא ספר העגולות מיוחס לבטלמיוס ויש שיחסוהו לאבונצר אני הנני מזל טוב במהור"ר מנחם קזים נר"ו שנ"ד.*

DUKES kéziratok-jegyzékében p. 706 a könyv címe: *the intellectual spheres* címmel van adva. Az e kéziratra vonatkozó adatokat, valamint az ezen kiadásra oly értékes collatiót a londoni rabb. dr. ADLER HERMANN szolgáltatta.

6. Cod. Michael 288, most cod. 1352 az oxfordi Bodlejanában. Ezen kézirat, mely szintén a párisinak családjához tartozik, e kiadás jegyzeteiben legtöbb polyvát hagyott hátra, a helyes olvasásmódot illetőleg azonban egyes magvakat is tartott fenn, mely utóbbiak az

arab mintának kritikai felhasználásának nyomát mutatják, így pl. p. 50. n. 15. az arab $\text{בערות} = \text{بمشاهدة}$ varians, melynek megfelelőleg a többi kézirat ב-אות -t olvastat. Gyakran hebräizáló önkényeket és a nehezebb olvasásmódok megkönnyítésére kisebb szabad közbevetéseket tartalmaz. Mintájának nagy hibásságát felismerte következő epigraphának írója: $\text{נישלם ספר העולות העתקתיהו מפנקם ישן}$. E kézirat collatióját dr. NEUBAUER ADOLF Oxfordban végezte számomra.

7. Cod. Add. 660 a cambridgei egyetemi könyvtárban עולה רעיונית , 4° felirattal. A rossz állapotban levő kéziratnak 1., 2., 21. lapjai hiányzanak, újabb kéz által azonban helyre vannak pótolva. 21 lapra terjed, 30 sornyi magasságban és szép olasz rabbinikai írással. (1870-ben SCHÖNBLUM L.-től szereztetett be). Ugyanazon csoporthoz tartozik, mint a müncheni, sőt ez utóbbi javítatlan mintájáról készült rossz levonatának tekinthető, amennyiben mindazon hézagot és homoiteleutát mutatja, melyek később amabban vagy a szélén vagy a sorok közt vannak kiegészítve. V. ö. ezen megegyezés különösen feltűnő példáit a megjegyzésekben p. 29. Ahol valamely olvasásmóddal egyedül áll, ott az már előre is gyanús. A másoló tudatlanságát az idegen tulajdonnevek helytelen írása által árúlja el, amint pl. gyakran ír ארתו -t és אבלתון -t. E kézirat összehasonlítását és az arra vonatkozó adatokat dr. SCHILLER-SZINESSY S. M. cambridgei egyet. tanárnak köszönöm.

Ezen kéziratok e szerint két családra oszlanak, melyek közt nemcsak szótöbbsége, hanem az olvasásmódok correktsége és az eredetivel való megegyezése miatt a nagyobbat illeti az elsőbbség. Az itt megbeszélte codexek összes variansai e kiadás jegyzeteiben találtak fölvetelt oly formán, hogy minden helyre vonatkozólag azonnal tekinthető át a kézirati anyag. Azon variansokon kívül, melyeket gondos megvizsgálás után a szöveg számára értékesítettem, az eltérőket sem véltem mellőzhetni, hogy így minden ítéletet az okok kövessék, minden lépést a számadás kísérje. Anélkül, hogy magamat szolgálólag egy kézirathoz tartottam volna, minthogy ez lett volna esetünkben a legkevésbé tudományos út, mégis különösen az orthographiában a münchenit követtem és ettől csak döntő okokból az eredetinek és a jelesebb csoportnak vezetése alatt tértem el. Mindkettő tanácsát kellett tekintetbe vennem, amennyiben az eredeti magában sohasem szolgáltat elégséges kriteriumot annak

kipuhatolására, vajjon mit írt MOSE IBN TIBBON, mit nem. Nagyobb világosság és olvashatóság kedvéért a variánsok idézésénél a philológiai hieroglyphikát mellőzhetni véltem. Rövidítések és a sorok száma szerinti jelek alkalmazásánál, a jegyzetekre való különös utalás nélkül, bonyodalmak elkerülhetlenné látszottak előttem. A kéziratok rövidebb jelölésére következő betűket használtam:

C. = cod. Add. 660 *Cambridge*.

F. = cod. 456 *Firkowitz*.

L. = cod. Add. 21140 *London* ¹⁾.

M. = cod. 201⁶ *München*.

O. = cod. 1335 *Oxford*.

O.² = cod. Michael 228, Nr. 1352. *Oxford*.

P. = cod. 893⁹ *Paris*.

II. A többi munkák közt, melyek BAṬLAJÛSI-ból kölcsönöztek, azt szószerint használják és azért a használt szöveg megállapítására alkalmasak, mindenek előtt GAZZÂLI *gondolatmérlege* említendő, melylyel következő két kéziratból ismerkedtem.

1. Cod. Bodl. 116, Uri Hebr. 392, N. 1337. f. 159—180^a col.

2. פטר מאוני העיונים להחכם בן רש"ד felirattal.

2. Cod. 47 (előbb 65) a bécsi cs. k. udvari könyvtárban, f. 60^a—81^a. צעור החרונים. שפל חמדקקים ומקרי דרדקים. ממן המתאבקים. 1503. epigraph állítólag ELIA LEVITÁ-tól mindent inkább mint azt gyanítatja, hogy egy oly hívatott grammatikus és Corректор által iratott, mint amilyen ELIA LEVITA volt. V. ö. KRAFFT u. DEUTSCH, *Cat. Mss. Vindob.* p. 144.

Ezen JAKOB BEN MACHIR által az arab GAZZÂLI-ból készített fordítás persze inkább az eredeti munkának, mint IBN TIBBON fordításának diorthosisát segíti elő, de ennek is csak előnyére válik a plagiumnak ezen áttételével való összehasonlítás. Kétes helyeken nem is idéztem JAKOB BEN MACHIR szavait, hogy így egy a kiadást még váró könyv töredékeivel ne még inkább zavart okozzak, ne hogy a jegyzeteket még inkább megterheljem, a helyett hogy megvilágítanám.

¹⁾ A helybeli kir. Egyetemi Könyvtár előljáróinak, Szilágyi Sándor igazgató úrnak és Szinnyei József custos úrnak ezennel köszönetet mondok cod. F. és L.-ért, melyeket a könyvtár helyiségeiben használtam.

Másképen jártam el egy más munkával, melyet egy zsidó író BAṬLAJÛSI-ból kölcsönzött. Amint STEINSCHNEIDER, *Cat. Berol.* p. 108. stb. megjegyzi, IBN MOTOT SAMUEL משובב נתיבות című *Jezira-magyarázata* számára BAṬLAJÛSI jelképes körcinek első négy fejezeteit kölcsönözte néhány rövidítéssel és közbevetéssel. Itt legelőször azon kérdés eldöntése forog fenn, vajjon IBN MOTOT csak IBN TIBBON fordítását köszörülte-e, szépítette, egy szóval: hebräizálta-e a maga módora szerint, mely módora különösen az általa feldolgozott ¹⁾ אמונה אמורה-ból ismeretes előttem, vagy vajjon fennemlített munkája az arab eredetinek ismeretén alapszik-e. Ebbeli kutatásaim eredményeként az derült ki, hogy IBN MOTOT valóban az arab ²⁾ eredetiből, még pedig egy a cod. SRENGER 1821^a-val megegyező ³⁾ mintából

¹⁾ Örömetst felhasználom az alkalmat, hogy már e helyen Rabb. magg. Cav. MARCO MORTARA és Rabb. Prof. GIUSEPPE JARÉ barátaimnak nyilvános köszönetet mondjak azon másolatokért, melyeket a mantuai zsidó községi könyvtár unicumából, IBN MOTOT נשאה אמונה-jából [cod. LXXXI.] fáradhatlan készséggel készítettek számomra.

²⁾ Ezt következő példák bizonyítják:

IBN MOTOT p. 2. 10 s. בהכמה IBN TIBBON-nál בהכמה ib. 16. s. = ar. فی الحکمة.

P. 3. 3. s. עלה ahelyett סבה ib. 15. s. = علة.

P. 3. 12. s. כשיעור ahelyett קורבת ib. 26. s. = على قدر.

P. 5. 10. s. במשמיה המדברים ahelyett בגרמים המשכילים p. 6. 3. s. = فی الاجرام الناطقة.

P. 11. 13. s. כשתפקדנו ahelyett להעדרו ib. 14. s. = ان فقدته.

P. 18. 22. s. ומחזוריה ahelyett ותשובתה p. 18. 1. s. = ومرجعها.

P. 19. 13. s. a kettő helyett csak egy kifejezés ib. 15.—16. s. = ar.

P. 21. 15. s. ההכמה ahelyett ההכמים ib. 20. s. valószínűleg الحکمة-ból, amint IBN MOTOT mintájában áll tévesen الحکماء helyett.

P. 30. 22. s. עגולות המאיים ahelyett המאות עג' p. 31. 20. s. = وادار المائين.

P. 30. 25. s. ומתקבצים ahelyett המחובר ויהיה p. 31. 23. s. = فيجتمع.

P. 31. 2. s. שהגיע ahelyett שיחמשט ib. 26. s. = يسرى.

P. 31. 12. s. והנה יהיה ahelyett ויהיו p. 32. s. = فيكون.

P. 32. 23. s. למעלה מתעלה ahelyett הסתלקו p. 33. 10. s. = ارتفاعه.

P. 33. 10. s. מכה מכה ahelyett מכה p. 34. 60. s. = من قوى.

³⁾ Így követi IBN MOTOT e mintát következő feltűnő pontokban. cod. B. p. 4. 3. s. csak a nála található אהר אלא השנייה אלא אהר שאין עולים אל המעלה

fordított. Nála azon törekvés nyilatkozik félreismeretlenül, hogy oly héber ¹⁾ szókat válaszson, melyek az arab eredetinek még a

הראשונה szók e forrásból származnak, amint az az itt corrupált szöveg daczára felismerhető. p. 5. 4. s. כמותם, mi ib. 23. s. IBN TIBBON-nál hiányzik = مثلها; p. 6. 15. s. והגיע בראות עיניו, holott I. T. p. 7. 15. = وسرى في عينيه, hasonlóképen ib. 16. s. stb. p. 7. 17. s.-al szemben = رای حينئذ جسده وما حوله من الجسومات és ib. 20. s. stb. p. 7. 20. s. helyett = افاض العقل عليها فوره; p. 8. 17. s. a האמתיות האלהיות szók hiányzanak p. 10. 9. s.-ból B. szerint, hol szintén egyedül található بالمعارف; ib. 23. s. ממנה ahelyett בה p. 10. 11. s. = منها; p. 12. 9. s. hiányzik והבהיריית p. 12. 10. s.-ból B. előadása szerint ib. 15. s. hiányzanak e szók ויש לה—וכל שכן—ib. 16.—18. s.-ból GAZZÂLI-nál is, B.-ben p. 13. 15. s. hiányzanak e szók והפועל הסמוך I. T.-ból ib. 22. s. úgyszintén ib. 16. s. אופן hasonlóan mint B.-ben; p. 14. 9. s. hiányzik האדם (I. T. ib. 20. s.) P. 15. 1. s. אצלם ib. 14. s., hasonlóan אמתי, ib. 4. s. אוהב ib. 17. s. és ib. 5. s. גם כן ib. 18. s. B. szerint. Az utóbbi 3 olvasásmódot GAZZÂLI is igazolja. A טובים szó helyett ib. 4. s. أخيارا-t ad és ez szintén GAZZÂLI által helyeseltetik. Ib. 15. s. a p. 16. 4. s. szerint látszólag fölösleges על الوجه الذي ينبغي szók következnek, o. m. الترهيب (B.) tükrözi vissza; p. 16. 13. s. úgy látszik ואיום o. m. مولده, p. 16. 17. s. מעט מעט, ahelyett לגמרי ib. 20. s. = قليلاً, ib. 25. s. אות ahelyett ענין ib. 28. s. المعقولة ib. 14. s. = השכליים ahelyett המושכלים p. 20. 5. s. אחר, p. 20. 5. s. = באول معقول = במושכל הראשון ahelyett ib. 17. s. והראשון מן המושכלים. A hézag p. 21. 9. s., mely I. T. szerint ib. 13.—14. s.-ig terjed, alkalmasint B. által okoztatott, amennyiben a الثواني homoiteleuta által a jelölt szók kiestek. P. 22, 1. s. megfelel ib. 8. s. o. m.-al szemben B.-ben في حياته, mi által az ib. 8.—11. s. szavainak hiányzása meg van magyarázva, minthogy a mintában is hiányzanak, ib. 2. s. ועצמו ahelyett ועצם נפשו ib. 12. s. = وجوهه, ib. 14. s. hiányzik még p. 23. 3. s. következik B. ib. 22. s. p. 23. 10. s.-al szemben. השלישי והשני = B. ib. 24. s. p. 23. 13. s.-al szemben תעצמו = A Motor által itt rövidített helyet mutatja 27. s. להשכיל כל הנמצאים. B.-ben fenntartott o. m. az I. T.-nál p. 23. 20. s., amint látszik, elrontott szavakat illetőleg. P. 28. 9. s. vezethető vissza a felirat hibázása is B. mintájára. P. 29. 12.—13. s. 'הג' והב' = וכך הה' לא ימצאו אלא באמצעות הד' הג' והב' وكذلك الخمسة لا توجد الا بتوسط الأربعة والثلاثة والأثنين. P. 35. 9. s. = لها فكتته p. 36. 1. s. למה שלמטה ממנו ahelyett שחתתיו.

¹⁾ Így p. 5. 10. s. בגרמים = في الأجرام, p. 7. 17. s. מתהולל a helyett ומתהלל p. 9. 22. s. = مستكبر, p. 11. 26. s. הערקים ahelyett

hangzást illetőleg is megfelelnek, ami sok esetben meglepően sikerült. A keresve-keresett elegánzia, mely különösen IBN DAÛD fordításában lebeg előtte, itt is kitünik néha, de másrészt valamint ott, úgy itt is nem egy példa mutatja az eredetinek félreértését. ¹⁾

Nehogy mármost egyrészt ezen kritikai segédeszközt a jegyzetekbe szétszórjam és eltéréseit és rövidítéseit egy alig szemléltető, terméketlen felsorolás alakjában adjam, másrészt pedig azon célból, hogy a kettős fordítások anyagát, mely a középkori héber fordítási nyelv ismeretére nézve oly fontos, újabb szemelvényekkel gazdagítsam, arra határoztam el magamat, hogy IBN TIBBON fordításához IBN MOTOT-nak, amint már mondhatjuk, fordítását csatoljam. A szöveget oly módon rendeztem be, hogy mindenütt, hol IBN MOTOT szavai voltak közlendők, ezek balról állanak, IBN TIBBON-nak megfelelő szövegével szemben. Ott tehát, hol ezen kiadásban a szöveg és a jegyzetek két hasábra vannak szétválasztva, a jobboldali IBN TIBBON-nak, míg a baloldali IBN MOTOT-nak szövegét tartalmazza a megfelelő szövegkritikai jegyzetekkel. IBN MOTOT szövegének megállapítására következő segédeszközök állottak rendelkezésemre:

ib. = **العروق** p. 13. 8. s. **ולהקים** helyett **והעמדה** ib. 14. s. = **من حيز**, p. 14. 4. s. **מכת** helyett **ממחוז** ib. 19. s. **والكهاذة** helyett **וההצדק** ib. 13. s. **והכשוף** helyett **והכיהון** ib. 15. s. **בריאת מולדו** helyett p. 17. **والتصديق** = **האמונה** ib. 25. s. **מולדה** B. p. 20. 4. s. **ההכנה** helyett **העתוד** ib. 6. s. = **استعدادان** p. 30. 24. s. **להתקיים** ah. **להעמיד** p. 31. 22. s. = **لتنقوم**, p. 31. 21. s. stb. **רמזים וחידות** p. 32. 21. f. = **رموز والغاز** p. 34. 2. s. **בעצמו שנוי** ah. **חלול בעצמו** p. 60. 7. s. = **استكالة في جوهره** p. 34. 26. s. ah. **ושפט** p. 35. 23. s. = **واقضى** f. **בחינות עלם** f. 90^a **אתה הקצית** לשבתה מצע.

¹⁾ P. 19. 12. s. áll **בעולם הטבע**, mely kifejezés számára IBN TIBBON-ban ib. 14. s. **בהנמה הטבעית** olvasható, csak mint tévedés vagy mint fölületes fordítás fogható fel, amennyiben **في العلم الطبيعي** kifejezés által adatott. Hasonlóan a látszólag megfoghatatlan eltérés az *Eminah ramah* fordításában p. 50. 25. s. — hol **מקרה** t-אליו által adja vissza — akkép magyarázható meg egyszerűen, hogy azt mint az arab mintának félreértését fogjuk fel. Ugyanis csak el kell osztani a rejtélyes szót **להרהב**-ba, hogy benne az arab **ولها عرض** szó hamis visszaadását gyanítsuk, melyet IBN MOTOT **ولها عرض**-nak, IBN LABI pedig **ولها عرض**-nak olvassa és aszerint fordítja.

1. Cod. Halberstam 219¹ 4°. V. ö. STEINSCHNEIDER *Hebr. Bibl.* XV. 15. és *Cat. Berol.* p. 108—9. Ezen jeles kézirat nekem a szöveg diorthosisánál alapúl szolgált.

2. Cod. Halberstam 220. k. 2° ELIESTR B. ÁBRAHÁM בר אליעזר בן אברהם, amint az előttem fekvő munkája (szerz. 1555 למרט יקרעה 1555) bevezetésében levő költemény akrostichonában nevezi magát. IBN MOTOT משובב התיבות első részének első hat fejezete valamint a második résznek néhány sora a szerző nevének említése nélkül vannak átvéve. A könyv, melyre, amint látszik, 17 fejezet volt szánva, azonban közvetlenül ezen kölcsönzés után következő szavakkal végződik: עיד ענין הרוזה אהרת על כוונת דעת המפורשים שהיו לפני כדי לנקני למה שהדשת. Így boszúlta meg ELIESEB B. ÁBRAHÁM BAṬLAJÛSI-t. Hibáktól és magyarázó közbevetésektől eltekintve, ezen kézirat is megbízható szöveget tartalmaz. Mindkét kézirat használatát mindenkor kész, páratlan barátomnak, bielitzi HALBERSTAM S. I.-nak köszönöm.

3. A variansokat a pármái cod. Stern 35-ből szokott előzenységével Abb. Cav. PIETRO PERREAU közölte velem.

4. Az összehasonlítást a Bodlejanában levő cod. Mich. 545-el prof. dr. SCHILLER-SZINESSY volt szíves számomra eszközölni.

A balról álló jegyzetekben a nevezett codexek következő rövidítésekkel jelöltetnek:

B. = cod. Mich. 545 a **B**odlejanában.

H. = cod. **H**alberstam 219¹.

H.² = cod. **H**alberstam 220¹.

P. = cod. Stern 35. **P**ármában.

A zsidó írók által BAṬLAJÛSI-ból vett szószerinti idézetek, melyeket ezen kutatások folyamatában említettem, a szöveg megállapításánál hasznos szolgálatot tettek nekem. Azonban a jegyzetekben az ezekre való külön utalást, már azért is véltem mellőzhetni, mert ők egyedül, a kéziratok tanúsága nélkül, nálam sohasem voltak döntők valamely olvasásmód megválasztásában, netaláni eltérései és hibai azonban nem annyira jegyzetekben találunk igazítást, mint inkább szövegök kiadásában.

BATLAJÛSI befolyása a zsidó vallásbölcshészetre.

BATLAJÛSI befolyása a középkor zsidó vallásbölcshészetére, melyre legelőször DUKES LIPÓT ¹⁾ és még inkább STEINSCHNEIDER MORITZ ²⁾ útalt, a névleges idézetek gazdag száma és biztos nyomok által lett volna igazolható, ha nem tetszett volna ABU HÂMID AL GAZZÂLI-nak, a *jelképes körök* első könyvét szóról-szóra a *gondolatok mérlegébe* ³⁾ átvenni. Innen van az, hogy gyakran használják és

¹⁾ *Orient* 1848 I.B. 620 ff. és BLUMENFELD *Ozar Nechmad*. II. évfolyam p. 195.

²⁾ *Al-Farabi* p. 115 stb., *die hebr. Handschriften der k. Hof- und Staatsbibliothek in München* p. 67. Nr. 201^b, legbehatóbban *Cat. Berol.* p. 104. stb.

³⁾ Néhány bevezető és átmeneti szót elszámítva, STEINSCHNEIDER *Hebr. Bibliographie* [=H. B.] XIII., 14 n. 10 szerint, az egész BATLAJÛSI könyvének és az igazi testvéreknek plagiuma — az ő p. 8. 20. s. tulajdona G. c. 12. (14.) is — gyanánt tekinthető. Ezen állításnak behatóbb igazolását STEINSCHNEIDER adta, v. ö. *Cat. Berol.* p. 104. n. 3. és 5., p. 105. stb. GAZZÂLI ollómunkája későbbben AVARROÛS számlájára iratott, v. ö. STEINSCHNEIDER, KOBAK *Jeschurun*-ában IX. köt. 74. Mindamellett vannak írók és kéziratok, kik határozottan GAZZÂLI-nak tulajdonítják a munka autorságát. Így dr. BERLINER A. szerint a kérdéses könyvnek egy az Ambroziana codexében 20, 4° (perg.) levő másolatának zárszavai így hangzanak: מיוהם אל ההנם הגדול אלגולי ויש שמיחסים אותו להנם בן רשד ומי : שחברו יקבל מאל משכורת שלימה וכפי מה שראיתי בספר חבר האבן רשד — nyilván GAZZÂLI-nak a *philosophia romlása* című munkájával való felcserélés. — Úgy látszik azonban, hogy a sorból, melyben STEINSCHNEIDER ib. azon autorokat nevezi meg, kik GAZZÂLI-t mondják az említett könyv szerzőjének, SALOMO ALMOLI ki lesz hagyandó. A *מהנות לכל מאסה* f. 15-ben levő idézet, melyet STEINSCHNEIDER *Cat. Berol.* 107, 3. hiába keres a *מאזני העיונים*-ban, a címre vonatkozó adatában tévedést tartalmaz. Helyesen így kellene lennie: כמו שכתב אבוהמ' בס' מאזני המעשים בביאור הכ"ז, mely könyvben [ס' מאזני צדק] ed. GOLDENTHAL p. 169. az ALMOLI által idézett hely valóban feltalálható. A címnek hasonló felcserélését igyekezett kimutatni STEINSCHNEIDER *Cat. Berol.* 107. n. 7. DURAN SIMON *מגן אבות*-ában f. 69^a és nem 65. l. V. ö. DUKES *Orient* 1848 p. 572.

említik GAZZÂLI-t ott, hol ennek forrása lett volna használható és említendő, és még azon esetekben is, hol egyáltalában névemlítés nélkül egy mind e két munkával közös nyilatkozattal találkozunk, a héber szóknak inkább philologiai mint philosophiai megvizsgálására szorúlunk, hogy a fordítás alakjából a forrásra következtessünk, melyből az illető nyilatkozat kölcsönözött.

Ha már így annak eldöntése, vajjon a zsidó vallásbölcészeti műveiben mi származtatható biztossággal BAṬLAJÛSI-tól, sok esetben külső körülmény által van megakadályozva, úgy e mellett nem hiányzanak a belső momentumok sem, melyek ezen befolyás meghatárolásának és jellemzésének zavarólag ellenállanak. Oly téren, melyen még nem minden forrás ismeretes és megnyitott, szigorúan véve csak a szószerinti átvétel vagy a használt forrás világos megnevezése bizonyíthatja azt, hogy valamely munka a szerző által használtatott. Ámde MAIMÛNI-ig a nevek említése és a források idézése oly ritkaságok voltak, hogy épen a zsidó gondolkodás ezen virágzási korszakára nézve, a kútfőnyomozásban csak összehasonlításra és

DURAN szavain azonban nincsen semmi változtatandó. Csupán az stb.-nek megfelelő 'וכו' jel hiányzik, minthogy az, amit DURAN be akar bizonyítani, csak a bevezető szók után idézett mondatban található. Ő így szól: ואבוהמד יראה כי הכה המהשב הוא באהורנית המה כמו שכתב בס' הפלת הפילוסופים] ובס' מאוני העיונים לא כתב בן אבל כתב כי הכה הדמיון הוא [Gazzâli valóban állítja l. destructio [Aristoteles ed. Velence 1560. X. f. 340^b] Disp. 18. locus eius [sc. virtutis cogitativae] est ventriculus ultimus cerebri, míg מאוני העיונים c. 25., úgy szintén הנפש המדברת יש לה במה : ומקומו במוקדם הראש מפאת פניו והשני המה שבי ומקומו באמצע הראש והשלישי השומר ומקומו אחריו הראש, úgy hogy a DURAN által észlelt ellenmondás valóban áll. STEIN-SCHNEIDER GAZZÂLI المسقطاس المستقيم-jának a מאוני העיונים-al való azonosítását joggal útasítja vissza. Erre vonatkozólag magából GAZZÂLI-ból hozhatok fel egy bizonyítást. משנית האורות [= مشکاة الافوار] című munkájában, mely egy dr. FRIED SALAMON barátom által a Cod. Uri Hebr. 392-ből készült másolatában fekszik előttem, GAZZÂLI a lelki erők jelképezésénél ezt jegyzi meg (c. 2. n. f.) מסגלתה והרביעית והוא הרוה המהשבת כי היא מתחלה-ת] משרש אחר-ד] ולאחר בן ישתרג[ו] ממנה שני שריגים ומכל שריג שני שריגים וכן עושה תמיד עד שירבה-ו] ממנה השריגים השכליים בהתפלגותם עד שתגיע באחרונה לתולדות הם אילניה ואותם האילנות יעשו פרי להיות זרע לאחרים עד שיתכן לנטוע קצתם עד שיגיע לפירות ונצנים כמו שזכרנו בספר הנקרא בלשון ערבי אלקסטאס אלמסתקים ר"ל הין צדק. A מאוני העיונים-ban nincsen hasonló nyilatkozat.

véleményezésre, egészben tehát kritikai sejtésre vagyunk szorítva. Ezen mintegy chemiai eljárás oly vegyek szétbontására és meghatározására, melyeknek elemei sincsenek még kellően tanulmányozva, BAṬLAJÛSI nyomainak felkeresését valóban minden elővigyázat daczára is nehéz munkává változtatják.

A MAIMÛNI utáni korszakban azáltal, hogy a philosophia az írásmagyarázatra és a szónoki irodalomra csap át, a kutatások tere oly szélessé válik, hogy minden kísérlet, mely e tágas téren valamely munka nyomainak gyűjtésére van irányozva, a teljességre való igényeiről már előre is fog lemondani. Hisz azon anyag jelentékeny része, melynek megvizsgálása ily munka megírásánál követtetik, még a legkülönbözőbb országok könyvtárában fekszik-kéziratban ismeretlenül.

Azonban legyenek bár azon vonatkozások, melyeket a zsidó vallásbölcészlet művei és BAṬLAJÛSI könyve közt történeti sorrendben fölállítani szándékozom, csak esetleges érintkezéseknek, vagy valóságos függéseknek magyarázhatók, minden esetben az arab elmélkedő nyilatkozatai a zsidó vallás-bölcészeti irodalom rokon gondolatainak párhuzamosa és kifejtése gyanánt fog tekinthetni. Követve a jelölt bizonytalanságot a MAIMÛNI előtti korszakra vonatkozó kútfőnyomozásban, ezen tárgyalás is csak bizonytalan, gyenge nyomokkal fog kezdődni, hogy azután biztos térre, nyilvános kölcsönzésekre és kétségkívüli idézetekre menjen át.

Mint BAṬLAJÛSI befolyásának első nyoma a zsidó irodalomban R. Hâja Gaon a Gaon R. HÂJA egy nyilatkozata volna tekintendő, ha elég megbízható volna az adat, mely általában autorságáról tanúskodik. A Jezirakönyvhez IV. 2. írt commentárában ugyanis MOSE BOTAREL ¹⁾, bár a forrás említése nélkül, de mégis látszólag R. HÂJÁ-nak ugyane könyvhez írt commentárából hosszabb kitételt idéz, mely a döntő helyen elromlott szöveg ²⁾ daczára is, nemcsak a j e l k é p e s

¹⁾ Ed. Mantua 1561. f. 77^b A commentar szerzésének ideje ugyan-
 ebben meg van adva; az 1309-iki év ez. V. ö. DUKES *Literaturhistorische
 Mittheilungen*. [Beiträge II.] p. 103. n. 1. A szerző életrajzát JELLINEK kísér-
 tette meg. 1. *Orient* 1846. p. 187, ugyanő állapította meg ib. 1845. p. 314. a
 BOTAREL név kiejtését. A zsidó irodalom három hasonló nevű MOSE BOTAREL-
 ról értekezik HALBEKSTAM *Hamagid* 1879. p. 96. és 151.

²⁾ וכתב רבינו הא"י ז"ל וז"ל ששה צלעות הם ר"ל ששה סדרים ארבע

körök képletes kifejezéssel, hanem más jelekkel is BAṬLAJŪSI könyvének ismeretére látszik útalni. Időileg nem áll semmi annak útjában, hogy R. HĀJA használta volna BAṬLAJŪSI-t, mégis valamint itt, úgy a többi BOTAREL-től e Gaon nevében idézett helyeken is R. HĀJA-tól egészen el kell tekintenünk. Nem szükséges azért BOTAREL-t hamisítónak tekintenünk ¹⁾, hogy azonban nem R. HĀJA iratait, hanem más pseudepigraphice alávetett munkákat idéz hitérelkére, már abból is látszik kitűnni, hogy benne IBN ESRA ²⁾ is

רוחות ומעלה ומטה והשביעי חיבל הקדש הוא הארץ אשר כבודו בה נמצא הוא מקומו של עולם ומלא כל הארץ כבודו מבעלי חיים וצומח ודומם הוא כבודו של הקב"ה ובוה ישכיל האדם בעגולה רעיונית שהעולם לא נפל במקרה אבל מסדר אחד סדרי באופן התקון והוציאו מאין ליש והוא ית' סדרו על אופן הקשר המציאות זה בזה ודברי השפלים והנהגתם תלויים בעליונים . . . וש[ה] נפשות למיניהן נקשרות זו בזו מדרגה אחר מדרגה. Ezen mondat csak úgy lesz magyarázható, ha benne BAṬLAJŪSI könyve, második szakasza kezdetének mintegy kivonatát tekintjük. Az idézett három természetország csak egyes pontjai ama körnek, melyen az emberi gondolkodásnak át kell futnia, ha Istent és teremtését felfogni akarja. V. ö. különösen p. 11. 5. s. stb. és e szókat: ודמו החכמים מדרגת העיון הזה. Ezen módszer alkalmazása itt oly folyékony, hogy egyszerűen az mondható: „ezen sor által ismerjük a jelképes körben stb.“, anélkül, hogy az eljárást közelebbről kellene magyarázgatni. E folyékony feltételei a pseudepigraphikus iratot, melyből az említett mondat átvéte- tett, úgy látszik azon korra helyezi vissza, melyben BAṬLAJŪSI könyvének héber fordítása után ezt a Jezirakönyv megmagyarázására használták. B.-ra való vonatkozása nélkül a nevezett mondat érthetetlen előttünk. NACHMAN KROCHMAL מורה נבוכי הזמן Lemberg 1851. p. 299^b ki עגולה רעיונית ban arab szót gyanít és JELLINEK, *Beiträge zur Geschichte der Kabbala* II. 14. n. 21. ki *Gedankenschluss*-al fordítja azt, valóban félre is értették. Az igazít DUKES (*Ben Chananja* VII. évf. 427. f.) találta el, ki legelőször B.-re emlékeztet, anélkül azonban, hogy behatóbb magyarázatot megkísértene. Az összes lények összekötetésére és a lelkek fokaira vonatkozó megjegyzés szintén BAṬLAJŪSI-ra figyelmeztet bennünket.

¹⁾ BOTAREL-t, mint R. HĀJA idézeteinek föltalálóját tekintik RAPOPORT-*Bicure Haitim* IX. (1828.) p. 36, X. R. HĀJA életében p. 95. ZUNZ, *die gottesdienstlichen Vorträge der Juden* p. 407^b STEINSCHNEIDER, *Ersch u. Gruber* II. 31, p. 463 n. 31, *Cat. Berol.* 1713. és 1780. DUKES, ki, *Beiträge* II. 104., BOTAREL-t *ziemlich leichtgläubig*-nek nevezi, ezen esetben is nem azt tételezi föl, hogy BOTAREL hamisított volna, hanem inkább azt, hogy kritika nélkül hitelesnek tartott, ami nem volt az. (*Ben Chananja* VII. 428.)

²⁾ Maga JELLINEK (a. i. h. p. 16. n. 24.) arra figyelmeztet, hogy ezen szók: כי הנכבד בארמה הוא האדם ע"כ היתה צורת הכרובים הנכבד שבאדם . . . IBN ESRA-nál Ex. 33, 21, fordulnak elő, anélkül, hogy a szószerinti

használtatik szószerint. Távol attól, hogy R. HAJÁ-nak ezen nyilatkozatával BAṬLAJÛSI-nak kora befolyását a zsidó irodalomra igazolnám, inkább arra használom fel, hogy azzal, a többi ismeretes argumentekkel kapcsolatban, a MOSE BOTAREL által R. HAJA nevében felhozott darabok hitelessége ¹⁾ ellen bizonyítsak.

Habár a *jelképes körök* azon munkák neméhez tartoznak, melyeket, úgy látszik, a *szív kötelességei* ²⁾ szerzője újplátói irányuk miatt kiválóan olvasott, habár továbbá az *igazi testvérek encyclopédiáját* is használja ³⁾ a szerző, mely maga a *jelképes körökkel* is érintkezik, úgy még sincsen elég biztos ok annak bebizonyítására, hogy BACHJA IBN PAKÛDA valóban ismerte BAṬLAJÛSI könyvét. Sőt vannak jelek, melyek épen az ellenkezőre ⁴⁾ engednek következtetni. Mindazon által BAṬLAJÛSI nézetei termékenyek lesznek a *szív kötelességei* számos ⁵⁾ helyeinek tanulmányozásánál.

Kevésbé kétesnek látszik előttem azonban az, hogy SALOMO IBN GABIROL olvasta és használta BAṬLAJÛSI könyvét. Jóllehet a

Bachja Ibn Pakûda 1040.

Salomo Ibn Gabirol 1022.

kölcsönzést hangsúlyozná. Hasonlóan a pseudo-HAJA szavai BOTAREL-nél f. 50^b וְהוּא שֵׁם הָעֵצִים וְכָל שְׂאֵר וּלֹא אֵהִיָּה רַבִּיל מַגְלָה סוּד, valamint az f. 61^b וְהוּא שֵׁם הָעֵצִים וְכָל שְׂאֵר állítás is IBN ESRA-ra Exodus 3, 15. emlékeztetnek. Még a f. 61^a betűi fölötti értekezés is R. HAJA nevében írt művekből vett alkatrészeket tartalmaz. SACHS S., *Kerem Chemed* VIII, 92. e darabokat helyesen mint IBN ESRA- és ISAK IBN LATIF-tól származókat tekinti

¹⁾ BOTAREL-től közölt töredékünk hitelességét KROCHMAL és JELLINEK, a. i. h. p. 9. stb. ki még hasonló mondatok gyűjtése által „betekintést nyerni reményel a Gaon HAJA cabbalisticus rendszerébe“, igyekeztek szintily hamis bizonyítékokkal támogatni. A régi circulus vitiosus ez (*Cat. Bodl.* 1780), melyben mindketten mozognak.

²⁾ V. ö. az általam kiadott BACHJA IBN PAKUDA, p. 70 n. 3.

³⁾ Ib. különösen p. 18 n. 1.

⁴⁾ E következtetést csak valószínűnek mondom, minthogy a. i. h. p. 25. stb. BACHJÁ-nak önállóságát és ennek az általa használt források ellen való tagadó magatartását bebizonyítottam. Nem minden, amit az író olvasott, hagy hátra nyomot annak műveiben. Mindamellet BACHJÁ-nak az Isten tulajdonságairól szóló műve arra látszik mutatni, hogy a szerző nem ismerte BAṬLAJÛSI-t.

⁵⁾ E szók: וְשָׁב אֶל מַדְרַגַּת הָאֵהָרָה I. 8. (ed. BAUMGARTEN p. 27.), melyeket p. 64 n. 1. még kétesnek mondtam, BAṬLAJÛSI nézete szerint p. 23 f. talán mégis az évszám által ábrázolt egységet jelentik, mely még a dekadi számrendszer legközelebbi magasabb fokai által is jelöltetik. V. ö. különösen a jellemző szókat p. 24. 15. s.: וְשָׁב אֶל מַדְרַגַּת הָאֵהָרָה.

képes kör jellege a nála többszörösen fellépő rokon ¹⁾ hangzásu kifejezés daczára az *életforrásban* nem lelhető föl, mégis a tárgyilagoss megegyezés több fontos pontokban az egymástól való függés bebizonyítására döntőnek látszik. Különösen az Istenből ömlő, mindent nyújtó, átható, alakító és az ősforrástól való fokozatos eltávozásával durvábbodó és sokszorozódó egységről ²⁾ való gondolat, ezen minden teremtmény alakjának gyökere az, ami IBN GABIROL-nál, még a kifejezés hasonlóságát illetőleg is, BAṬLAJŪSI-ra, mint mintára, emlékeztet. Még a speculatio ³⁾ módja fölötti nyilatkozatait, az ember gondolkodási erejének folytonos bekövetkezését, — sikereit ⁴⁾ és határait ⁵⁾ illetőleg is mindkettőnél többszörös megegyezés mutat-

¹⁾ IBN FALAQUERA kivonatában לקוטים מן ספר מקור היים (I. MUNK *Mélanlanges de philosophie juive et arabe*) IV. 1^a העגולות הרוחניות fordul elő és IV, 8. המושכלות הרוחניות-al váltakozik. Mindkét helyen mint העגולות הגשמיות vagy המוחשות kifejezés ellentéte tűnik fel és latin fordításában (MUNK a. i. h. p. 70. n. 1.) sphaerae intelligibiles × sensibiles által van visszaadva. Így fogandó föl a kifejezés és nem mint DUKES-nél, ki azt (*Ben Chananja* VII, 428. n. 8.) „geistiger Kreis“-el fordítja. IBN GABIROL ugyanis az összes lények érzéki és érzékfölötti fokait, mint sphärákat, gömböket fogja fel, melyek egymást bezárják, átfogják és mindegyike az összes tartalmukat tartja. V. ö. II, 1-t III, 41-el.

²⁾ V. ö. IBN GABIROL-nak az egység hatalmáról szóló nyilatkozatát IBN FALAQUERA המורה המורה-jével ed. BISLICHES p. 50 = לקוטים IV, 20. és különösen e szókat: כי האחדות כוללת לכל דבר ומצויה בכל דבר (IV, 20 vége; I. még MUNK a. i. h. 210) a mi szövegünkkel p. 13, 3. s. stb, p. 35. 19. s. stb. p. 38. 6. s. és p. 47. 6. s.

³⁾ Feltűnő hasonlóságot mutat következő összehasonlítás:

BATLAJRSI p. 20. 11. s. stb.

IBN GABIROL III, 37.

ותניע בכה שכלך תכלית מה שאפשר
לך להשיגו מאמתת העצם המושכל עד
כאלו תפשיט עצמך מהעצם המוחש.
וכאשר התחזק בעיון בענין הנפש אז
יופיעו עליו ההתחלות השכליות אשר אינם
בהומר ויהיה כבר הופשט מן החומר

p. 15. 10. s. היריעה והמעשה יפרו הנפש ממאסר הטפע : V. ö. III, 37 és I, 2. כבר התהבר בה החכמה והמעשה. Így még IBN ZADDIK is, *Mikrokosmos* ed. JELLINEK p. 63. 1. s.

⁴⁾ V. ö. III, 37 és 42 p. 27. 13. s.-al stb. ל צורת ויהיה אדם נושא לצורת, hol a vitel szónak mindkettőben közös kifejezése veendő figyelembe.

⁵⁾ בתר מלכות című munkájában V. 390 stb. IBN GABIROL megegyezik BAṬLAJŪSI-val, annyiban, hogy a szellemet csak a cselekvő intellectusig jutatja: ועידו יגיע השכל ושם יעמוד ומלמעלה גאית ועלית על כס תעצומך: ואיש לא יעלה עמך. — Talán rokonság is áll fenn IBN GABIROL-nak, IBN ESRA

kozik. Mindazonáltal nem teljes biztonsággal állítható, hogy IBN GABIROL használta BAṬLAJÛSI-t, minthogy ezen és még más gondolataik rokonsága okát találhatja az araboknak újplátói forrásaiban is, melyeket IBN GABIROL különben is elég gyakran használ.

Nem némi habozás nélkül említem ÁBRAHAM BAR CHIJA nevét azoknak sorában, kik BAṬLAJÛSI-nak a zsidó irodalomra való befolyásának tanulmányozásánál megbeszélendők és tekintetbe veendőek. Ezen író nyomtatott ¹⁾ művei ilyen befolyásnak semminemű nyomaira nem vezettek. De különben sincs biztos adatunk, mivel be lehetne bizonyítani azt, hogy ezen kiváló matematikus és csillagász ²⁾ használta volna B. könyvét. Egyedül azért, mert gyanítható, hogy JOCHANAN ALEMANNÓ egy munkájának másolatába ³⁾ írástévedés csúszott be, okadatolt ÁBRAHAM BAR CHIJA-nak ezen átnézetbe való fölvétele. Úgy látszik, az ő neve rejlik CHIJA BAR ÁBRAHAM alatt, kiről ALEMANNÓ egy tekintetbe veendő nyilatkozatot a mindenség lelke fölött vett át. Habár semmi sem áll annak útjá-

Ábrahám b.
Chijja 1065.

által Gen. 28, 12. idézett szavai: **סלם רמו לנשמה העליונה ומלאני אלהים** — מהשבות החכמה — v. ö. JELLINEK, *Beiträge* II, 31- és B.-nak a mindenség lelkéről szóló tana közt.

¹⁾ A kéziratban levő מגלת המגלה — cod. MONAC. 103 és cod. MERZBACHER, — v. ö. *Frankel-Grätz Mtsch.* XXIX, 366 n. 4, melyet dr. ZIEMLIČ BERNÁT barátom Münchenben nézett át számomra, úgy látszik, a mindenség lelkének vagy BAṬLAJÛSI más tanának semmi nyomát sem mutatja. Az egység encyclopädiájában levő nyilatkozatokat már STEINSCHNEIDER vezette vissza a NIKOMACHOS-ban eredő forrásaikra. H. B. VII. 86. és 88.

²⁾ Iratainak első felsorolását és kimutatását ZUNZ-nak köszönhetjük az additamentában DELITSCH *Catalog der hebr. Handschriften der Leipziger Rathsbibliothek*-hez ad cod. XL. (NAUMANN, *Catalogus librorum manuscriptorum in bibliotheca senatoria civitatis Lipsiensis* p. 323.). SAVOSORDÁ-nak A. b. Ch.-val = صاحب الشرطة való azonosságát STEINSCHNEIDER derítette ki, *Serapeum* 1858. Nr. 3, *les ouvrages du prince Boncompagni*. p. 5. és *Polemische und apologetische Literatur in arab. Sprache* p. 350.

³⁾ Mint STEINSCHNEIDER velem közölte, ALEMANNÓ-nak שער השק című munkája (Livorno 1790.) nem csak valószínűleg (*Hebr. Bibl.* 1862. p. 28), hanem bizonyosan a birtokában levő kézirat után készült JAKOB BARUCH által. Ezért kevesebbet is nyom a latban az, hogy mind a kiadás f. 45^b és f. 48^a, mind a kézirat f. 41^a és 43^a אברהם בר' חייא-t olvastat. Épen nem más lehet ez, mint az egy kézirat hibája, hacsak maga ALEMANNÓ-ról nem akarunk tévedést feltenni.

ban, hogy egy Spanyolországban élő, az arab ¹⁾ nyelv birtokában levő tudósról, mint ÁBRAHÁM BAR CHIJJA, egy spanyol-arab philosophus munkájának ismeretét feltételezzük, úgy mégis ezen fölvétel addig nélkülözi alapját, míg maga ÁBRAHÁM BAR CHIJJA munkaiból bizonyítható be ALEMANNÓ idézete. De bármint álljon is a dolog az említett idézés szerzőjével, mindenesetre a föltétlen megegyezés ²⁾, melyet az még a szók választásában is BAṬLAJŪSI-nak a mindenség lelke fölötti tanával mutat, helyeselni fogja e helyen való megnevezését.

¹⁾ Hogy ÁBRAHÁM B. CHIJJA az arabok irodalmát ismerte és hogy könnyen ráadta magát arra, hogy abból héberre fordítson, ezt ő maga mondja ספר העבור ed. FILIPOVSKI p. 4—5. Így encyclopädiájában is azt állítja, hogy arab iratokból fordított. V. ö. STEINSCHNEIDER közléseit *Hebr. Bibl.* VII, 85 és ZDMG. XVIII. 125. n. 11. Hogy ספר הגיון הנפש című munkája talán eredetileg arabúl volt írva, ezt a többi héberül írt munkáival való hasonlósága daczára, kettős fordítása és átdolgozása miatt valószínűnek állítottam ZDMG. XXX. 363. n. 5.

²⁾ Hogy ezen megegyezést még inkább kitüntessem, STEINSCHNEIDER birtokában levő, ALEMANNÓ kéziratának javított szövegéből, melyet az előbbi velem közölni szíveskedett, ezen mondattal szemben állítom BAṬLAJŪSI-nak megfelelő nyilatkozatát a mindenség lelkéről. A שער השק-ban f. 45^b ez áll: **וזה הרוחניות הנאצל מהככבים הוא שופע כפי מה שאמר החא"ע על:** בעלי שנתהברו איבריו ונתרכבו בתחלת הבריאה במזג אותו הככב כי המזג כמו ספר התמר — ABU AFLAH-ból שאמר אבו פלה הוא המשתף בין הנותן והמקבל עד שאותו הרוחני-יות [olv. יות] הנאצל על המזג הנכון אם — cod. Monac. 214. f. 8. — יהיה מיושר היישרה נכונה יהיה המיושר ההוא מקבל מהנפש הכללית אשר נתנו מציאותה כל הכמי קדם וארסשו ברמיזה הערות טהורות כפי מה שאמר ר' הייא בר' אברהם:

שהיא מקפת הגלגל העליון	והיא מקפת בכדור הגלגלים
ומוקפת מהשכל הפועל	והשכל מקיף בה מכל צדדיה
ופועלת במה שבתוך גלגל הירה	ומקומה מרכז הארץ
ועל ידה יגיע לנפשות הטהורות	ובו תדבק הנבואה בנפש הפרטית
הערות גדולות ועל ידה ירדו	הטהורה ובו ירדו
המלאכים הרוחניים ויעלו	המלאכים ובו תעלנה
הנפשות הזכות והרוחניות	הרוחות הנקיות
אל העולם העליון	אל העולם העליון

Nem akarom említettlenül hagyni, hogy BAṬLAJŪSI ezen szavai GAZZĀLI לוי בן אברהם היי, בר אברהם-יאני העיונים végén c. 11. is fordulnak elő, minthogy azok még plagiumának keretébe tartoznak. לווי בן אברהם היי helyett talán בר אברהם-יאני olvasni, mint azt STEINSCHNEIDER egy hozzám intézett levelében ajánlja, maga STEIRSCHEIDER által ez ellen felhozott ellenvetésétől eltekintve, mely szerint ALEMANNÓ-nak más LEVI BEN ÁBRAHÁM-ból vett idézete nem ismeretes előtte, még graphikai okokból sem járja meg.

Oly philosophusnál, mint MOSE IBN ESRA, ki újplátói és új-pythagorai munkákat használ és idéz különös előszeretettel, ki az igazi testvérek ¹⁾ encyclopädiáját mint philosophiai forrást és SALOMO IBN GABIROL-t mint a bölcseset ²⁾ tekinti, jogosúlnak látszik azon föltétel, hogy a spanyol BAṬLAJÛSI könyve előtte nem lehetett ismeretlen. Azonban a romlott állapot, melyben MOSE B. ESRA philosophiai munkainak ³⁾ csekély maradványai fekszenek előttünk, véleményezésnél többet nem enged. A két munka címének különben még kérdéses ⁴⁾ rokonsága is alig igazolhatja azon állítást, hogy MOSE B. ESRA olvasta volna BAṬLAJÛSI-t.

Mose b. Esra.
szül. 1070.
körül.

Ha tekintetbe vesszük JEHUDA HALEWI-nek az arab philosophiai irodalomban való jártasságát, ha megemlékezünk különösen GAZZÂLI ⁵⁾ irataiban való alapos ismereteiről, amit itt legnevezetesebb nyilatkozatai ⁶⁾ egyikének forrásadatával be tudok bizonyí-

Jehuda
Halewi 1141.

¹⁾ V. ö. STEINSCHNEIDER *Jewish Literature* p. 349. n. 33^a *Hebr. Bibl.* II. 92, ZDMG. XX, 432. és az általam kiadott *Theologie des Bachja* 18. n 1., hogy a poetika több helyein is idézi határozottan, ezt mutatja STEINSCHNEIDER *Cat. Berol.* 1811.

²⁾ V. ö. SACHS S. *Ha-Techijjah* I, 6, 32, 59, II, 15, 20. *Cat. Bodl.* a. i. h. és *Munk* a. i. h. 265. n. 1. IBN GABIROL-nak még philosophiájában is költői lengületű diktiója pl. MOSE BEN ESRA-nak nagyobb idézetében tűnik elő (*Zion* II, 121 n. 3.), melynek klassikai fordítását különösen akkor fogjuk kellőleg méltányolni, ha IBN FALAQUERA ebbeli visszaadásával (לקושים III. 37.) hasonlítjuk azt össze. A látszólag az arab eredeti után képezett kifejezésnek semmi köze nincsen BAṬLAJÛSI típusával.

³⁾ STEINSCHNEIDER ellen *Cat. Bodl.* 1811. talán mégis DUKES-nek גנזי אקספורד (ed. EDELMANN) p. 57. fogunk igazat adni, ha azt állítja, hogy M BEN ESRA munkája héberül volt írva. Ebből magyarázható a fordítás eleganciája, mely csak ilyen nyelvművésztől várható mint M. b. E., úgyszintén az egész műnek célja csak úgy válik érthetőbbé, ha azt arab gondolatoknak eredetileg héber kiadású virággyűjteményének tekintjük.

⁴⁾ STEINSCHNEIDER *Cat. Bodl.* 1811. kétségkívülinek tartja, hogy a MOSE BEN ESRA által idézett munka الحديقة في معنى المجاز والحقيقة azonos ערוגת הבושם-ével. Azonban eltekintve attól, hogy ezen valószínűleg héberül írt munka nem viselhetett arab címet, MOSE BEN ESRA saját nyilatkozata szerint is IBN GABIROL életrajzának végén (*Cat. Bodl.* 2316), a الحديقة munka a poetika terébe tartozik. Talán maga a ערוגת הבושם elnevezés is a munkát mint philosophiai virággyűjteményt akarja jellemezni.

⁵⁾ V. ö. az *Attributenlehre* című munkám p. 119. stb., úgyszintén *Jehuda Halewi*-m p. 26. n. 2.

⁶⁾ A természetes, nem dialektika által elsajátított ügyességnek összehasonlítása a veleszületett metrikai érzéssel, *Kuzari* ed. CASSEL V. 16.

tani, úgy alig fogunk kételkedni azon, hogy a badajozsi philosophus könyve is feküdt előtte, hogy azt pedig mindenesetre a GAZZALI által átvett részben ismerte. Mindazonáltal egy ezen állításra vonatkozó bebizonyítás nem hozható föl. Így pl. az intelligenciák és a testek foka ¹⁾ fölötti nézete BAṬLAJŪSI befolyását látszik elárúlni,

p. 408. NEUBAUER ADOLF közlése szerint az oxfordi eredetiben f. 137^a így hangzik: كالذيين ذراهم من الذين يقرون أعاريض ويدققون وزنها
 وفسح جمعاً وكلمات هائلة في علم هيين على المطبوع
 يدوق وزن الشعر ولا يجوز عليه زحف بوجه وغاية أوليك [أن]
 يصيروا (يلاؤوا) مثل هذا الذي يظهر جاهلاً بالعروض وأنه لا
 بقدر أن يعلمه وأوليك يقدر أن يعلمه فعم وأن هذا المطبوع
 يعلم مطبوعاً آخر باقل إشارة وكذلك القوم المطبوعون (٢٠)
 للتشريح والتقريب إلى الله تع' فنقدح (هنكده) في نفوسهم شعاعات
 (شراعات) من كلمات الأخيار وتصير لهم أفوار في قلوبهم وغير المطبوع
 هو الذي يحتاج إلى علم الكلام وربما ليس ينفعه بل ربما أضر به.
 Mindenekelőtt tehát e szók منبهילים بحكمتهم nem lesznek CASSEL p. 708. értelmében így fordítandók: „és kiknek tudományáról nagy lármát csapnak“, miáltal az egész antithesis értelme és ereje kárba vész, hanem: „míg tőlük mekegést és szörnyű dolgokat hallunk oly ügyességben, mely a természet által megáldottnak nem esik nehezére.“
 MOSCATO is félre érti e helyet. Ezen bizonyára sajátos hasonlatnak csírája GAZZALI-nál található, משנית האורות ואם תרצה ממה שאנו רואים מכלל סגולות קצת בני אדם עיין 2. k. i. e. 2. בטעם השיר היאך הם מסתגלים בו מקצת בני אדם והוא מין הרגש והשגה וזולתם אינם מכירים הנגינות השקולים מאשר אינם שקולים ותראה היאך גדל כה הטעם וההכר בזולת אלו עד שהוציאו ממנו הכמת הניגון שקורין אותו בלשון ערבי אלמוסיקי ומיני התנועות בהם אשר מהם המעצב ומהם המשמה ומהם המישן ומהם המשחק ומהם המבכה ומהם המחנן ומהם ההורג ומהם V. ö. ugyanezen képet IBN ESRÁ-nál, commentárának bevezetésében JONA és FRIEDLÄNDER *Ibn Esra Literature*-éhez Vol. IV, 55, n. 2.

¹⁾ V. ö. pl. különösen V, 20. bevezetését; p. 424 4. sz. és BAṬLAJŪSI p. 8. és 25. az igazi testvérek nézetei is összevetendők itt, l. DIETERICI, *die Naturanschauung und Naturphilosophie der Araber im X. Jahrhundert* p. 178. stb. A V, 12. p. 393. felállított sor azonban IBN SINA lélektenából való szószerinti kölcsönzés, melynek szövegét LANDAUER-nek ZDMG. XXIX, 262. és 408. n. 9. e helyen okvetlenül a tárgyilag helyes olv. m. JEHUDA HALEWI szerint kellett volna megváltoztatnia. Csak אבראע helyett IBN TIBBON mintájában, úgy látszik, אנואע állt, miből a ואיכות המינים szók magyarázhatók. A behatóbb változásokon kívül, melyek e szerint IBN SINA

de ez sokkal ismeretesebb, semihogy vissza vezethető volna határozott forrásra. Világosabb és jelentékenyebb lesz ellenben Istenre szoruló lelkének egy nyilatkozata ¹⁾, melylyel a philosophusok által felállított, a lét fokaira vonatkozó nézete ellen küzd, ha meggondoljuk, hogy újplátoistánk minden körében mindig csak az istentelenített, Istenből kilépett és tőle minden belső összekötetés dacára elvált világot veszi tekintetbe.

Ábrahám Ibn
Esra szül.
1088—89.

BATLAJÛSI könyvének biztos nyomai, úgy látszik, az újplátoi színezetű, SALOMO IBN GABIROL.-tól függő ²⁾ ÁBRAHÁM IBN ESRÁ-nál látszanak felmerülni. Különösen a dekadi ³⁾ számrendszer természete

szövegében volnának eszközlendők, bizonyára p. 362. 9. s. a من المبدع kifejezés من الابداع-ra volna javítandó.

¹⁾ Minthogy ezen nyilatkozatra vonatkozó szöveg némileg homályos, ezennel az eredetinek szavait, melyeket szintén NEUBAUER közölt velem, a héber fordítás szavaival akarom szembeállítani:

ואל נשגיה לדברי הפילוסופים אשר	ذلا نبلي بقول الفلاسفة الذين
מהלקים העולם האלהי אל מדרגות	يقسمون العالم الالهي الى رتب
אך כלם אצלנו מדרגה אלהית מאהר	فكلها عندنا رتبة الالهية منذ
שנפרד מההגשמה ואין כי אם	ננפصل من التجسيم فليس الا (ולא)
אלוה מנהיג הגשמי(ים).	אלה מדبّر الاجسام.

²⁾ Az eredeti olv. m. szerint שִנְפַרְד־t, melyet a commentárok mint 3. sz. sing. fognak föl, mint 1. sz. pl. kellene magyarázni és ennél fogva így volna fordítandó: „ha csak [az Istenségnek e fokozatokon való] megtestesítés[é]től távol maradunk.“ Mindenesetre elvetendő JAKOB BEN CHAJIM FARISSOL magyarázata (ed. Halberstam): מַהֲרֵ שִנְפַרְד־ בְּהַגְשָׁמָה וְבוֹ ר"ל כִּי אַחַר שֶׁאֵין הָאֵל יְתִי גֶשֶׁם וְלֹא כֹה בְּגֶשֶׁם לֹא נֹאמַר בְּהַנְהַגְתּוֹ שִׁיְהִיו שְׁנַיִם אִוּוֹ קוֹל יְהוּדָה MOSCATO is שלשה כי לא יקבל פירוד וחיבור כ"א הענין הנגשם. f. 193^b és CASSEL a. i. h. úgy látszik félreértették e helyet. Az összes világot J. H. mint isteni fokozatot fogja fel, kizárja azonban az ezt vezető Istenség megtestesítését. V. ö. SACHS S., *Ha-Techijjah* I, 6, II. p. VIII, 7, 9. és *Attributenlehre* című munkám p. 508.

³⁾ Így emlékeztet pl. IBN ESRÁ-nak egy a számfokozatokra vonatkozó megjegyzése Ex. 3, 15. különösen e szókban: והנה עשרה הוא דומה לאחד ... כי בהגיעך אל עשרים אז הם שני עשרות כנגד שני אחדים ושלושים כנגד שלשה אחדים וכן כל עשרות עד תשעים הם תשע עשרות כנגד תשעה אחדים ובהגיעך למספר מאה הוא דומה לאחד ובהגיע לתשע מאות גם הם כנגד תשעה אחדים עד שתגיע לאלף שהם עשר מאות גם הוא האלף דומה לאחד עד היותם תשעה אלפים כנגד תשעה אחדים ובהגיעך לעשרת אלפים אז נשלם ההשבון בהיותו רבבה אחת וככה עד עשר רבבות על הדרך הזה כי כל ראשי המספרים הם דומים לאחד egy a c. 4. p. 23—4-ből készült kivonatára. V. ö. IBN ZARZA מקור היים f. 99^b.

fölötti megjegyzései, az egység ¹⁾ és ennek a számokhoz való állásának összehasonlítása Istennel és ennek a tőle származó világhoz való viszonyával, mely műveletekben IBN ESRA igen jártas volt, arra látszanak mutatni, hogy ezen tanoknak philosophusunk által eszközölt beható tárgyalása nem volt előtte ismeretlen. Nézete az emberi ismeretnek fejlődési menetéről, mely ²⁾ minden teremtmény fokozatsorán át Istenhez fölvezet, BAṬLAJŪSI ebbeli nézeteivel is bír érintkezési pontokkal.

Josef Ibn Zaddik 1145. körül.

JOSEF IBN ZADDIK-ról, ki az újplátoi irodalmat ismerte, ki vala-

¹⁾ V. ö. Ex. 33, 31.: וזה השם הנכבד הוא האחד שהוא בעצמו עומד ואין לו צורך לאחד לפניו ואם תסתכל מפאת החשבון שהוא ראש הכל וכל השבון מהאחדים הוא האחד שהוא הכל . . . נהנה האחד אין לו תמונה והוא כדרך כלל לכל התמונות כי מאתו יצאו L. még e tétel magyarázatát SACHS-nál, *Kerem Chemed* VIII, 201. n. 16. és FRIEDLÄNDER a. i. h. 21. n. 1. V. ö. BAṬLAJŪSI p. 25. 9. s. és *Attributenlehre* munkám p. 289. n. 110. és p. 290. n. 113. MOSTATO nagy valószínűséggel IBN ESRA titkát JOB-hoz 23., 13.: והוא ולא אוכל לפרש בי יש בו סוד גדול képpel, melyben az egységnek a többi számokhoz való állása összehasonlítva Istennel és ennek a világhoz való viszonyával szerepel, hozzá összeköttetésbe az illető helyet, (קול יהודה f. 62^b). E gondolatoknak rokonságát BAṬLAJŪSI-val p. 25. 11. s., vagy annak ügyes plagiatorával, GAZZALI [tévesen IBN ROSCHD] מאוני העיונים bevezetésében szintén már MOSCATO ismerte föl a. i. h. f. 132^c. V. ö. IBN ESRA Isten megjelölését: אחד és PROFIAT DURAN magyarázata מעם זקנים ed. ASCHKENESI p. 77. f. BAṬLAJŪSI-val p. 26. 6. s. stb. IBN ESRA, az egység és a tíz titkáról סוד הבכור והעשירי Lev. 27, 12. l. ZARZA magyarázata a. i. h. f. 87^d—88^a. l. E. a tizet jelentő י betűt illetőleg két helyen nyilatkozik; álljon itt összehasonlítás kedvéért e két hely:

ס' צחתו

XI. יסוד מורא

והנה צורת יוד כדרך גלגל כי הוא	ע"ב צורת י"וד בדמות קו עגול שהוא
מחבר כל אשר בתוכו והוא מגורת	מקף כל אשר בתוכו ופירוש קהלה
והתורה השנית שתי תורות גדולות.	מגורת והתורה השנית (Nech. 12. 32.)
(Velenceze 1546. f. 151 ^a) דקדוקים	שתי התורות (ib. 40.)

Erre úgy látszik BAṬLAJŪSI p. 23. 25. s. befolyása volt döntő.

²⁾ V. ö. Ex. 20. 1: ed. NETTER f. 82^b ואשר נשאו לבו ללמוד הבמות ישם כמו מעלות לעלות בהם אל מקום הפצו יכיר מעשה השם במתכות . . . és BAṬLAJŪSI sora p. 14—16. Azon körfutásról azonban, melyben az emberi gondolkodás eredetétől fogva a kiindulási pontba való visszatéréseig az anyagi és nemanyagi lények során áthaladva mozog, úgy látszik, IBN ESRA-nál nincsen szó. V. ö. FRIEDLÄNDER a. i. h. p. 22. n. 2. B. p. 46. 24. s. és I. E. egymással való megegyezéséről a שכל משכיל és שכל-מושכל-nak azonossága is tanúskodik. I. E.-nak e pontban MAIMŪNI-tól való eltéréséről l. SACHS' *Kerem Chemed* VIII, 202.

mint az igazi testvérek encyclopädiájából, úgy PROKLUS és IBN GÁBIROL¹⁾ munkáiból is merít, joggal feltehető, hogy a *jelképes köröket* ismerte. De jóllehet nem bizonyítható be szigorúan, hogy ő e munkától függne, mégis vannak nyomaink, melyek amellet tanúskodnak, hogy ő azt ismerte és használta. A számegység²⁾ mintaképes jelentőségére vonatkozó tárgyalására valószínűleg BAṬLAJŪSI-nak e tárgyat illető értekezése volt befolyással. Különben sem hiányzanak nála oly kifejezések, melyek philosophusunk rokon kifejezéseire emlékeztetnek³⁾. A függés mellett még a PLÁTÓ-ból vett megegyező idézetek sem bizonyíthatnak, minthogy IBN ZADDIK ugyanazon forrásból kölcsönözhetett, mint BAṬLAJŪSI, és ez valóban kitűnik az előbbinek *törvénykönyvéből*⁴⁾. Azon körülmény pedig,

¹⁾ Ezen állításra vonatkozó bebizonyítást l. *Attributenlehre* című munkám, a tartalomjegyzékben foglalt nevek közt.

²⁾ V. ö. *Mikrokosmos* ed. JELLINEK p 48—49. és e helynek általam adott magyarázatát a. i. h. p. 287. stb. Az Istenségnek az egységgel való e három hasonlata BAṬLAJŪSI-nál is van meg, l. p. 33. 20. s. stb. és p. 34. 26. s., stb. hol is a két utolsó hasonlat ugyanazon rendben követi egymást. IBN ZADDIK szavai p. 49. 4. s. **אחד כן באמצעותו אחד** és 5. s. **ונהיה האחד** BAṬLAJŪSI-ban p. 22. 1. s. az öszszes számoknak az egységhez való visszafutó mozgásáról szóló helyen találunk magyarázatot.

³⁾ Valamint az attributák kettős forrása: a természet megszemlélése és a prophéták nyilatkozásai IBN ZADDIK-nál p. 55. 5. s. al. és p. 56. 8. s. BAṬLAJŪSI-ra p. 41. 6. s. stb. emlékeztet, úgy az attributák logikai fejlődését illető adat is iratunkra utal. A döntő szóknak egymással szemben való állítása fogja ezt közelebbről bebizonyítani:

IBN ZADDIK p. 56. 10. s. ומוזה הצד אמרנו שהמדות האלה השאילו להם האנשים . . . שהם בהיותם פועל מפעולותיו וראו שום גשמי נברא בגלל הפועל ההוא בשום שם סמכו הם לבורא כמו כן השם ההוא.	BAṬLAJŪSI p. 41 15. s. התארים לפי דעתו ענינים חדשו אותם הברואים כי הם יורו עליו באותות מלאכתו ומפעליו וגזרו לו תארים מפעולותיו ומה שישוער בנפשותם מידיעתו יתארוהו בהם.
---	---

A Mutakallimûn elleni kikeléseiben is pl. p. 45. 13. s. stb. a módszert illetőleg BAṬLAJŪSI-ra p. 37. emlékeztet. V. ö. még *Attributenlehre*-met, p. 268. n. 47.

⁴⁾ Amit IBN ZADDIK p. 63. 4. s. PLÁTÓN-ból idéz: **שלשה דברים הם נאים להמון שידעו אותם ויזיק להם אם לא ידעו אותם האחד מהם שיש לדברים ממציא והוא אחד ושכל הדברים תחת עזרתו ותחת מצותו והשני שהבורא ההוא לא יסתר ממנו דבר בין רב למעט והשלישי שלא יתרצה לאדם Kivonata ez csak azon idézetnek, melyet BAṬLAJŪSI p. 48. 9. s. stb. idéz PLÁTÓ-nak **נימוסים** =**

hogy mindketten különös előszeretettel PLÁTÓ-ból idéznek, mutatja a két philosophusnak újplátói jellemét és fokozza azon valószínűséget, mely szerint a *jelképes körök* IBN ZADDIK előtt ismeretesek lehettek.

Ábrahám Ibn Daûd. 1160. **ÁBRAHÁM IBN DAÛD**-dal a tudatos Aristotelismus sphärájába lépünk. Elötte, az arab irodalom tudós ismerője előtt, iratunk sem lehetett ismeretlen, de használására és idézésére már azért sem volt kedve, mert az újplátonismus iránt, melyet különösen IBN GABIROL tette előtte gyűlöletessé ¹⁾, sehogy sem viselhetett rokonszenvvel. Mindamellett nagyon valószínű, hogy az egységnek ²⁾ sajátos fölhasználása, melylyel IBN DAÛD egyrészt a szükségképen létezőt szemlélteti, másrészt melynek a többi számokhoz való viszonyát összehasonlítja a tárgyaknak az állandó ősokból való fokozatos származásával, azon befolyásról tanúskodik, melyet BAṬLAJÛSI könyve ÁBRAHÁM IBN DAÛD-ra gyakorolt.

Mûsa Maimûni 1190. **MÛSA MAIMÛNI**-val, kiben a középkor zsidó vallásbölcészete általában culminál, a zsidó tudósoknak BAṬLAJÛSI-hoz való viszonyukat illető kérdés is irodalomtörténeti érdekének tetőpontjára hágott. Az arab világbölcsességnek egy feje sem hozatott a

النواميس könyvből. Ezen bizonyára érdekes mondatok első kettejét SCHAHRASTÂNI is vette fel, ki ezeket azonban lehetőleg összevonta, كتاب وقال افلاطون في كتاب النواميس ان ان اشياء لا ينبغي ان للانسان يجهلها منها ان له صانعًا وان صانعه يعلم افعاله L. HAARBRÛCKER, SCHAHRASTÂNI, *Religionsparteien und Philosophenschulen* II. 125: PLÁTÓN a törvényekről szóló könyvében azt mondja, vannak dolgok, melyeket nem tudni az embernek nem illik; így, hogy van teremtője és hogy teremtője ismeri tetteit. E könyvet pedig IBN ZADDIK önállóan használta p. 51. 13. s. **אפלטון במנהגיו** V. ö. *Attributenlehre*-m p. 302. n. 138. Az igazi **كتاب النواميس**-ről v. ö. STEIN SCHNEIDER, *Zur pseudepigraphischen Literatur*, p. 54. n. 6—10.

¹⁾ V. ö. *Attributenlehre*-m p. 114. n. 26., 243 n. 238 és p. 504.

²⁾ *Emunah ramah* ed. WEIL p. 48. 11—12. s. úgy látszik IBN DAÛD előtt BAṬLAJÛSI-nak p. 33. 19. s. stb. nyilatkozata lebeghetett. Sőt IBN MOTOT, midőn IBN DAÛD e szavát fordítja, oly szinezetet ad fordításának, melyre BAṬLAJÛSI ib. 28. s. lehetet befolyással: **ויהיה כדמות האחד במספר כי האחד לא ישוער דסתלקו ומספר נמצא וישוער דסתלק כל מספר והוא נשאר** (k. i.) Ha azonban ezen hasonlat, amint én — *Attributenlehre* p. 287. n. 105. — azt megmutattam, nélkülözi is a sajátosságot, úgy IBN DAÛD-nak **עוד**-al kezdődő megjegyzése ib. 12. s. mégis feltűnően BAṬLAJÛSI-ra p. 3. 3. s. stb.

habozók kalauzá-nak ¹⁾ nagy szerzőjével oly szoros vonatkozásba, mint a szerény Badajosi philosophus. Aki u. i. behatóbb vizsgálat nélkül két egymástól függetlenül ítélő írónak nyilatkozatait követi, az nemcsak bizonyosnak fogja állítani azt, hogy MAIMÛNI BAṬLAJÛSI-t olvasta, de még a kölcsönzést is azon fokában fogja róla feltenni, melyben igazi nevéen plagiummal ²⁾ jelöltetik. És ezen függés nem lényegtelenebb pontokban mutatkozzék, mint épen az attributák negatiójáról szóló tanában, melyet bátran MAIMÛNI speculatioja legnagyobb tettének lehet odaállítani; nyilatkozzék továbbá e függés az akarat szabadságára- és az isteni mindentudóságra ³⁾ vonatkozó

emlékeztet. A kép, melyben minden teremtménynek Istenből való keletkezése összehasonlítottatik a számoknak az egységből való származásával csak ezen hely által találja magyarázatát és kifejtését. Sőt a hasonlatnak korlátalása is azáltal, hogy a teremtés végeessége a számoknak végtelenségével állítottatik ellentétbe, mely ellentétet IBN DAÛD 15. s. אַמְנָם-al kezdi, már BAṬLAJÛSI-nál p. 3. 14. s. következő szók által van adva: כִּי הָיוּ מַדְרָגוֹת: הַנְּמַצְאוֹת יֵשׁ לָהֶם תְּכֵלִית.

¹⁾ E könyv címét illetőleg v. ö. *Attributenlehre*-m p. 363. n. 1. és N. BRÜLL, *Jahrbücher für jüdische Geschichte und Literatur* IV, 150.

²⁾ Nem tagadható, hogy inkább vádhoz hasonlít JOSEPH KASPI következő védelmezése — v. ö. STEINSCHNEIDER, ERSCH és GRUBER II. 31. p. 67. n. 54. — melylyel MAIMÛNI-t mentegeti: והנה כל זה בארו בספרי האלהות ובלבד באר זה בטלמיוס בספר העגלות שיחד לזה ולא תחשוב שאני אומר שהמורה מגנב דברי הפילוסופים ומניחם) אותם לעצמו כי הוא כבר התודע על זה והתנצל פ"ב משני בהקדמה המכונה [דע] כי (עמודי כסף) ed. WERBLUNER p. 62.). Még a *More* II. 2.-ra való hivatkozása is olyképen ferdíti el a dolgot, mintha MAIMÛNI a philosophusoktól való függését igazolni akarná, holott csak a szempontot adja meg, melyből művét nézni kell. Ugyanezen megjegyzést különben ismétli KASPI pl. p. 68. — I. 68.-hez Nem több elővigyázatra mutat MOSE IBN CHABIB kifejezése והנה אני מצאתי בספר עגולות רעיוניות: (בחינת עולם) כל אלה הדברים נהמדים שאמר הרב בתארים ובעניני השלילות V. ö. N. BRÜLL, *Jahrbücher* a. i. h. Valamint ezen állítás MAIMÛNI összes attributák tanának önállóságát illetőleg hamis fogalmakat kelt, úgy IBN CHABIB nyilatkozata még egy más helyen is tévútra vezet. F. 87^a ezt jegyzi meg: זה המאמר לקוח מדברי הרב בפרק שמנה יהמשים חלק ראשון זה לשונו: ואנחנו לא נשיג זולת ישותו לבד ושום [ושיש שם] נמצא לא ידמה לו דבר מכל הנמצאות אשר המציאם ולא ישתתף להם בשום פנים ע"כ וכן אמר MAIMÛNI-nak ezen ההכח בספר מאוני העיונים וכן נאמר בספר עגולות רעיוניות. mondatát a két idézett munkában hiába fogjuk keresni. IBN CHABIB előtt csak hasonló nyilatkozatok lebeghettek, mint pl. BAṬLAJÛSI p. 39. 3. s.

³⁾ IBN CHABIB állítása szerint, ezt csak BAṬLAJÛSI-nál találta: זו היא:

theoriájában, mely az említett tannal a legszorosabb kapcsolatban ¹⁾ áll. A két munkának önálló megvizsgálása, mely most már a *jelképes körök* közlése által lehetővé vált, be fogja bizonyítani azon állítások fölületességét és alaptalanságát, melyek ily döntő kérdésekben MAIMÛNI eredetiségét kétségbe vonják. Valamint minden lépés, mely nagy működéseinek belsejébe vezet, egyszersmind meszszeható tekintetének élessége és merész gondolkodásának önállósága fölötti bámulatunkat fokozza, úgy a nevezett problémák feltevésének és megoldásának összehasonlítása a két elmélkedőnél csak MAIMÛNI nagyságát fogja világosabb fényben feltüntetni. Bármennyivel tartozzék is különben az arab philosophusoknak, az isteni tulajdonságokról szóló tana, sem a felfogás erejét, sem pedig a keresztülvétel merészségét illetőleg, nem találja azoknál mintáját, de még párját sem. Eszerint csak érintkezések és nem vonatkozások állanak fenn e tannak MAIMÛNI és BAṬLAJÛSI által adott tárgyalásai közt. Bármily világosak és érdemesek legyenek is az arab tudósnak e pontra vonatkozó nyilatkozatai, sem a lényattributák kiméletlen szétrombolását, sem a tulajdonságok negatívója ²⁾ értékének felfedezését illetőleg, nem tekinthetők azok MAIMÛNI forrásainak. De szintily kevésbé vehető észre MAIMÛNI-nak BAṬLAJÛSI-tól való függése az Isten tudásáról szóló tanban. Jóllehet e problémának a két tudós által adott tárgyalásában nem hiányzanak az igazi rokon ³⁾ észrevételek, de mégsem útalnak szükségképen egymásra, minthogy az alapgondolat már jóval előbb volt otthonos ⁴⁾ az arab philosophiában. E tekintetben azért IBN CHABIB-nak fogunk igazat adni, ki szerint BAṬLAJÛSI ezen kérdést is különös „világos-

דרך הרב והיא דרך ישרה ואני מצאתיה בספר עגולות רעיוניות
מבוארת (a. i. h. f. 82^a).

¹⁾ V. ö. *Attributenlehre*-m p. 457. n. 145.

²⁾ V. ö. u. o. p. 471—483. és p. 369. n. 7.

³⁾ Különösen p. 50. 22. s. MAIMÛNI *Kalauzá*-nak III. 20. c. végére emlékeztet. Ezen belső rokonságot követi MOSE IBN TIBBON, midőn fordításában e helyhez közvetlenül MAIMÛNI-nak Jes. 55. 8-ra való útalását csatolja. L. IBN ZARZAH מקור היים f. 71^c. 15. s. stb. V. ö. még c. 21. végét MAIMÛNI-nál, hol ezen módszerét valamennyi hasonló kérdésre ajánlja, p. 50. 18. s.-al, hol BAṬLAJÛSI azt szintén mint „oszlopot“ — *وعبدة هذا الباب* — mint theologiai problémák egész categoriáját állítja fel.

⁴⁾ L. s a j á t bebizonyításom a. i. h. 458. n. 145.

sággal“¹⁾ tárgyalta, de óvakodni fogunk azon állítással szemben, mely MAIMÛNI forrását tekinti benne.

Másképen alakúl azonban ítéletünk, ha fölmerül azon kérdés, vajjon olvasta-e MAIMÛNI a *jelképes köröket*. Ezt az arab tudományos irodalomnak ily sokoldalú és alapos ismerőjéről már előre is okvetlenül kell feltételeznünk. Jóllehet ez ellen látszólag saját tanúsága volna felhozható, mindazonáltal BAṬLAJÛSI nevének elhallgatása azon philosophusok sorában, kikről MAIMÛNI SAMUEL IBN TIBBON-nal szemben²⁾ kritikai élességgel nyilatkozik, közelebb megtekintés mellett elveszti bebizonyító erejét. Itt ugyanis kiválóan ARISTOTELES görög és arab commentatorainak felsorolásáról van szó, azonkívül az illető hely azon philosophiai munkákra vonatkozó bírálat gyanánt tekinthető, melyeket a kérdező véleményezés végett mintegy felterjesztett hozzá. Hisz ugyanazon okból maga, az araboknál és a zsidóknál fellépésének kezdetétől fogva híressé vált, GAZZÂLI nevét is találjuk e sorban. De vannak belső jelek is, melyek arra következtetnek, hogy MAIMÛNI ismerte BAṬLAJÛSI könyvét, eltekintve attól, hogy a benne tárgyalt anyagok rokonsága, mely az említett zsidó philosophusoknak nagyon messze terjedő, de alapgondolatában helyes ítéletét okozta, MAIMÛNI-nak figyelmét határozottabban irányozhatta a *jelképes körökre*, a *Kalauz*-ban oly nyilatkozatok léteznek, melyek vagy a forrásból nyert fényök-, vagy a tárgyalás hasonlósága által, azt látszanak elérőlni, hogy MAIMÛNI használta BAṬLAJÛSI-t. Ennek megvilágítására álljon itt két példa.

Ha MAIMÛNI azon tételekre hivatkozik, melyeket a számok természetének és néhány mértani alak²⁾ sajátosságainak szemlélése

¹⁾ מבוארת V. ö. fenn p. 33. n. 3.

²⁾ Kobez II, 28. col. 2; v. ö. fenn p. 6. n. 2. A kiadásokban hiányzó nevek kiegészítésére, a romlott helylyel a boroszlói zsidó theol. seminariumnak cod. 92. III-ban adott második fordítását ROSIN közlése szerint akarom szembeállítani:

ושכלו הוא תכלית שכל כל בשר לבד מי	ודעתו ר"ל דעת אדם הוא
שתשרה אליהם [עליהם. 1.] רוח אלים אבל	תכלית דעת האדם מלבד מי
פי' אלטיב או יהייה בן עדי או אלבטריק כלם	שנשמע עליהם השמע האלהי
ספרים אבודים והמתעסק בהם יאבד זמנו ואל	עד ששיגו אל מעלת הנבואה
יתעסק אדם בהם אלא בהכרה.	אשר אין מעלה למעלה ממנה.

V. ö. STEINSCHNEIDER *Cat. Bodl.* 1900.

³⁾ I. c. 34. Még IBN FALAQUERA magyarázata is (מורה המורה p. 18.), mely MUNK, *Guide de égares* VI. 121. n. 1. elfogad, a kör jelentésére elégtelen.

által istenismeretünk számára nyerünk és melyek különösen arra utalnak, mit tartsunk távol Istentől, BAṬLAJÛSI iratának az egységnek és a körnek mint symbolumnak a metaphysika és a theologia némely tanaira alkalmazott tárgyalása a legjobb magyarázatot adja a *Kalauz*-nak eddig még nem egészen világos nyilatkozatára.

BAṬLAJÛSI tana Istennek, mint a világ alakjának megjelöléséről, mintegy körülményes kidolgozása annak, amire MAIMÛNI-nál csak útalást ¹⁾ találunk. De itt is BAṬLAJÛSI tételei egy régibb, kifejlődött tannak mindenestre világos, de nem épen önálló kivonataiként tekinthetők.

Mose Ibn
Tibbon 1250.
körül.

Annak bebizonyítására, mily nagy mértékben vont a magára BAṬLAJÛSI könyve még a Spanyolországon kívüli zsidó tankörök figyelmét is a tizenharmadik század közepe felé, már azon körülmény is szolgálhat, hogy MOSE IBN TIBBON annak szükségét érezte, hogy a *jelképes köröket* héberre fordítsa. Ha áttekintjük azon munkák sorát, melyeket ő az arab irodalomból fordított ²⁾, ha meggondoljuk, hogy itt csak ünnepelet autorok fontos és elterjedt műveivel találkozunk, akkor a tekintélyt, melyben BAṬLAJÛSI működése állhatott, már azon körülményből is fogjuk megbecsülhetni, hogy

CRESCAS-nak e helyre vonatkozó commentára, melyet MOSCATO קול יהודה f. 232^d idéz, egyszerűen FALAQUERÁ-nak szavait a. i. h. 11—17. s. írta le. MAIMÛNI-nak ezen nyilatkozatára csakugyan czéloz ISAK IBN LATIF גנזי המלך c. 15. (M. E. STERN *Kochbe Jizchak* XXXI. 9.): ידיעת השכלים הנפרדים וידיעת מציאות הסבה הראשונה על דרך עיון שכלי ואמתי אחר שעלתה בידו קבלה על דרך הדמיונים והמשלים המיוסדים על אדני חכמת המניין והחכמת המדות.

¹⁾ I. c. 69. ed. MUNK, p. 320. Így MAIMÛNI mondata:

כי במציאות הבורא הכל נמצא והוא	لان بوجود الباري هو الكل
מתמיד עמידתו בעניין אשר יכונה	موجود وهو مهتد بقاياه بالمعنى
ב ש פ ע	الذي يكمنى عنده بالفيض

(ed. JESSNITZ f. 51^b).

(ed. MUNK f. 90^a).

BAṬLAJÛSI p. 37—38. azon két okának összevonását tartalmazza, melyek a forma névre Istennél vonatkoznak. Itt KASPI nem hangsúlyozza M. látszólagos függését, jóllehet a. i. h. p. 70. dicsérőleg emlékezik BAṬLAJÛSI-nak ebbeli tételére. Talán I, 15 a Jakab-létra magyarázata is nem egyéb mint BAṬLAJÛSI a mindenség lelkét illető gondolatának bővebb kifejtése. V. ö. alább p. 42. n. 4.

²⁾ V. ö. STEINSCHNEIDER, *Cat. Bodl.* p. 1999. stb. és [NEUBAUER] *Renan, les rabbins francais du commencement du quatorzième siècle* p. 593. stb.

MOSE IBN TIBBON egyáltalában elhatározta magát művének fordítására. Ezen nagyérdemű vállalat által most már biztosítva volt a munka elterjedése; nem volt többé Spanyolországra és az arabúl olvasó zsidókra szorítva, sőt még ezek maguk is héber munkaikban csaknem mindig IBN TIBBON fordításából idéznek, mely úgy látszik zsidó körökből majdnem egészen kiszorította az eredetit.

Azoknak sorát, kiknél a sejtés terét elhagyjuk és kiknél névleges említések vagy szószerinti idézések következtében BAṬLAJÛSI-hoz való viszonyukat tényleges állításokban kimondhatjuk, oly férfiú nyítja meg, kiről az arab philosophiával való behatóbb foglalkozást épen nem tételeztünk volna fel, — a Talmud classicus uralója, a barcellonai SALOMO IBN ADDERETH ¹⁾. Az ellenséges állásból, melyet ő később, a körülmények által rábírva, látszólag a philosophiával szemben ²⁾ elfoglalt, nem szabad e kiváló szellemnél arra következtetni, hogy ő idejének philosophiai irodalmát talán nem ismerte volna kellően. Nem kevésbé, mint a zsidók philosophiai íróit, kiknek felsorolásáról JEDAJA PENINI csak oly tudósra mint aminő IBN ADDERETH várhatott hatást, olvasta és használta ő az arabok philosophusait is. olvasta pedig BAṬLAJÛSI-t is; az első, arab philosophustól átvett, szószerinti idézete ³⁾, mely munkaiból most ismeretessé válik előttünk, a *jelképes körökből*, IBN TIBBON fordításából való. GAZZÁLI plagiátja által oly sokszorosán ⁴⁾ a zsidó irodalomba

Salomo Ibn
Addereth
szül. 1235.
körül.

¹⁾ V. ö. PERLES, *R. Salomo ben Abraham ben Adereth* p. 3. f, 79. stb.

²⁾ V. ö. Ezen mozgalom tárgyalását GRÄTZ, *Geschichte der Juden* VII. 259. stb., 274. stb.; PERLES a. i. h. p. 12. stb. és NEUBAUER a. i. h. p. 651. stb.

³⁾ Miután IBN ADDERETH (erre vonatkozólag PERLES-nél a. i. h. p. כו) már PLÁTÓ-t és ARISTOTELES-t idézte, c tant p. לב 4. s. BAṬLAJÛSI szavaival fejezi ki. 5—9. s. megfelel BAṬLAJÛSI p. 16. 24 s. p. 17. 3. s.-nak és 9—12. s. B. p. 16. 10—18 s. A megegyezés IBN TIBBON szövegével tökéletes, minthogy ily variánsok, mint נודמן eh. קרה és בדתות eh. בתורות még ugyanazon fordításnak különböző leírásaiban is gyakoriak, más eltérések ezekben pedig egyszerűen a kézirat hibainak bizonyúlnak, így pl. המודעים eh. המודעים; ugyanez áll egyes szók elhagyásával is. Ezen helynek eltérő fordításait GAZZÁLI-ban מאוני העיונים c. 11. v. ö. *Attributenlehre* című munkámmal p. 204. n. 181. PLÁTÓ tételéről l. *Cat. Berol.* p. 105. n. 5.

⁴⁾ PROPBIAT DURAN (*מעשה אפוד* ed. FRIEDLÄNDER p. 186.) a prófétai lélek három jeleinek meghatározásánál GAZZÁLI מאוני העיונים-ára hivatkozik, azaz a BAṬLAJÛSI-ból vett kölcsönzésére p. 15. 26. s. stb. Erre nézve l. *Attributenlehre*-m a. i. h. De idézi e helyet GAZZÁLI-ból vagyis inkább

behatolt, a prophétai lélekről szóló tételek ezek, melyeket IBN ADDERETH vagy közvetlenül BAṬLAJÛSI-ból vagy, amint ő névemlítés nélkül mondja, a philosophusoktól vett át az AGADOTH-hoz írt commentárába.

Levi b. Ábra- Aki a nagyon korai foglalkozást a philosophiával átokkal
hám 1276. sújtotta és az általa üldözött irány feje, IBN ADDERETH és LEVI B. ÁBRAHÁM ¹⁾ Villefrancheből Roussilonban, egyetértésben találjuk őket BAṬLAJÛSI-nak felhasználását illetőleg; az üldöző és az üldözött ugyanazon forrásból ittak. LEVI B. ÁBRAHÁM a *jelképes köröket* MOSE IBN TIBBON-nak héber fordításában olvasta és használta; hisz Montpellier ²⁾, a fordító hazája, egy ideig az ő tartozkodási helye is volt. Használta pedig BAṬLAJÛSI-t IBN TIBBON fordításában, valamint a versekben ³⁾, úgy nagyobb mértékben egy nagy 1846 versből

AVARROËS-ből még ÁBRAHÁM SCHALOM is: [נוה שלום] וכתב ב"ר במאזני העיונים: V. 5. vége]. IBN SÍNÁ-nak tárgyilag rokon nyilatkozatait idézi FALAQUERA מורה המורה p. 19. és utána KASPI עמודי כסף p. 44. V. ö. még IBN TOFAIL nyilatkozatát FALAQUERÁ-nál p. 137. és KASPI p. 144.

¹⁾ V. ö. NEUBAUER a. i. h. p. 628. stb.

²⁾ V. ö. ib. p. 633. MOSE IBN TIBBON-hoz való viszonyáról l. ugyanott. L. még H. GROSZ, FRANKL-GRÄTZ havi folyóiratában 1879. p. 429.

³⁾ A והלחשים בתי הנפש וקשר-ből eddig PERREAU-nak a *Bolletino italiano degli studi orientali*-ban l. 204. foglalt, STEINSCHNEIDER által H. B. XVII. 14. javított közlése volt ismeretes. Barátom, dr. ISIDORE LOEB Párisban, ki szíves volt, számomra a Nemzeti Könyvtárban a kéziratokat át nézni, szó szerint közölte velem ezen idézetet, mely a lelki erőkről szóló negyedik fejezetből van véve A cod. 978-ban ehhez adott commentárral együtt közlöm azt itt:

וקדמו לך בטבע היסודות [f. 51^a]
והצמח ומזון על סדרים
והליחות וזרע ואיברים
אשר מהם שני מינים אמורים
והרכיב אל כך שלוש נפשות
והטביעם בשלש הנזירים
והם טבעית והיונית ונפשית
והטבעית בכבר לך (לה Parma) חדרים
הכי ערך לכל נפש באבר
ובה צומחים למיניהם שמורים
ומשכנה בהיכל לא בשרי
ונוטה ממקומות המצרים
בחוש טבעי ושש פאות תשגשג
ועל מים תשלח הקצירים. [f. 52^a]

Ezen versek, melyek a teremtményeknek elrendezését és a növénylelket

[קשר בתי הנפש והלהשים] álló encyclopädiai tankölteményhez írt commentárában és tudomásom szerint ő tárgyalta itt legelőször a zsidó irodalomban az embert, mint egy jelképes körnek ¹⁾ kezdet-

tárgyalják, a kéziratban meg vannak szakítva a commentár által, mely a szövegnek Baṭṭalajûsi-ból p. 11. 24. s. stb. vett kölcsönzést közelebbről megbeszéli: [ובה צומחים וכו'] ר"ל הנה בסבת הנפש הטבעית צומחים האיברים: ויהיו מיניהם שמורים ממנה יקבלו מזונם או ר"ל בעבור הנפש הטבעית יהיו הצמחים שמורים למיניהם כי לכל צומח יש לו נפש טבעית הנקראת ג"כ נפש צומחת. f. 52^a: [ומשכנה וג'] ר"ל הנה משכן ומקום הנפש הטבעית הוא בהיכל ומקום אינו בשריי להיות הכבד בלתי בשריי ובוה הלשון בעצמו אמר אבן רשד במאזני העיונים פרק ט' בסגולות הנפש הצומחת אמר שם זה לשונו ויש לנפש הזאת מן ההיכלים אשר אינם בשריים עד כאן לשונו וכמו כן תמצא הלשון הזה בעגולות רעיוניות בסגולות הנפש הצומחת. [ונוטה ממקומות המצרים] ר"ל כי הנפש הזאת נוטה ממקומות המצרים כי כשימצאו ענפי הצמחים ובדיהם מקום צר יטו מעליו וילכו למקום רחב מצד הנפש הצומחת המרגשת במקום הצר ותטה מעליו כמו שאמר זה אבן רשד במאזני העיונים פרק ט' בסגולות הנפש הצומחת ובעגולות רעיוניות כמו שאזכיר בחרוז שאחר זה. [בהוש טבעי וכו'] הנה זה החרוז מהובר עם סוף החרוז שלפניו ור"ל הנה הנפש הטבעית נוטה מהמקומות הצרים בסבת הוש הטבעי וההרגש אשר בה. [ושש פאות תשגשג] ר"ל כי הנפש הטבעית הצומחת יכיר הצדדים הששה והם מעלה ומטה ופנים ואחור וימין ושמאל ויפרה ויגדל באותם הצדדים הששה. [ועל מים תשלה הקצירים] ר"ל כי הנפש הצומחת גם כן תשלה קציריה וענפיה במקומות הלחים ועל יובל תשלה שרשיו כמו שאמר אבן ראשד במאזני העיונים פרק ט' בסגולות נפש הצומחת דבר זה לשונו ויש לה מן התנועה ההרגשית בהכרת הצדדים הששה והשלחת השרשים אל המקומות הלחים והשלחת הענפים והבדים אל המקומות הרחבים ולנחות מן המקומות הצרים.

¹⁾ Vers és commentár, melyben Baṭṭalajûsi-ra való ezen vonatkozás található, cod. Par. 978. f. 135^b így hangzik:

ואדם סוף וראשית העגלה

לזאת יוכל להצפין או להדרים

[ואדם סוף וגו'] כי האדם הוא סוף וראשית עגולת הנמצאות כי כל הנמצאות הם בעגולה התדבקו שני קצותיה והאדם בבחינה אחת היא [הוא l.] ראשית העגולה מצד היות נפשו קשורה בנפש [f. 136^a] השכל הפועל וכבר נתבאר זה בעגולות רעיוניות שער ראשון דבר זה לשונו [= p. 10 12. s.] והיו הנמצאות בהשתכלות הזה כעגולה התעגלה עד אשר נתדבקו שני קצותיה והיה האדם סוף העגולה אשר תשוב אל ראשיתה וגו'. [לזאת יוכל וגו'] ר"ל כי מצד היות האדם כמו משותף בין העליונים והשפלים בעבור זאת הרשות נתונה לו להטות נפשו לצד העליונים ולהשכיל המושכלות הנצחיות והנשארות או להטותה לענינים העולמיים והבהמיים הכלים והאובדים ואמר צפון ודרום על צר המשל כמו להימין או להשמיאיל (!) או רמו בצפון בענינים העולמיים ובדרום בעניני המושכלות כאמרם ז"ל הרוצה להתעשר יצפין והרוצה להתחכם ידרים [Baba b.f.25^a] עוד אמר בסוף שער שני מספר הנזכר דבר זה לשונו [= p. 24 12. s.] מפני שהיו הנמצאות הנשפעות מהסבה הראשונה תמונתם תמונת העגולה סופה

és végpontját. Nagytervezetű, tulajdonképeni, LIWJATH CHEN-nek ¹⁾ nevezett, tudományok encyclopädiája is mutatja BAṬLAJÛSI-nak ²⁾ IBN TIBBON fordításában való felhasználását.

Isak Ibn Latif

1280.

BAṬLAJÛSI felhasználásának nyomai, úgy látszik, ISAK IBN LATIF-nál is lelhetők fel. Minthogy ezek azonban csak az Istenségnek az egységgel és ennek fejlődésével való összehasonlítására vonatkoznak, úgy némely rokonhangzású tétel daczára is ³⁾, valódi függési viszony biztossággal nem állítható, annál kevésbé, mert a mennyiségtanból kölcsönzött képek nagyobb része ezen bölcselkedő kabbalistánál bebizonyíthatólag IBN ESRÁ-ból ⁴⁾ van átvéve.

האדם כאשר זכרנו היה צריך האדם כאשר יהלך ממדרגת מציאותו שיהפוך העגולה וירד ממדרגתו אל מדרגת הב"ח הבלתי מדברים ואחר כך אל הצמחים עד שיגיע אל ההיולי וכאשר הגיע בו כבר הגיע אל המדרגה היותר שפלה ממדרגת הנמצאות ויתחיל בעליה ממנה אל ההתחלה הראשונה ויהיה תחלת עלייתו אל הצורה ואחר כך אל הנפש ואחר כך אל השכל הפועל ואחר כך אל התשעה שניים אשר יקראו המלאכים הקרובים ואחר כך אל הבורא ית' וגו'.

¹⁾ הם' הכולל המכונה לוית הן Levi B. ÁBRAHÁM. L. GEIGER החלון II. 17. V. ö. még NEUBAUER a. i. h. p. 637.

²⁾ LEVI-nek még maig sem kellően tanulmányozott munkájából — v. ö. ZUNZ, *Zur Geschichte* p. 471. és NEUBAUER a. i. h. p. 638. — STEIN-SCHNEIDER által közölt két hely csak példai BAṬLAJÛSI felhasználásának, mely vajmi gyakori lehet a hosszúra nyúló encyclopädiában. Cod. Monac. 58. f. 84. a *jelképes körök*-nek következő idézetét tartalmazza (Jeschurun IX. 76. n. 10.): האדם אמצעי בין העליונים והשפלים כי הוא סוף העגולה : וראשיתו כמו שנמצא [בם' olv.] העגולות ובם' מאזני העיונים וזה לשונו היו הנמצאות בהשתכלות הן כעגולה שהתעגלה עד שנפגשו שני קצוותיה והיה A שפגשו האדם סוף העגולה אשר ישוב אל ראשיתו ע"כ. szintén BAṬLAJÛSI-ból, p. 10. 12. s. nem pedig GAZZÁLI c. 13. végéből való. A *Cat. Berol.* 121. szélén levő megjegyzés szerint [מאזני העיונים c. 12.], a mindenség lelkét illető tárgyalását LEVI B. ÁBRAHÁM BAṬLAJÛSI-ból p. 17. 27. s. és nem GAZZÁLI c. 11. végéből vette, *Cat. Berol.* p. 105. n. 5.

³⁾ IBN LATIF magyarázatának גנזי המלך c. 15. — *Kochbe Jizhak* XXXI. 8—9 = MOSCATO קול יהודה f. 232^a — minden pontjával BAṬLAJÛSI-ból vett határozott helyek állíthatók szemben : így a számoknak az egységből való keletkezésüket illetőleg p. 3. 8. s. stb. és p. 29. 8. s. stb., a külön intelligenciáknak az első emanatio egységből való fokozatos kiáramlásáról p. 3. 20. s. stb., p. 4. 1. s. stb., p. 35. 11. s. stb. és különösen e szók : וכשם שבה האחד מגיע אל האחרון שבספורים כן שפע זה הנברא הראשון המושפע מחפין הבורא ית' מגיע אל האחרון שבנבראים והוא משפיע לו מציאות IBN LATIF ומה שהתקבין וכ' : p. 35. 22. s. BAṬLAJÛSI szavaihoz ib. 15. s. : szolgálhatnak magyarázásul.

⁴⁾ Erre nézve v. ö. SACHS kimutatásait folyóirataiban התחיה I. 34. n.

Annak bebizonyítására, hogy a 13. század végén BAṬLAJÛSI Bachja b. IBN 'TIBBON fordításában használtatott és olvastatott kabbalistikus szerzők által, szolgáljon BACHJA B. ASCHER példája, kinél egy a *jelképes körökből* átvett nagyobb szószerinti kölcsönzés található. A hat hasonlat *lisztes korsó-jában* ¹⁾, melyben Istennek a teremtéshez való viszonya az egységnek a számokhoz való viszonyával állítatik szemben, nem más, mint BAṬLAJÛSI-ból, IBN TIBBON fordítása szerint vett szószerinti idézet. A *philosophusok* ²⁾ alatt, kiktől e hasonlatokat származtatja, tehát itt is mint IBN ADDERETH-nél, BAṬLAJÛSI-t kell értenünk.

Hogy mennyire segítette elő IBN 'TIBBON fordítása a *jelképes körök* elterjedését, azt legjobban fogjuk látni, ha a spanyol SCHEMTOB IBN FALAQUERÁ-t a délfrancia JOSEF IBN KASPI-val Argentièrèből Languedocban összehasonlítjuk. Míg különben ez amaszt használja mindig forrásul ³⁾, ha arab philosophust idéz, addig, úgy látszik, BAṬLAJÛSI-t maga KASPI is ⁴⁾ ismerte. Őt önállóan és bőven használja, anélkül, hogy IBN FALAQUERA képezné a közvetítő forrást. Nála BAṬLAJÛSI oly philosophus, ki megérdemli, hogy ALFARÂBI és

Joseph Ibn Kaspi szül. 1280. körül.

** — a MOSE B. NACHMAN-tól való függést illetőleg l. היונה p. 81. — és *Kerem Chemed* VIII. 90. stb. L. még GRÄTZ a. i. h. VII. 222. n. 3.

¹⁾ כד הקמה ed. Velence 1505. f. 42^c s. v. מציאות 19. s. al. — 42^d 3. s. kevés és lényegtelen variánssal = BAṬLAJÛSI p. 33. 19. s. — p. 35. 10. s. A p. 34. 10. s.-a úgylátszik szándékosan van elhagyva, az ötödik hasonlat elmaradását ellenben néhány sor kiesése magyarázza, mely utóbbit talán az וכשם homoiteuton okozta. BACHJA szövegének némely hibája mármost ezen kiadásom szerint javítható. Így álljon 4. s. al.: ולא יצטרך és f. 42^d 2. s. ולא רבוי בעצמותו. F. 41^a s. v. לולב BAṬLAJÛSI első három hasonlatát önállóan dolgozta föl, mint negyedik hasonlatot a *jelképes körökből* egy gondolatot p. 3. 9. s. stb. majdnem szószerint vesz át. — BACHJA pentateuchcommentáraitól és az abban megnevezett autorokról l. KIRCHHEIM, GEIGER *Jüd. Zeitschrift* IX. 142. stb.

²⁾ חכמי המהקר מוכיחין מהכמת המספר ואומרים ib. IBN ADDERETH a. i. h. az idézetet következő szókkal vezeti be: וגם ראיתי לפילוסופים שאמרו:

³⁾ V. ö. STEINSCHNEIDER, ERSCH és GRUBER, *Encyclopädie* II. 31.; p. 67. n. 49^c és *Cat. Bodl.* 2546. A KASPI által idézett autorokat l. DELITZSCH a. i. h. p. 304., hol, úgy látszik, PTOLEMÄUS alatt rejlik BAṬLAJÛSI-nk.

⁴⁾ Még FALAQUERA encyclopädiai munkája דעות הפילוסופים — l. ZUNZ, *Ges. Schr.* III. 277. = H. B. IX. 135. — STEINSCHNEIDER elemzése szerint, *Cat. mss. Lugdun. Batav.* p. 61. sem tartalmazza BAṬLAJÛSI felhasználásának nyomait.

előtte ismeretesek. Ha *királykönyve* ¹⁾ valóban fenntartotta magát, talán az egységnek ²⁾ jelképes alkalmazását illetőleg abban BAṬLAJÛSI befolyását lehetne feltalálni.

Jehuda Mosconi 1363.

Hogy BAṬLAJÛSI könyve a tizennegyedik század közepe felé Bulgária zsidóinál ismeretes volt, az ocridai JEHUDA MOSCONI ³⁾ bi-

¹⁾ STEINSCHNEIDER sejtése szerint, GEIGER, *Jüd. Zeitschr.* VIII. 118. stb. a cod. München 290³ tartalmazza KALONYMOS ספר מלכים című munkáját. V. ö. GROSS, a. i. h. p. 555. n. 1.

²⁾ Ezen hely kezdő szavait, melyeket itt dr. ZIEMLIICH BERNÁT szerint legelőször adom, STEINSCHNEIDER, közölte már a. i. h. בו ונשוב למה שהיינו בו ונאמר שמי שידע טבעי המספר וסגולותיו ידע הרבה מטבעי המציאות אין ראוי שיוסכלו לעולם ועל הכונה השנית יקה מהם כמה הערות יקרות בעולם באלוה ית' ובמלאכים ובגלגלים ובנפש ובנמצאות השכולות [השפלות. olv.] ואנחנו בלא ספק נדע מהם מעט ונסכל הרבה [cf. B. p. 16 13. s.] ואף גם זאת במעט אשר נודע לחכמים נאמרו בו כמה רמזים יקרים משמחי לב ומאירי הנפש ודע שכן בענין בהנדרסה ר"ל שיש בו כמה סגולות נפלאות יעירו על סודות נכבדות וכאלו שני אלו הטבעים שמם האלוה ית' על הכונה השנית דמיון ודוגמה למציאות כלו ואחר שהקדמנו זה נתחיל לדבר כמה כפי מה שמצאנו לחכמים לפנינו ומעט שהושקף לנו מבלתי שנעיין ונטה אל קצת הערות וחוקות זכרם קצת אנשים מצורף למה שהסכמנו לקצר כפי כחנו מבלתי שנשימנו ההכרחי ומעתה נתחיל ונאמר שמהאחד המספרי נובל להכיר כמה ענינים בבורא מהם שכמו שהאחד המספרי מצד שהוא אחד לא מתרבה ולא מקבל חלוף ושנוי ולזה לא יתרבה בהכפלו בעצמו כן הבורא ית' שהוא אחדות יותר פשוט לא יתואר בצד מן הצדדים ברבוי בעצמו רק ביהם השלמויות אליו או בצרוף פעולתו במציאות וכמו שהאחד המספרי הוא בעצמו בפועל ובמספר בכה כן האלוה ית' הוא בעצמו בפועל גמור אחר שהוא עלת הכל ונבדל והוא בכה בכל אחד מן הנמצאות ומה הצד אמרו החכמים שהבורא בכל השיבו ואנה אינו ר"ל שהכח האלהי מצוי בכל נמצא כפי מה שבטבעו שיקבל ממנו וזה הוא מה שאמר אחד מהחכמי הנצרים שהאלוה מתנדב עצמו לכל מצוי וכו'. וכמו האחד המספרי עלת המספר והתחלתו ואינו מספר ולא יצרף בו גדר המספר ובו קיום המספר עד שיסולק המספר בסלוקו והוא לא יחולף בהסתלק המספר כן האלוה האחד הוא עלת הנמצאות כלן והתחלת היותן וקיומן ואינו משאר הנמצאות ולא חלק מהם אבל הוא נבדל מעלוליו עם היותו עלה ובהסתלקו יסתלקו שאר הנמצאות ולא יסולק הוא בהסתלקן וכמו שהאחד המספרי אין לו רק פיאה אחד לפי שהוא גדול הספירה וממנו ימשך הרבוי עד לאין תכלית בכה וכל הבא אחריו מתילד מכחו כן האלוה ית' הוא גדול הנמצאות אין אחריו כלום לא בפועל ולא במחשבה וזה שאפי' המחשבה אינה הולכת לאין תכלית אבל מכה אלהותו יורדין וישתלשלו הנמצאות ויאצלו עד תכליתן kifejezést v. ö. még BAṬLAJÛSI p. 32 21. s. Az utolsó hasonlatot illetőleg I. E.-nál I. FRIEDLÄNDER a. i. h.

³⁾ V. ö. *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums* III. 41. stb. és STEINSCHNEIDER ib. 94. stb.

zonyítványa által volna sejthető. Valószínűleg ezen utazó tudós, ki majdnem az egész ó világot ¹⁾ járta be, vándorkorában ismerkedett meg a *jelképes körök*-kel. Nagyon alapos nem lehetett különben ebbeli ismerete, ha csak azt nem akarjuk inkább feltenni, hogy a kérdéses könyv IBN ESRA Pentateuch-commentárához írt pótcommentárának szerzése alkalmával nem volt kezénél; legalább az idézések ²⁾ azon benyomást teszik, hogy az idézett munkát és a benne tárgyalt alapfogalmat nem ismeri kellően.

A kétségtelen rokonság, mely a héberben a kör és a kocsi ³⁾ Samuel Ibn Zarzah 1368. megjelölése közt fennáll, a philosophiai színezetű irásmagyarázót, SAMUEL IBN ZARZAH-t arra bírta, hogy megemlékezzék a *jelképes körökről* ott is, midőn azon régtől fogva feltűnő és rejtélyes hatásnak megmagyarázásáról volt szó, melyet JÓZSEF ⁴⁾ kocsija JAKAB pátriár-

¹⁾ Utazásairól v. ö. a. i. h. p. 45—47. és 96. Talán Dél-Franciaországban való utazásain ismerkedett meg MOSE IBN TIBBON fordításával, kitől különben is idéz magyarázatokat. l. ib. p. 47.

²⁾ Szó szerint e helyeket, melyekre STEINSCHNEIDER a MOSCONI által idézett autorokról és könyvekről való átnézetében utal, ezen unicum tulajdonosának HALBERSTAM barátomnak köszönöm. F. 4^b MOSCONI IBN ESRA bevezetésének megmagyarázásánál ezt jegyzi meg: זאת הדרך בקו הרהב ר"ל שאינו חוץ מהעגולה הרעיונית מכל וכל אמנם הוא במקום היותר רחוק שהיא מנקודת האמת והוא קו כי קו העגולה הוא המקום היותר רחוק מהנקודה מהמקום המוגבל בעגולה. A jelképes kör kifejezés itt egészen tipikussá vált, BAṬLAJŪSI-ra való minden vonatkozás nélkül; tulajdonképen nem mond többet, mint IBN ESRA עגלה-ja, a valamely tárgyra lehetséges magyarázatok köre, melyek közt az igazság képezi a középpontot, az ettől legtávolabb fekvő magyarázatok pedig a peripheriát. F. 114^a így szól: רדת המשחית' מגלגלי הכבוד להרוג הבכורים וכו' ואמנם קרוא אותם הא"ע ז"ל גלגלי הכבוד מבואר מאד למי שעייין בספר העגולות הרעיוניות וזה שהשכלים השלמים ציורם בהקפה ורעיון עגול להיות התמונה המעוגלת וגדולה בשעוריה כמבואר למי שעייין בעיון ידיעיי בס' אקלודם. Ily magyarázatot hiába keresünk a *jelképes körökben*.

³⁾ Így a régiek már Num. 7, 3. עגלות צב-ban a sphärákhoz való vonatkozást tekintettek. V. ö. BACHJA B. ASCHER e helyre való commentárát és IBN ZARZAH מקור חיים f. 93^c על עגלות והוא רוכב על עגלות Mose B. Esra elmés szójátékban (*Ginse Oxford* p. 30. 63.). Maga MAIMŪNI More III. 2. (*Guide* III, 11 n. 2.) még az עגל szóban is (Ezech. 1. 7.) a köralakra való célzást talált. עגלה יפהפיה Jer. 46. 20., ezt MOSCATO a köralak szépségére illeszti, melynek sphära szó által való megjelölését, nézete szerint, egészen jól lehet a héber שפר szóról származtatni. (f. 137^a נפוצות יהודה).

⁴⁾ Gen. 45. 27. IBN ZARZAH f. 26^c ezt jegyzi meg: והכמי המהקר זכרו בכלל דבריהם העגלות הרוהניות

chának megzavarodott elméjére gyakorolt. BAṬLAJÛSI-hoz való valamely vonatkozást itt alig lehet felvenni. Nem jelképes körökre, hanem szellemi sphärákra gondolhatott IBN ZARZAH. Nem is BAṬLAJÛSI-nak, hanem IBN GABIROL-nak kifejezése lehetett ez, mely IBN FALAQUERA közvetítése által ¹⁾ találta útját IBN ZARZAH commentárába.

Samuel Ibn
Motot 1370.

Azon hat fejezet közt, melyet SAMUEL IBN MOTOT mint Jezira-könyvéhez írt commentárának első részét bocsátja előre, az első négyet majdnem teljesen és szóról-szóra vette át BAṬLAJÛSI-nak *jelképes köreiből*. De illeti őt legalább a kölcsönzött fejezet önálló ²⁾ habár IBN TIBBON fölhasználó fordításának érdeme. Plagiumnak ezen kölcsönzést azért nem tekinthetjük, mert maga IBN MOTOT a philosophusok ³⁾ tulajdonának állítja azt. BAṬLAJÛSI nevének elhallgatásáért ELIESER B. ÁBRAHÁM ⁴⁾ könyvében érte el őt a büntetés, amennyiben ez IBN MOTOT-tól kölcsönöz, anélkül hogy a forrást megnevezné. IBN ESRA Pentateuchmagyarázatához írt commentárában ⁵⁾ azonban, úgy látszik, IBN MOTOT nem használta még BAṬLAJÛSI-t.

Schemtob
Schaprut
1385. körül.

Az égi hágcsó képe által ábrázolt „mindenség lelké“-re vonatkozó gondolatot SCHEMTOB SCHAPRUT ⁶⁾ is arra értékesítette, hogy a régieknek a Jakab-létra fölötti nyilatkozatait ⁷⁾ rationalizálja.

úgy fútólagosan veti oda, az tűnik ki, hogy nem szigorúan akart a két fogalom vonatkozására utalni, hogy tehát nem fogható reá hasonló félreértés, mint a plaustra cogitationum fordítás eszközlőjére. miáltal a *British Museum* cod. Add. 21140-ben עגולות רעיונות van visszaadva.

¹⁾ IBN GABIROL-nál IBN FALAQUERA excerptusaiban előforduló העגולות הרוחניות kifejezésről l. f. p. 24. n. 1. Ugyanezen úton jutott IBN ZARZAH-hoz IBN GABIROL-nak egy más szószerint idézett nyilatkozata f. 4^c, úgyszintén f. 92^d. A STEINSCHNEIDER *Cat. Bodl.* 2542 által adott átnézet IBN FALAQUERÁ-nak IBN ZARZAH commentárában levő idézeteiről még következő helyek által kiegészítendő: f. 3^c, 4^a, 6^c, 10^a, 10^d, 11^a, 28^c, 29^c, 40^c, 66^c.

²⁾ V. ö. p. 15. n. 3.

³⁾ וקדמתי לביאורו מדברי: f. 1^a: משובב נתיבות cod. HALBERSTAM 219¹. A bevezető költemény után következő előszót ELIESER B. ÁBRAHÁM cod. HALBERSTAM 220. természetesen elhagyta.

⁴⁾ V. ö. fenn p. 16.

⁵⁾ מגלת סתרים Velenceze 1553. A 49. Cambridge kéziratban előforduló idézetekről l. SCHILLER-SZINESSY a. i. h. p. 138. stb.

⁶⁾ V. ö, STEINSCHNEIDER *Cat. Bodl.* p. 2553. AL-FARÂBI p. 131, *Cat. Berol.* 105. n. 5.

⁷⁾ פרדס רמונים ed. ZWEIFEL (Sytomir 1866.) p. 117. SCHAPRUT Chulin

De vajjon ez BAṬLAJÛSI-ból vagy GAZZÂLI-ból van-e átvéve, egy könnyen nem dönthető el, amennyiben az említett tárgyalásnak csak gondolatmenete, nem pedig szótartalma van SCHAPRUT-nál visszaadva.

A *Kusari* commentarai, a COMPRAD FARISSOL-nak nevezett JAKOB Frat Maimon B. CHAJIM (1422.) és az argentièrei BONSENIOR MAÇIF-nak nevezett 1420. körül. NATANAEL KASPI (1424.) idézeteikben bizonyítékokat tartottak fenn, melyek amellet szólnak, hogy FRAT MAIMON-nak ¹⁾ nevezett tanítójuk, SALOMO B. MENACHEM JEHUDA HALEVI könyvéről tartott előadásaiban a *jelképes köröket* használta. SALOMO, ki bizonyosan LEVI B. ÁBRAHÁM-nak általa magyarázott ²⁾ philosophiai tankölteménye által figyelmeztetett ezen könyvre, úgy látszik, a *Jezirakönyv* ³⁾ philoso-

f. 105^b talmudhelyhez ezt jegyzi meg: רמזו בזה שהסולם רומז לנפש הכללית אשר היא ראשה תחת השכל הפועל וסופה מצבת ארצה מגיע עד נפש האדם ובסולם הזה כלומר באמצענתה עולות נפשות הזכות לידבק בשכל הפועל ויורד שפע השכל הפיעל עליהן וכן קראו אותו הפילוסופים סולם הפועל העליון. Még a העליה הש"כ כל הפועל העליון כמו שבארתי בצפנת פענה. — a הש"כ כל הפועל" szók nyilván már a kéziratban voltak áthúzva, ami azonban nem akadályozta a nyomdászt, hogy azokat az áthúzási jellel együtt a nyomtatásba bevegyje — sem bizonyít BAṬLAJÛSI-tól való függése mellett, minthogy itt is p. 17. 1. s. a legtöbb kéziratban mint GAZZÂLI-nál c. 11. vége olv. m. סולם ההגרות. A mindenség lelkét illetőleg SCHAPRUT még p. 21. is nyilatkozik. BAṬLAJÛSI foksorára p. 10. emlékeztet még p. 77.

¹⁾ V. ö. STEINSCHNEIDGR, *Cat. Berol.* 108. n. 111. stb. és *Hebr. Bibl.* XVI. 126—29.

²⁾ V. ö. fenn p. 39. n. 1. E commentárról l. H. B. XVI. 127.

³⁾ Ezen idézeteknek szóhangzatát HALBERSTAM S. J.-nek köszönem, ki azt velem a birtokában levő codd. 6 és 214-ből közölte. Minthogy a szöveg, kevés eltérést kivéve, mindkét tanítványnál azonos, elég lesz csak az egyiknek közlése és itt a kerek zárjelek a FARISSOL-nál hiányzó szókat, a szegletesek ellenben a nála előforduló hozzátételeket és variánsokat fogják jelölni. A mint prof. JARÉ G. egy összehasonlításából kivettem, a mantuai zsidó hitközség könyvtárának XIX-ik codexe e helyen egy a cod. HALBERSTAM 6-al egyező szöveget tartalmaz. E kézirat leírásánál, l. MORTARA *catalogo dei manoscritti ebraici della biblioteca della comunità israelitica di Mantova* p. 20. n. 1. NATANAEL helyett hibásan DANIEL áll. Hasonlóképen ZUNZ-nál p. 21. n. 1. add. 324. col. 1. nem is függesztendő hozzá egy 8. KASPI, amennyiben EN BONAFOUX nem más, mint KASPI provençaliai neve; ennek הסוד 'ס-a különben már megszűnt titok lenni, v. ö. PERLES a. i. h. p. I. X. XV. E commentárookban *Kusari* IV. végén a BAṬLAJÛSI-ra vonatkozó szók így hangzanak: האמנם אדוני מורי ביאר זה הלשון באמרו נעוין סופן בתהלתן וכו' וז"ל: אמר שלמה [הוא מורי ר' פרט] לפי שראיתי פירושים רבים

phiai fejtegetésére, v ette azt igénybe. Amint láttuk, ugyanezen célra használta a *jelképes köröket* IBN MOTOT is. A BAṬLAJŪSI vagy, amint

בזאת ההלכה ולא ישרו בעיני לכן אחוה דעי אף אני לפרשה בדרך עיון פילוסופי מתיישב בנפש ואומר כבר התפרסם מאבן רש"ד [מדברי ב"ר] ומיתר הפילוסופים כי המציאות (באיש אחד) נקשר קצתו בקצתו וזה כי ראשית הצורה אשר לבשה החומר היא צורת היסודות ואחריה צורת הדומם ואחריה צורת הצומח ואחריה צורת הב"ה ואחריה צורת האדם. והנה זאת הצורה נכבדת מכל הצורות הקודמות ואין מדריגה אחריה אלא שאם יטהר האדם נפשו יגיע במדרגת המלאכים עד שבאה בדפוס ד"ל השכל הפועל שהוא דפוס הנפש המשכלת. והנה ראשית מדרגת הצומח מהוברת בתכלית מדרגת המחצבים וסוף מדרגת הצמחים מהוברת בראשית מדריגת הב"ה וסוף מדריגת הב"ה מהוברת בראשית מדריגת האדם וסוף מדריגת האדם מהוברת בראשית מדריגת המלאכים ולזה אמר במאזני העיונים דו"ל והיו הנמצאות בזאת החקירה כעגולה סובבת עד שדבקו קצותיה והיה האדם שהוא סוף העגולה מתדבק אל ראשית העגולה שהיא השכל הפועל נמצא שהאדם אמצעי בין השכל הפועל והב"ה הבלתי מדברים. נמצאות המדרגות עשרה והם עולם העליון והחומר הראשון והד' יסודות ושלושה [וד'] מיני ההויות שהם הדוממים והצמחים והב"ה והאדם נחלק לשני מדריגות כי תחלת מדריגת האדם והם החסרים מדובקת בסוף מדריגת הב"ה וסוף מדריגת האדם והם החכמים מדובקת בראשית מדריגת העליון [העולם העליון] והוא השכל הפועל ואמרו בשל הבת ירמוז אל השכל הפועל ואמרו בגהלת ירמוז אל הדבר הגשמי. ולמען יהיו דברי אלה מצויירות בלב כל חכם אצייר העגולה כפי מה שביארה אבן רשד בספר עגולה רעיונית וזה הוא הצורה [וזה תופס הצורה שצייר אבן רשד בספר עגולה רעיונית]

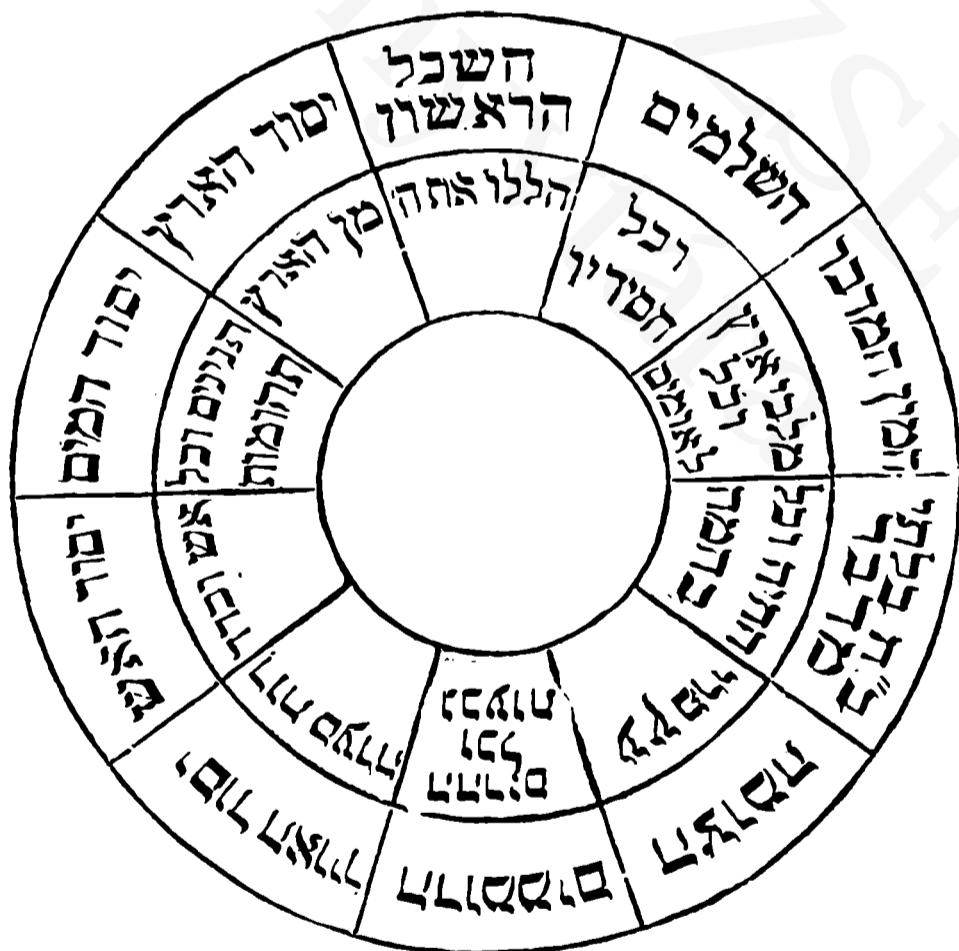

(וכן תמצא בכאן אדם בין בעל הי בלתי מדבר ובין עולם השכל אם ירצה לשים נפשו בתענוגים הגופניים יהזור לאחוריו ויהיה בהמה בצורת אדם והוא ב"ה בלתי מדבר ואם ירצה להתעסק בענינים שכליים אלהיים ויסיר נפשו מתענוגים הגופניים. A Gazzâli-ból vett idézet c. 13 (14) végén áll varians nélkül JAKOB B. MACHIR fordítása szerint. A tíz fokozat felsorolásában KASPI-nál a cod. HALBERSTAM-ban hiányzanak a 'יסודות' szók, melyeket én a cod. Mantuából és FARISSOL-ból egészítettem ki.

öt az említett autorok következetesen nevezik, IBN ROSCHD ¹⁾ által föllállított minden teremtménynek jelképes köre FRAT MAIMON-nál olyannyira vált canonicussá és igazsággá, hogy minden áron arra törekszik, hogy azt a szent írásban, még pedig egy zsoltárban ²⁾ kimutassa.

¹⁾ V. ö. fenn p. 19. n. 3. és STEINSCHNEIDER, *Cat. Berol.* 107. n. 7. és p. 115.

²⁾ Ibid. : ולמען לא יאמרו בעלי ריבינו מהפילוסופים כי תורתנו הסרה מלך חסרה תבלין אראה להם מדברי נביאנו ציור זאת העגולה על דרך האמת כאשר ציירה אבן רש"ד [בספר עגולה רעיונית] הנה דוד המלך ע"ה סדר היסודות והמורכב מהם והתדבקותם אחד באחד עד הגיעם אל המעלה אשר מהם (!) נסתעפו [נשתלשלו] ואמר תחלה הללו את ה' [Ps. 149, 7] רמז אל הפועל הראשון אשר ממנו נסתעפו [ונשתלשלו] כל הנמצאות על הסדר הטבעי אה"כ דבר ביסודות והתהיל בסוד הארץ היותר מורגש אצלנו ואמר מן הארץ כי הסדר הראוי למעיין לבא מהמאוחר אל הקודם זכר אה"כ יסוד המים והוא אמרו וכל תהומות. זכר אה"כ יסוד האש והוא אמרו אש וברד זכר אה"כ יסוד האויר והוא אמרו רוח סערה וגו' אה"כ הודיענו סדר המורכבים ודבר בהרכבה הראשונה והיא הרכבת הדוממים והוא אמרו ההרים וכל גבעות כי הרכבת

הדוממים בבטני ההרים. הודיענו אה"כ ההרכבה השנית מהיסודות והוא הצמחים והוא אמרו עין פרי וגו' הודיענו אה"כ ההרכבה השלישית והיא הרכבת הב"ה ב"מ והוא אמרו ההיה וכל בהמה וגו' הודיענו אה"כ ההרכבה הרביעית והוא הב"ה המדברים והוא אמרו מלכי ארץ וכל לאומים וגו' וכאשר תבין בזה תמצא בכאן הכל מסודר כסדר ההוויית ואם שם יסוד האש קודם יסוד האויר לא דקדק בזה כי שם היסודות הפכיים בטבעם תחלה ואה"כ המורכב משניהם ולהיות ענין האדם באפשרות שאם ירצה יהיה בסוס כפרד אין הבין ואם ירצה ישעה

Duran Simon
1423.

Nagyon valószínű, hogy az arabok philosophiai irodalmában oly rendkívül jártas tudós, mint SIMON B. ZEMACH DURAN, BAṬLAJŪSI *jelképes köreit* is olvasta. Míg azonban GAZZÂLI-nak rablott iratát névszerint ¹⁾ idézi, addig a megrablottnak munkáját nem illeti meg e tisztelettel és csak az eltérő szókifejezés a látszólagosan GAZZÂLI-ból vett kölcsönben ²⁾ sejteti azt, hogy DURAN emellett a *jelképes köroknek* IBN TIBBON által eszközölt héber fordításához is folyamodott tanácsért.

Joël ibn
Schoeib 1469.

JOËL IBN SCHOEIB-bal BAṬLAJŪSI gondolatai a philosophiai szónoklatba hatolnak. Az ember, az alacsony teremtésnek végső tagja és a magasabbnak kezdő tagja, nála azon két világnak közvetítő- és

האדם אל עושהו וידבק בו לכן אמר אה"כ וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו וגו' נכלל בזה המדרגות הנכבדות שבמין האנושי והוא מדרגת החסידים והחכמים אשר בעם נבחר והוא אמרו לבני ישראל ישראל בני אדם השלימים כמבואר בזאת העגולה [וגם בזאת העגולה השכל הוא קרוב לעם קרובו ולמען תבין דברי דוד ע"ה ציירתי לך דמות העגולה הרעיונית כאשר הקקוה חכמי הפילוסופים].

¹⁾ מן אבות fol. Livorno 1785. f. 2^b. V. ö. *Attributenlehre* című munkám p. 204.

²⁾ Minthogy a névszerinti idézet is a מאיני העיונים c. 11 (12)-ből van kölcsönözve, úgy az ugyanott előforduló mondatok is p. 2^b: **וארסטו** היה מצוה לשמוע את כל דברי התורה דרך קבלה וליסר הבאים לתת טעם לאזהרותיה ומצותיה ולגעור במי שמלאו לבו להקשות עליה ואמר אפלטון אנהנו נלאים מלהבין דברי התורות אבל נבין מעט ונסכל הרבה mint GAZZÂLI-ból vett kölcsönzések volnának tekintendők, ha a szóhangzatot illetőleg nem mutatnának lényeges eltéréseket. Jóllehet DURAN itt nem épen idézni akar, amint már PLÁTO és ARISTOTELES áthelyezése bizonyít; azonban a megegyezés BAṬLAJŪSI-val IBN TIBBON fordításában p. 16. 18. s. **בה** annál feltünőbb és a függésre annál inkább bizonyító, amint GAZZÂLI fordítása itt teljesen eltérő. A kérdéses szók ugyanis így hangzanak cod. Paris 893⁸ (*Ozar Nechmad* II. 197): **והתנשא** ellenben cod. Uri 392-ben, melylyel itt DURAN idézete különben majdnem egészen megegyezik, **ונושא ונותן בהם**. DURAN eltérése annál figyelemreméltóbb, amennyiben az arab szöveg **وذهابى** a **التخوض فيها** fordítás mellett szól. DURAN-nak PLATÓT illető nyilatkozata talán FALAQUERA *More Ha-More*-jéből p. 7. származik. JAKOB BARUCH **שער ההשק** f. 56^b ALEMANNÓ-nak **שלמה** **השק**-jából vette azt, hol is az, amint STEINSCHNEIDER-től tudom. kéziratában f. 52. teljesen megegyezik FALAQUERA szövegével és csak a **עמו** varianst mutatja. V. ö. még ÁBRAHÁM BIBAGO **דרך אמונה** f. 46^c és STEINSCHNEIDER, *Jewish Literature* p. 275.

kötőtagja ¹⁾, melyek összesen képezik azon kört ²⁾, melynek tetőpontja a Teremtőt, legmélyebb pontja pedig az anyagot képviseli. BAṬLAJÛSI alapgondolatai itt szabadon és önállóan ³⁾ vannak föl-dolgozva, úgy hogy bajos eldönteni, vajjon a *jelképes körökből* vagy pedig GAZZÂLI-nak igazságtalan „mérleg“-éből vannak-e átvéve.

JOCHANAN ALEMANNÓ-t, PICO DE MIRANDOLÁ-nak nagy olvasott-sággal bíró tanítóját, kell talán azon philosophiai autornak tekin-tenünk, ki a zsidó irodalomban BAṬLAJÛSI iratát leginkább vette igénybe. Valamint még csak ezen század zsidó tudománya ⁴⁾ ébresz-tette e polyhistorusnak nevét új életre, úgy persze tudományossá-gának tömérdek maradványai még a kéziratok börtönéből való megváltásukat várják. De így is már most fejezhető ki azon állí-tás, hogy majdnem minden művében előszeretettel említi a *jelképes köröket*, melynek szerzőjét, ennek héber nevéből sejtve, PTOLOMÄUS-nak tartja és e nevet TOLOMEO-ra olaszosítja.

Johanan
Alemanno
1470.

ALEMANNÓ-nak a *magas ének*-hez írt messzire nyúló commen-tárának nagy bevezetése ⁵⁾, melyet eredeti alakjából kivetkeztetve

¹⁾ הנה בכאן ב' הליקם : ez áll: f. 107^a (Velence 1577.) עולת שבת רחוקים האחד אלוה ית' והוא שלם שבנמצאים ב' החומר הא' והוא ההסר שבהם ומה שבין זה וזה יתהלה במעלה ושלמות כפי קורבתו ורחוקו מהש"י ולהיות המין האנושי הוא השלם שבנבראים השפלים היה הוא המקשר העולם השפל עם העליון כי כמו שירד ההשתלשלות עד החומר כן ישוב יעלה על אלוה. V. ö. BAṬLAJÛSI p. 27. 16—22. s. Hasonlóan nyilatkozik ÁBRAHÁM BIBAGO האדם ממוצע בשכלו זה בין העולם העליון והתחתון אשר : f. 61^b דרך אמונה בזה ישלם הקישור להלקי העולם ... הוא מקשר העליונים עם התחתונים : vagy : f. 34^c 3. s.-al. התקשר העולם העליון עם העולם התחתון האמצעות האדם.

²⁾ ib. f. 108^a : בהיות המין האנושי שלם במדותיו ומעשיו הנה אז יתקיים הקשר הזה וידמה המציאות העגולה יהיה הרום ממנה הוא השי"ת וממנו יתהיל ההשתלשלות ואליו ישוב ומקום השפלתה הוא החומר אח"כ יעלה מעלה מעלה לעלה עד האדם הנדבק עם הנברלים וישוב אל האלהים V. ö. BAṬLAJÛSI p. 10. és a Hyleról p. 24. 17. s. stb. A creaturák sorában az ember alúliól a nyolczadik tag, p. 109^b : אולם חג השבועות יורה על הצורה : האינושית שעל דעתי טעם מספר הו' קודם השבועות להורות על ז' הצורות הקודמות לצורת האדם והם ד' צורות היסודות וצורת המחצבים והצמחים וההיים וצורת האדם היא השמינית המשלמת אותם.

³⁾ BAṬLAJÛSI tárgyalásáról való eltérés, eltekintve az említett sortól, különösen abban fekszik, hogy isten mint a világ kezdet- és végpontja állíttatik fel. amit az újplatoista BAṬLAJÛSI elkerül.

⁴⁾ STEINSCHNEIDER közlése Salfeldnél, *das Hohelied Salamo's* p. 116. n. 2. és *Cat. Bodl.* 1397.

⁵⁾ שער החשק L. H. B. V, 28. F. 45^b és 48^{a-b}-ről v. ö. fenn p. 26 .n. 2.

már 1790. JAKOB BARUCH adott ki, BAṬLAJÛSI-ból vett rendkívüli sokaságú idézeteket mutat. Midőn a matematikáról, mint a theologia segédtudományáról ¹⁾ szól, midőn minden teremtménynek teremtésünk jelképes körének tetőpontjában, a cselekvő intellectusban végbemenő ki- és visszaáramlásáról ²⁾ szóló tanát felállítja, midőn PLÁTÓ-nak ³⁾ a nyilatkozások mély titkaira vonatkozó tételét említi, mindig csak BAṬLAJÛSI-ra hivatkozik. Az emberek bölcességének, alacsonyabb fokuk daczára vagy épen e miatt, az angyalokat is fölülmúló állását egy BAṬLAJÛSI-ból ⁴⁾ a forrás megnevezése nélkül elkölcsönzött elmélkedésből származtatja.

Még magában a *magas énekhez* írt commentárban is BAṬLAJÛSI az emberi lélek tökélyesedési határának ⁵⁾ és ennek, minden hiá-

n. 1. STEINSCHNEIDER páratlan készségének köszönöm a BARUCH JAKOB szövegében néha eltorzított idézeteknek collatióját a kézirattal, melyből e kiadás eszközöltetett, úgy szintén innen valók a *magas énekhez* írt commentárából vett idézetek is.

¹⁾ f. 6^a = Kézirat f. 5^b : אשר ראשון מהם הוא . . . חלקי הַלְמוּדוּיּוֹת . . . המספר כי עם היותו משרת לעניינים רבים בענין השבונות בני אדם כמבואר בהכמת המספר מקבוץ וחלוק ושאר חלקים ובענין החכמה המוצאת ממנו בהכמת האלהות כמבואר מדברי א"ה במ"ה [= אבו חאמר במאזני העיונים] ומדברי בטלומיוס בעגולות רעיוניות. A számokból a theologia számára „levezetett bölcsesség“ GAZZÂLI és BAṬLAJÛSI-nál található c. 1. és 4. V. ö. p. 54. n. 2.

²⁾ f. 38^b — 39^a = kézirat 35 : כח וגבורה נתן לזה החומר לעלות מעט מעט ומדרגה אחר מדרגה עד יעלה לשמים שיאו . . . עד כי כח ה' ושפעתו לא יסוף בעולם התחתון ומרכזו אבל ירד שאול ויעלה כי לא יכלה (ה)רוח ה' והשפעתו אבל סובב סובב הולך האלהי ממנו ואליו כמו שמבואר באר היטב והשפעתו. V. ö. BAṬLAJÛSI p. 9—10.

³⁾ f. 51^a = Kézirat 45^b : מפני סודות הנעלמות מעיני כל אומה ומכל חכמי העיון כמו שולמיוס בשם אפלטון באמרו אנחנו לואים מהבין מה שבא בתורות על ידי הנביאים ואמנם נדע ממנו מעט ונסכל הרבה. L. BAṬLAJÛSI p. 16. 11. s. stb. és fenn p. 50. n. 2. F. 56^b BARUCH JAKOB ismétli a szókat és a kézirat f. 52-jének idézete közébe vetette azokat, hol az IBN ROSCHD és PLÁTÓ-ból vett idézeteket önkényesen felcseréli.

⁴⁾ f. 13. = Kézirat 12. : אבל האדם מצד שהוא מורכב מהומר וצורה אין ידיעתו נשלמת כי אם בידיעתו ראשונה את אשר למטה ממנו וידע מפני זה את אשר הנה ואחר ידע את אשר שם כמבואר לאלקיים. V. ö. BAṬLAJÛSI p. 23. 15. s. stb.

⁵⁾ Kézirat f. 86^b : וכן הביא טלומיאוס בעגולות רעיוניות כי יש דעות שנפש האדם לא תעבור להדבק כי אם בנפש הכללית ויש דעות שתעבור הנפש הכללית עד השכל הפועל שהוא למעלה מהנפש הכללית ויש דעות שהיא עוברת כל השכלים הנבדלים עד העלה הראשונה כאמרו שם ויתנצל [olv. ויתחיל] בעליה אל הצורה ואחר אל הנפש ואחר אל השכל הפועל ואחר אל התשעה

nyos creatura javítása és vezetése felé irányzott, veleszületett hajlamának ¹⁾ forrása gyanánt szerepel, hasonlóképen valamint ott, hol a számoknak az egységből ²⁾ való keletkezése szembeállítatik a lényeknek Istentől való származásukkal, mint e kép alkotója, — úgy a philosophiai és a próphétai ³⁾ léleknek egymással való összehasonlításánál, mint e hasonlat eredeti szerzője BAṬLAJŪSI van megemlítve.

Még ALEMANNÓ encyclopädiai főmunkája is, melyre 35 éves korában vállalkozott, melynek a vonatkozásokban dús és ezért vissza nem adható העולמים czímet ⁴⁾ adta, a *jelképes körökkel* való

שניים שהם המלאכים הקרובים ואחר אל הבורא ית' אבל שהוא כאשר הגיע לשכל הפועל נשלמה עגלת העיון ולא יצטרך אל שלמותה שיעבור השכל הפועל כי כהו הדברי ממנו התחיל ואליו ישוב ואמנם יצטרך לדעת מה שלמטה [שלמעלה. olv.] מהשכל הפועל להשלים עצמותו והתעצמו בו ית' לא להשלמת עגולת ידיעתו ועיונו וכזו אמר שלמה והנפש (!) תשוב אל אלהים (Eccl. 12. 7.) Szó szerinti idézet ez p. 24. 19—24. s.-ből és az első sorokban p. 10-nek szabad felhasználása.

¹⁾ Kézirat f. 152^a: הנפש החושקת היא תמיש המונעים אותה מהדבק בנפרד . . . על היותו בין שני הפכים מצד סגולת נפשו ההפכיות. האחת כי מסגולת הנפש מצד שלמותה והאצלה מהמקור העליון ומעולם הספירה הנבדל מהחומר היא דורשת ההפרד מעולם החומר להרבק בנפרד. והשנית כי מסגולתה מצד שהיא מיושרת מעולם העליון היא חושקת להיישיר ולהשלים הבריאה החסרה ולהתעסק באותה ההנהגה כמבואר מכל הנביאים ומסגולת הנפש Ezalatt BAṬLAJŪSI p. 16. tárgyalása és GAZZĀLI-nak c. 11. (12) a próphétai lélekről szóló tana van értve.

²⁾ Kézirat f. 208^a: וזהו מסודות התהלת התורה בבי"ת להורות כי הראשות העלול הראשון הוא מציאות שני לנמצא האחד האמתי וכי כל הנמצאות נאצלות ממנו כאשר כל המספרים נאצלים מהאחד כמו שכתב א"ה במ"ה ובטלמיוס בעגולות רעיוניות V. ö. BAṬLAJŪSI p. 3. 5. s. stb. és GAZZĀLI c. 3. A 'r-ól a Sz. Irás kezdetén v. ö. még IBN LATIF (*Kochbe Jizchak* XXXI. 10.) ki hasonlóképen nyilatkozik.

³⁾ Kézirat f. 247^a a szélén: בגליון: זכור כי הנביא מתדמה לשכל הנבדל הספירי והמשכני לשכל הפועל והמעייין לשכל ההיולאני והמכהן לרפיון [לדמיון? STAINSCHNEIDER?] א"כ הנביא מתדמה בכל פעולותיו אל השכל הנבדל ובוזה יבדל מהג' אחרים הנז' שהם אנושיים: זכור כי הפילוסוף לא ידע בדברים העיוניים כי אם הכללים והנביא ידע המדעים מ"ה לא"ה ולטולומיאו (sic) V. ö. BAṬLAJŪSI p. 16. 9—10. s. és GAZZĀLI c. 11 (12). 1. BIBAGO והמשכני V. ö. még BAṬLAJŪSI p. 14. 14—15. s., hol MOTOT והכשוף t-יהכשוף-al fordítja.

⁴⁾ V. ö. MORTARA a. i. h. p. 26. STEINSCHNEIDER, SALFELD-nél a. i. h. p. 116. n. 2^b, *Cat. Ghironi* p. 1. és *Al-Farabi* p. 244.

foglalkozásának nyomait viseli. Itt is együttesen említi GAZZÂLI-t és BAṬLAJÛSI-t, anélkül, hogy az előbbit szószerint idézné, épen úgy, mint azt a *magas ének*-hez írt commentárában teszi. Így jár el a philosophiai lélekre ¹⁾ vonatkozó közlésében, hol szintén egyedül BAṬLAJÛSI héber fordítását idézi, holott GAZZÂLI-ra is hivatkozik. Szintén e fordításában vette fel BAṬLAJÛSI iratának majdnem egész negyedik fejezete felét azon tárgyalásába, melyben a propädeutikai tudományokról adott átnézetében ²⁾ képet adni törekszik azon je-

¹⁾ E közlést a mantuai kéziratból fáradhatlan barátomnak, Rabb. Prof. GIUSEPPE JARÉ-nek köszönöm. F. 14^a ALEMANNÓ ezt jegyzi meg: ובספר מאזני העיונים ועגולות רעיוניות כתוב בסגולות הנפש הפילוסופית כי היא תדע כל הקירות המדעים קצתם על צד הציור וקצתם על צד האמות וקצתם על צד האמונה אבל אין כל נפש נתנת לה הפילוסופיה ומוכנת לדעת זה כלו אבל תדע קצתו ואמנם יתכן ידיעת אלו הדברים בשלמותם בנפש אשר קרה לה בבריאתה והוייתה שנבראת זכת ההבנה [ובה הכנה l.] לקבל אותו ושהיה [olv. ושהיא] מואסת ההנאות, ממיתה התאוות, גועלת הכסף והזהב, אוהבת הטוב ועושי הטוב. שונאת הרע ועושיו, נקשרת בנימוסים והדתות קונה המדות הטובות. מרחקת הרעות, כבר נתהבר בה החכמה והמעשה וזהו הפילוסוף האמתי אצל ארסטו ופלטון וחכמי הפילוסופיה הקדמונה ומי שאינו. Szószerinti kölcsönzés ez p. 14. 21. s-tól p. 15. 14. s.-ig. V. ö. GAZZÂLI c. 11 (12).

אמר הא"ב [= הדובר אמת בלבבו] חכמה אחד מלומדה : ²⁾ f. 211^a הצבה עמודיה שבעה, מספר, תשבורת, מבטים. תכונה, מוסיקא, משקולות, תהבולות. המספר הוא קבוע האחדים ספורים נאהים בגשמים כמספר בני האדם אשר יספרו וימנו את גשמייהם. ומספר ומפקד אשר לא ימנה ולא יספר על כל דבר גשם על שיה ועל שלמה ועל כל דבר כי אם במחשבה אשר לא גושמה והיא חכמה או מלאכה אשר מפני זה היתה לשני ראשים האחד מעשי והאחד עיוני, והמעשי יחלק לשבעה ראשים. הא' הוא קבוע הנפרדים; הב' הוא כפל המספר על עצמו או זולתו; הג' הוא דלוק [olv. חלוק] הנקבצים על מספר צעיר ממנו, הד' הוא מגרעת לגרוע מספר צעיר מרב, החמשי הוא ערכים להעריך מספר אל מספר בחלק מחלקיו, הששי הוא שברים לשבר האחדים אל חלקים שניים שלשיים ורביעיים; השביעי הוא שרשים להוציא שורש מגזע מספר או קרוב לו. והעיוני יפרד אל סגולות רבות נמצאות בו מפני הבדליו הראשונים בהיותו זוג או נפרד, פשוט או מורכב, וכהמצאו מרובע או משושה, מוגשם או מעוקב, לבניי או ארחיי, מהודד או שטחיי, נוסף או חסר או שלם, או נאהב וכמו אלה הסגולות הרבות הנמצאות בו. ופרסומי זאת המלאכה וסגולותיה יתבארו באמרות צרופות ומזוקקות.

מאמר א' יבאר סגולות המספר איך ממנו יצא חכמה בהכמת האלהות ויהודו. כתוב בס' עגולות רעיוניות לטולומיאוס כי המספר לו עגולות רעיוניות וכ'. ואנשי הודו : p. 32, 20. s.-ig Itt ALEMANNÓ a 4. szakasz kezdetét hozza. Ez idézetnek csak néhány helyen hibás szóhangzata a szöveg diorthosisánál e darabban számomra egy megbízható kézirat értékét bírta.

lentőségről, mely a számok tanát, mint a tulajdonképeni theologia segédtudományát megilleti.

A *jelképes körök* második fejezete, úgy látszik, annyira megtetszett ALEMANNO-nak, hogy azt a még fennlevő collectaneaiba¹⁾ vette fel.

A *jelképes köröknek* egyik legalaposabb ismerője volt MOSE IBN CHABIB, JEDAJA PENINI *a világ vizsgálatá-*nak²⁾ hivatott magyarázója. Valamint ALEMANNO, úgy ő is, ahol csak megjárja, GAZZÂLI *gondoltmérlegét* és BALAJÛSI iratát egymás mellett idézi, anélkül hogy gyakori alkalmazásuk arra bírná őt, hogy legalább egy e két könyvnek egymáshoz való függési viszonyukat illető megjegyzést tegyen. De ő is, hol mindkettőre hivatkozik, mintha BAṬLAJÛSI eredetiségét érezné, tárgyalásába a *jelképes köröknek* szóhangzatát veszi fel. Azon utalások mellett, melyekkel MAIMÛNI³⁾ némely gondolatának megfelelő forrására vagy párhuzamosára mutat, IBN CHABIB még számos más helyen is BAṬLAJÛSI-ra hivatkozik. Így, ahol a szellemnek az anyag által való megakadályozását⁴⁾ vagy ARISTOTELES⁵⁾ szerint a vallásos praxis jelentősé-

Mose Ibn
Chabib 1400.
körül.

¹⁾ A collectaneákra való utalást és a helyadatot STEINSCHNEIDER-nek, a szóhangzat közlését, amennyire erre szükségem volt, a Bodlejana kéziratából (ezelőtt cod. REGGIO 23. l. Salfeldnél a. i. h. p. 116. n. 2^d) NEUBAUER ADOLF-nak köszönöm. F. 28^b ezen összefüggés nélküli olvasási darabokban ez áll: *מס' העגולות רעיוניות פ"ד [פ"ב. ל.] וז"ל אמרו הפילוסופים שהכמת האדם תראה מהשבית ושעצמות האדם יגיע אחר מותו אל מקום שהגיע הכמתו בחייו ובארו הדבר הזה בשני פנים הא' שהאדם יתהיל עיונו ואמנם יצטרך לדעת מה למעלה מן השכל הפועל* Az excerptus e szókig ér: *לתשלום עצמותו והתעצמו לא לתשלום עגולת הכמתו ועיונו* átkarolja tehát az egész második fejezetet az ábráig, azonban szabad, rövidítő visszaadásban. Ellenben f. 23^a-nak, úgy látszik, BAṬLAJÛSI-val semmi köze sincs, mert e szók: *מפי' ס' יצירה שהוא בסוף ספר עגולה רעיונית הפרק החמישי כבר ראית כי מרושם העשר נתיבות נמצא באדם העשר האצבעות ובעולם העשר הגלגלים והעשר הרוחניות שהם הספירות הנבואיות וכ'* oly kéziratból való excerptus-ra vonatkoznak, mely esetleg szintén BAṬLAJÛSI iratát tartalmazta, tehát tiszta bibliographiai adat ez. Cod. Paris 270-ben, mely ALEMANNO-nak *העדה העיני*-ját a Gen. 1—5-hez magában foglalja, dr. IZIDORE LOEB hiába keresett számomra BAṬLAJÛSI-ból való idézeteket.

²⁾ Ferrara 1551. V. ö. *Cat. Bodl.* p. 1786.

³⁾ V. ö. MAIMÛNI azon helyeinek kimutatását, fenn p. 34. n. 2., melyek IBN CHABIB-ra vonatkoznak.

⁴⁾ f. 8^b: *וכן אמר ההבם בספר עגולות רעיוניות* A VII. fejezet első bebizonyításának rövid kivonata ez.

⁵⁾ f. 37^b: *ונזכר בספר עגולות העיוניות בשם ארס' אין הכונה שתדע*

gét akarja megmutatni, hasonlóképen Istennek független existenciájáról ¹⁾, a lehetségesről ²⁾ az ember természetében, a prophétai ³⁾ léleknek a philosophiai fölött való elsőbbségéről és végre az Istenségnek az egységgel való összehasonlításáról ⁴⁾ szóló tanaiban.

Isak Abravanel 1495. körül.

Azon kérdésre, vajjon miért képezi az ember a teremtés sorának végső tagját, ISAK ABRAVANEL pentateuchcommentárában két feleletet ad, melyek mindketten BAṬLAJŪSI nyilatkozatain alapsznak. Ő rá vezetendő vissza azon gondolat, hogy a teremtés alacsonyabb formainak úgy időileg mint logikailag okvetlenül meg kellett előzniök az embert ⁵⁾, mint a teremtés koronáját és legmagasabb

לבד אבל שתדע ותעשה וכן אמר החכם במאזני העיונים E hely p. 15. 15. s.-ból van elkölcsönözve; l. GAZZĀLI c. 12 (12). Azonos ugyan e mondattal f. 98^a-nak szabad idézete: וכבר אמר הפילוסוף אין הכונה שתראה אלא שתראה ותעשה.

¹⁾ f. 79^b: כמו שהתבאר בספר מאזני העיונים ובספר עגולות רעיוניות: V. ö. p. 33. 22. s. stb. és GAZZĀLI c. 1. vége. Még e szabad visszaadásban is a szóhangzat inkább BAṬSAJŪSI mint GAZZĀLI-ból való.

²⁾ f. 83^a: וכן מצאתי בס' עגולות רעיוניות בסוף שער ג' זה לשונו: וענין היות האדם מן האפשר כי היא [הוא] צורה מהצורות אשר נושאה ההיולי ובהיולי עמד לבע האפשר כי הוא ילבש הצורה פעם בכה פעם בפעל ולולי ההיולי בטל טבע האפשר ולא היה נמצא לדברים כי אם שני יסודות ולולי ההיולי בטל טבע האפשר ולא היה נמצא לדברים כי אם שני יסודות. A p. 28. 3. s. stb.-el való összevetés azt mutatja, hogy IBN CHABIB szövegében a פעם homoiteuton által hat szó kimaradt. BAṬLAJŪSI tételeit itt oly irat tanaival hasonlítja össze, melyről f. 82^b ezt mondja: ואני אומר לך עניין נחמד ונפל' בטבע האפשר מצאתיו לאחד מהכמי: ישראל הראשונים בחבור קצר לא ידעתי שמו.

³⁾ f. 92^a: ואתה יודע שכבר הורו חכמים שהיתרון אשר לנפש הנבואית: על הנפש הפילוסופית גדול עצום כמו שהתבאר בספר החוש והמוחש לארסטו' ובמאזני העיונים לאבותמד ובספר עגולות רעיוניות V. ö. p. 16. 18. s. stb. és GAZZĀLI c. 11. (12).

⁴⁾ f. 118^b: ומזה יתבאר שאין מציאותו כשאר הנמצאים כמו שהתבאר: V. ö. BAṬLAJŪSI p. 33. 2. s. stb. és GAZZĀLI c. 1. vége.

⁵⁾ מפני שתי סבות נברא האדם: 19^b; Velence 1579. f.; באחרונה הראשונה כפי סדר הצורות: ' ובאור זה כי הנה צורת המציאות ר"ל הגשמות קודמת לצורה הצומחת שלא תמצא כי אם בהנחתה וכן הצומחת להמרגשת והמרגשת לשכלית: ' ומפני זה במעשה בראשית נבראו ראשונה הצמחים ואחריהם הב"ה: ' ונברא א"כ האדם באחרונה להיותו תכלית ההיות וצורתו האחרונה והשלמה מכל הצורות והם קודמות אליה בהכרח כאשר קודם והיה אלו הדברים יותר: 26—28: V. ö. ezzel különösen BAṬLAJŪSI kifejezését p. 23. 18. s. p. 24. 11. s.-ig és különösen e szókat 26—28: קודמים ממנו במדרגת המציאות ואע"פ שהוא יותר נכבד מהם.

formáját. És egészen BAṬLAJÛSI-ra emlékeztet a második felelet, vonatkozván minden létezőnek jelképes körére ¹⁾, mely a teremtés első napján az egekkel és az abstract intelligenciákkal mint kezdő tagokkal Istenből kiindúlt, hogy a hatodikon egy hasonló magasztos végső taggal, az emberrel Istenbe visszatérjen.

ABRAVANEL úgy annyira beleélte magát BAṬLAJÛSI *jelképes köreibe*, hogy a négy világországoknak ²⁾ Izrael fölötti uralmát, mely Edom és Babel vagy a kereszténység és az islam összekoczczanásával véget ér, oly kör képében ábrázolja, melyben Babel mint kezdőpont Edommal mint végponttal érintkezik.

Azoknak sorát, kik a tizenhatodik század zsidó irodalmában határozottan emlékeznek meg a *jelképes körökről*, ÁBRAHÁM GAVISON zárja be. Ő ugyan tévesen GAZZÂLI-t ³⁾ nevezi meg mint e könyv szerzőjét, de magát a könyvet bizonyosan ismerte és méltatta,

Ábrahám
Gavison
1605.

¹⁾ ib. f. 19° : והסבה השנית היא מאופן השתלשלות הנמצאות מהראשון ית' וכבר ידעת מאמר הקדמונים שכל הנמצאים יוצאים מהאל ואליו ישוּבו כדרך העגולה הרעיונית שהתחלתה הוא האל ית' וסופה ויסודה הוא ג"כ ית' לפי שכמו שזכר הפילוסוף הוא ית' פועל וצורה ראשונה לעולם והוא תכליתו האחרון והנה ציירו העגולה ההיא כאלו מחציתה יורדת מלמעלה למטה עד התכלית ומחציתה עולה מלמטה למעלה אל המקום שהתחילה ממנו והיתה התחלת העגולה האל ית' ואחריו מדרגת השכלים הנבדלים ואחריהם מדרגת הגרמים השממיים ואחריהם מדרגת ב' היסודות הקלים אש ואויר אם הם שנים בצורה ואחריהם ב' היסודות הכבדים מים ועפר שהם סוף ירידת העגולה במעלה ושלמות ומהם תתחיל לעלות מהפחות שהם היסודות ההם אל המורכבים הראשונים שהם המהצבים כשהם יותר נכבדים מהיסודות ואחר המהצבים במעלה הצמחים שהם יותר נכבדים מהמהצבים ואחר הצומחים במעלה הב"ה המרגישים שהם יותר נכבדים מהמהצבים [מהצמחים. olv.] ואחריהם במעלה בסוף העגולה האדם והוא אם כן הקרוב אליו יתברך והדבק בו מהצד האחד בקורבת [כקורבת. olv.] השכלים הנבדלים אליו ומהצד [מהצד. olv.] האחר. הנה התבאר שהיות האדם נברא באחרונה מורה על שלמותו ומעלתו להיותו בסוף העגולה אשר לו אלדים קרובים אליו והוא אצלו יתברך במדרגת השכלים הנפרדים מהומר ובו נשלמה העגולה הרעיונית שבה כל הנמצאים שכליים וגשמיים יוצאים ממנו ביום ראשון העגולה הרעיונית שבה כל הנמצאים שכליים וגשמיים יוצאים ממנו ביום ראשון. Az egyes tagokra vonatkozó, a kör leszálló felében eltérő adat daczára, mely már abban is tér el BAṬLAJÛSI-tól, hogy benne Istennel kezdetik, úgy a kilenczesszámot, úgy a jelképes körnek nemét illetőleg a BAṬLAJÛSI-tól való függést árúlja el, különösen p. 24.

²⁾ ישועות משיחו ed. Karlsruhe f. 8° V. ö. STEINSCHNEIDER, *Cat. Berol.* p. 109. n. 2. *Pol. und apol. Lit.* p. 378.

³⁾ לא נעלם מעיני ה' יודע ספר : Livorno 1748. f. 135° עומר השככה הפלאת עוצם חכמת הפילוסוף הגדול אבו המאד [האמר. olv.] אלגזאלי בעל הכוזנית ומאזני העיונים וס' עגולות רעיוניות וס' הפלת הפילוסופים V. ö. ZUNZ, *Zur Geschichte* p. 384^d és STEINSCHNEIDER, *Jeschurun* IX. 75.

*

minthogy a *gondolatomérleg* mellé az általa oly nagyra tisztelt philosophus legkiválóbb munkainak sorába állítja azt.

És ezzel megérkeztem volna tulajdonképeni vizsgálataim végén. Talán meglepéssel fogják észrevenni, hogy ezen átnézetben a legünnepeltebb zsidó tudósok nevei közül többen hiányzanak, oly könyvek, melyek a zsidó vallásphilosophia legbecsültebbikeihez és legismeretesebbikeihez tartoznak, talán mellőzetteknek vagy figyelmünket kikerülteknek fognak tartatni, de én csak azokat említhetem, melyek BAṬLAJÛSI felhasználásának vagy világos bizonyítékát vagy nyomát mutatják, vagy melyek azt legalább sejtetik, úgy hogy ezáltal ez összefüggésben való megbeszélésök okadatolva van. Megemlékezni azon mezőkről, melyeken hiába végig jártam, felsorolni azon helyeket, melyeket sikertelenül aknáztam, ennek csak személyes, nem pedig tudományos érdeke volna. Azokról, kik e tárgyhoz való semminemű vonatkozást sem mutattak, annál inkább kellett hallgatnom, minthogy e tényből még azt sem lehet következtetni, hogy BAṬLAJÛSI iratát nem ismerték; kiszámítani akarni azt, mit nem olvasott valamelyik autor, ez majdnem kilátás nélküli vállalat.

Jehuda
Moscato
megh. 1590.
körül.

Mindazonáltal oly autor példáját is akarom felhozni, kiről úgy látszik, meglehetősen biztossággal lehet állítani, hogy a *jelképes köröket* nem olvasta; JEHUDA MOSCATO ez. Sem a *Kusari*-hoz írt tudományos commentárában, sem philosophiai szónoklataiban az említett könyv ismeretének vagy felhasználásának nyomait nem találjuk. Sőt egy egész szónoklatot szentelt ¹⁾ azon isteni körnek, melyben Istent fölvaltva a mindent átkaroló körnek majd középpontja, majd pedig kerülete gyanánt tárgyalja. E hasonlatra az ó- és középkori irodalomból idéz képeket, de az Istenbe visszafutó minden ségről, az önmagába visszanyúló körről való képzelet, úgy látszik, nála egészen hiányzik. GAZZÂLI *gondolatomérlege* ²⁾ által azonban ő is „érezte BAṬLAJÛSI szellemének leheletét.“

¹⁾ מחנה אלהית Velence 1589. XXXI. Szónoklat. A kifejezést l. pl. még בהינת עולם f. 19^b.

²⁾ קול יהודה f. 232^c. MOSCATO ezen könyvet is, melyet persze AVERROËS-nek tulajdonít, l. fenn p. 19. n. 3. idézetekből ismerhette, v. ö. *Jeschurun* IX. 74.

A zsidó vallásbölcészet elemtáblája egy új elemmel gazdagabbult; hogy gyenge nyomokkal vagy jelentékeny súlymennyiségben oly vegyületekben is mutatkozik, melyekben azt korántsem vártuk volna, már ezen inkább bevezető, mint befejező vizsgálatokból tűnik ki. Legyen egyelőre elég, ha ezen elemnek elterjedését jellemeztük, ha BAṬLAJŪSI jelentőségét a zsidó vallásbölcészetre vázlatban szemléltettük.

Most, midőn a könyv azon alakjában fekszik előttünk, melyben az a középkornak zsidó elmélkedői és írói által olvastatott, könnyebb lesz, befolyásának kimutatására vonatkozó adatokat előteremteni. E befolyásnak nyomai előreláthatólag bizonyosan oly munkákban fognak jelenkezni, melyek eddig csak kéziratilag vannak meg, vagy a melyekhez más okból nem férhettem. Különbösen sejtésre még a feltúrkált talajon is joga van mindenkinek; „szerencse fel“ hangzik a bányász üdvözlete.

ס פ ר

העגולות הרעיוניות להחכם הערבי אלבטליוסי

חעתקת ר' משה אבן תבון

ועוד נוספו עליו

איזה פרקים מהעתקת אבן מטוש מספרו משובב נתיבות

הוצאתם לאור מתוך כתבי היד

אני

דוד קויפמאן.

BUDAPEST.

GEDRUCKT IN DER KÖNIGL. UNGAR. UNIVERSITÄTS-BUCHDRUCKEREI

—
1880.

Az országos rabbi-képző intézet fenállásának harmadik évét töltötte. A tanulók számának lassan, de biztosan fokozódó szaporodása, a tanítás szembetünő haladása remélnünk engedik, hogy a magvetés idejére a gyümölcsözés és aratás ideje is fog következni, és hogy a csendes munka évei után nem sokára sikerről is szólhassunk. Intézetünk boldognak érzi magát, hogy e reményében őt az ország legtekintélyesebb testületének jóakaró elismerése támogatá. Mind a képviselőháznak f. é. marczius 12-ikén hozott határozatában, mind az ezen határozatot megelőző tárgyalásokban az országos rabbi-képző intézet tanárkara nagy meglelégedéssel vette hazánk képviselőitől eredő becses kifejezését abbeli meggyőződésüknek, hogy intézetünk felvirágzása hazai érdekekkel bir. A kormánynak, különösen pedig a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minster urnak, ki látogatásával intézetünket ez évben is kiüntette, hathatós támogatása, valamint a képviselőház serkentő buzditása egyszersmind arról biztositanak, hogy az országos rabbi-képző intézet sikeres növekedéséhez füzött várakozásunkban nem fogunk csalatkozni.

A képviselőháznak f. é. marczius 12-én kelt határozata értelmében a kormány 12 fővárosi és 12 vidéki tagból álló bizottságot nevezett ki az intézet felügyeletének czéljából. A tagok nevei a következők:

I. Budapesti tagok:

1. Baumgarten Ignác, földbirtokos.
2. Hatvani Deutsch Bernát, földbirtokos.
3. Deutsch Sámuel, a pesti izr. hitközség alelnöke.
4. Dr. Goldziher Ignác, egyetemi magántanár.
5. Dr. Hirschler Ignác, gyakorló orvos.
6. Dr. Kayserling Mór, hitszónok.
7. Dr. Kohn Sámuel, hitszónok.

8. Dr. Simon József, ügyvéd.
9. Schweiger Márton, földbirtokos.
10. Stern Bernát, magánzó.
11. Wahrmann Mór, orsz. képviselő.
12. Österreicher P. E., rabbisági elnök Ó-Budán.

II. Vidéki tagok:

13. Hochmuth Ábrahám, főrabbi Veszprémben.
14. Steinhardt Jakab, főrabbi Aradon.
15. Fischer M. E., főrabbi Makón,
16. Dr. Klein Mór, főrabbi Nagy-Becskereken.
17. Sidon Simon, főrabbi Nagy-Szombaton.
18. Báró Schey Fülöp, földbirtokos Kőszegen.
19. Podhrágyi Popper Leopold, földbirtokos Podhrágyon.
20. Gelsei Gutmann Henrik, izr. községkerületi elnök N.-Kanizsán.
21. Holländer Leo, izr. községkerületi elnök Eperjesen.
22. Buziási Eisenstädter Ignác, izr. községkerületi elnök Temesvárt.

23. Schreiber Ignác, izr. községkerületi elnök Győrött.

24. Steinfeld Antal, izr. községkerületi elnök Debreczenben.

Midőn e kinevezéseket följegyezzük, azon reményünknek bátorkodunk kifejezést adni, hogy az intézetünk iránti érdeklődés mind szélesebb körökben fog terjedni, és hogy az imént választott testület által biztosítva lesz az élet számára működő iskolánknak a nyilvánossággal való fontos összefüggés.

Egy új osztály megnyitásának daczára nem kellett ez évben a tanerőket szaporítani, mivel néhány tárgyban 2 osztály összevonatott, a még fedezetlen latin és görög órákat pedig *Schill* tanár vállalta.

A biblia tanítására nézve intézkedés történt, hogy a gymnasiumi osztályok tanulói két csoportra oszoltak oly célból, hogy a haladó és az intézetbe már előbb járt tanulóknak ne kelljen együtt tanulniok a kezdőkkel.

Az 1879-iki szeptember 5-én tartott értekezleten a tanári kar az alapszabályok értelmében újra szervezkedvén, a tavali választásokat megújította a jegyzői tisztség kivételével, melyet *Schill* tanárra ruházott.

Mint a C) mellékletből kiviláglik, az intézet „Ecz-Chajim“ segélyző egylete működésének első évében némileg megfelelt belé-
helyezett várakozásunknak. Sok és ismételt nyilatkozatokból tud-
juk, hogy csak a csapások, melyek ez évben hazánkat érték, gátol-
ták a vidéki közönséget segélyző egyletünk áldásos működésében
való nagyobb részvételében. Nemes példáját a fővárosi községnek,
melynek járulékai lehetővé tették az egylet sikeres működését,
erősen hisszük, követni fogja széles hazánk többi községe annyival
inkább, mert fővárosi szülék gyermekei legkisebb mértékben része-
sülnek az intézet jótéteményeiben, sőt az intézet tanulói jobbra a
vidéki községekből, a legkülönbözőbb megyékből valók. E tényre
való tekintetből és hogy ezen nemes ügy fogantatásának na-
gyobb tért hódítsunk, külön lenyomatban hozzuk a B) melléklet-
ben az egylet felhívását. Kiváló hálával és köszönettel emlékszünk
meg a pesti izraelita nőegyletről, mely néhány tanulónk élelmezé-
sében a legnagyobb készséggel támogatott.

Könyvtárunk ez évben is tetemesen gyarapodott adakozások
és új bevásárlások útján. Különös gondot fordítottunk talmudi
responsum-okból álló gyűjteményünk kiegészítésére. Kéziratgyűjte-
ményünk a moóri születésű Rosenthal Naftalinak fiához Eliához,
intézett leveleivel gazdagodott. E levelek az 1775-iki időszak-
ból valók, mikor ugyanis a fiu a pozsonyi talmudiskolát látogatta.
A művelődés történeti szempontból érdekes és becses leveleket
Kassovitz Rozalia asszony és *Dr. Rosenthal M.* orvos ur ajándékoz-
ták. Különös hálával jegyezzük fel a külföldi tudósoktól kapott
küldeményeket, melyekben az elismerés és részvét becses jeleit
üdvözljük. Az adakozók neveit, valamint az ajándékok czimeit a
E) melléklet tartalmazza.

Tanszergyűjteményünk nevezetesen gazdagodott *Dr. Szabó
József* királyi tanácsos és egyetemi tanár urnak, valamint az *Egger
Sámuel* úrnak és társának adományával. Az adományozott tárgyak
jegyzékét a tanszerekről szóló jelentés a D) mellékleten tartalmazza.

Az országos rabbi-képző intézetbe az elmúlt tanévben 39
tanuló járt, kiknek nevét és születése helyét az A) melléklet föl-
sorolja. Az alsó tanfolyam önképző köre a zsidó irodalomba vágó
számos dolgozatokkal, valamint héber fordításokkal hasznos gyakor-
latot és buzditást szolgáltatott tagjainak.

A tanári kar az iskolai év folyamában 14 értekezletet tartott.

A rabbi-képző imaházában ünnepnapokon és több szombaton *Bacher*, *Bloch* és *Kaufmann* tanárok által fölváltva hítszóuklatok tartattak.

Az országos rabbi-képző intézet *felső tanfolyamában* az elmúlt tanévben az alapszabályokban megállapított szakokat a következő előadások tárgyalták:

1. **Szentírás magyarázata**: Jesájá és Jechezkél könyveiből válogatott szakaszok. 2 óra hetenkint. *Tan. Bacher.*

2. **Bevezetés a szentírásba**: Általános rész. 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

3. **Héber gyakorlatok**: Válogatott darabok Salamon b. Gabirol költeményeiből és Immanuel Rómi dívánjából. Írásbeli dolgozatok. 1 óra hetenk. *Ugyanaz.*

4. **Midrás**: Válogatott szakaszok a Mechiltha és Szifrâ tanaitikus midrásmunkákból. 1 óra hetenk. *Ugyanaz.*

5. **Alexandriai Philó munkáiból**: De decalogo. De creatione mundi. 1 óra h. *Ugyanaz.*

6. **Talmud statarie**: Gittin, f. 40—64. 6 óra h. *Tan. Bloch.*

7. **Talmud, cursorie**: Chullin, f. 68—98. 3 óra h. *Ugyanaz.*

8. **Sulchán Aruch**: Jóre Deá, 105—111., 121., 122. 3 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

Sulchán Aruch: Órach Chajim, 442., 447., 451., 452., 467. 3 óra h. *Ugyanaz.*

9. **Bevezetés a talmudba**: Szanhedrin, f. 90—105. 1 óra hetenkint. *Tan. Deutsch.*

10. **Zsidók története**: Salomon Ibn Gabirol. A talmud tanulmányának virágzása Spanyolországban Isak Alfâsi haláláig. (Kapcsolatban a tárgyalt iratokból kiválogatott szakaszok olvasmányával.) 2 óra h. *Tan. Kaufmann.*

11. **Vallásbölcselet**: Abraham Ibn Daud „Emúná Rámá“ című munkájának kritikai tárgyalása. A Salomon Ibn Labi és Samuel Motot által eszközölt fordítások összehasonlításának folytatása. 2 óra het. *Ugyanaz.*

12. **Homiletikus gyakorlatok**. 1 óra h. *Ugyanaz.*

Az alsó tanfolyamban a theologiai oktatásban közösen részesültek a négy osztály növendékei. A talmudra nézve megjegyzendő, hogy azok a tanulók, kiknek e téren haladottabb ismereteik voltak, a felső folyam talmudtanulmányában vettek részt.

A theologiai oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

1. **Szentírás:** A) Mózes I. könyvéből 1—26. fej.
B) Mózes II. könyvéből 1—25. fej.
2—2 óra hetenkint. Tan. *Deutsch.*
2. **Szentírás:** A) A zsoltár könyve 1—41. fej.
B) Jirmejá próféta 1—39. fej. Gyakorlatok
héber irályban mind a két csoportban 2—2 óra het. Tan. *Bacher.*
3. **Talmud, statarie:** Sebúóth, f. 23., 24., 38—49. 6 óra
hetenkint. Tan. *Brill.*
4. **Talmud, cursorie:** B. Mecziá, f. 1—15. 3 óra he-
tenkint. Tan. *Deutsch.*
5. **Héber nyelvtan:** A) az ige. 1 óra het. Ugyanaz.

A gymnasiumi oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

I. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Arany Toldijának be-
ható olvasása nyelvi, tartalmi, történeti és aesthetikai magyaráza-
tokkal; Ilosvai Toldija megfelelő részének olvasása s a kétféle
földolgozás mondai tartalmának és szerkezetének összehasonlítása.
A régi, a népies s az irodalmi nyelv. — Arany Toldiját elejétől
végig betanulták. — Poetika: hangsúlyos és időmértékes verselés,
a rím; az epos lényege, felosztása; a magyar epos fejlődése. —
Írásbeli dolgozat havonként egy; tárgyak az olvasottak tar-
talmi összefoglalása. — Segédkönyv: Porkos László, költészettan.
3 óra hetenkint. Tan. *Bánóczi.*

Latin nyelv: Ciceróból a Catilina ellen tartott három első
beszéd. A nyelvtan ismétlése az olvasmányokkal kapcsolatban, külö-
nös tekintettel az időkre és módokra. 5 óra het. Tan. *Schill.*

Görög nyelv: Alaktan a rendes igeragozás aorisztoszáig.
Megfelelő fordítási gyakorlatok. — Segédkönyvek: Curtius nyelv-
tana és Schenkl elemi gyakorló könyve. 3 óra het. Ugyanaz.

Német nyelv és irodalma: Válogatott olvasmányok Hein-
rich német olvasókönyve I. részéből (a felsőbb osztályok számára).

Bürger és Goethe balladái, Heinrich „Német balladák és románczok I.“ című könyve szerint, azoknak nagy részét be is tanulták. Havonként egy dolgozat. 2 óra het. Tan. *Bacher.*

Történet: Az ókor története, a nyugotrómai birodalom bukásáig. — Segédkönyv: Mangold Lajos, Világtörténelem I. köt. 3 óra het. Tan. *Bánóczy.*

Algebra: Az alpműveletek egész és törtszámú algebrai kifejezésekkel és tizedestörtekkel. Egy- és többtagu algebrai kifejezéseknek és tizedesszámoknak tényezőkre való bontása. A legnagyobb közös mérték és a legkisebb közös többszörös meghatározása. A viszonyok és az arányok tana. A hatványozás és a gyökérfejtés általános szabályai. A binom, polynom és a tizedes számok négyzete és harmadik hatványa. A többtagu algebrai mennyiségek és a tizedes számoknak négyzet és köbgyökere. — Házi és iskolai dolgozatok. — Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. 2 óra het. Tan. *Bein.*

Természettan: A folyos légnemű és szilárd testek mechanikája. 2 óra het. Tan. *Kont.*

Természetráajz: Botanica. A sejtek és a sejtszövetek. A növények vegyi alkatrészei. A spermatophyták csirázása, fejlődése és virágzása. Systematica. Részletes növénytan. Tankönyv gyanánt az előadások nyomán készített jegyzetek használtattak. 1 óra hetenkint. Tan. *Bein.*

II. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Arany János balladáinak tüzetes olvasása s fejtegetése. A balladának lényege és helye a poezisben. A történet és költés viszonya egymáshoz. — A balladákat mind betanulták. — A poetika specziális része és a stilisztika, mindkettő vázlatosan. — Írásbeli dolgozat havonként egy; tárgyuk az olvasmány jelentése s a magyarázatok összefoglalása. — Magánolvasmányok: Gvadányi Peleskei Notárius, Kazinczy Bácsmegyei és Utazások, Kisfaludy Sándor és Károly műveiből, Eötvös Elbeszélések és Növérök, Vörösmarty eposai és lyrai költeményei, Gyulai Vörösmarty életrajza. — Segédkönyv: Arany balladái, magyarázza Greguss, Prózai olvasmányok, szerk. Torkos László. 3 óra hetenkint. Tan. *Bánóczy.*

Latin nyelv: Livius XXI. könyve, a második pún háboru.

Virgilius Aeneisének első könyvéből. A mondattanból a részesülők szerkezetek. 5 óra het. Tan. *Schill.*

Görög nyelv: Az alaktan befejezése. — Segédkönyvek: Curtius nyelvtana és Schenkl elemi gyakorló könyve. 3 óra hetenként. *Ugyanaz.*

Német nyelv: Schiller: Wallensteins Lager. Piccolomini. Havonkint egy írásbeli dolgozat. Gyakorlatok a szavalásban és a szabad előadásban. 2 óra het. Tan. *Kaufmann.*

Története: Az ókor története a Gracchusi mozgalmaktól végig. A középkor története a keresztes háborúig. — Segédkönyv: Mangold világtörténelme I. II. 2 óra het. Tan. *Bacher.*

Mennyiségtan, Algebra: A gyökérfejtés általános szabályai. Négyzet- és köbgyökérfejtés algebrai kifejezésekből és tizedes számokból. Első foku egyenletek egy- és több ismeretlennel. Másodfoku egyenletek egy ismeretlennel. — Mértan: Az egyenes vonalakról. A szögekről. A három- és sokszögekről. A mértani idomok egybevágósága- és hasonlóságáról. A kör és ennek az egyeneshez való viszonyáról. A területek átalakítása és kiszámításáról. Házi és iskolai dolgozatok. Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. 3 óra het. Tan. *Bein.*

Természettan: Folyós és légnemű testek mechanikája hangtan. 2 óra het. Tan. *Kont.*

Természetráajz, Zoologia: Általános rész. Systematica. Részletes állattan, különös tekintettel az emlősökre. — Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. 1 óra het. Tan. *Bein.*

III. osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Shakespeare Julius Caesarjának beható taglalása. — A dráma lényege és fejlődése. Caesarból egyes nagy jeleneteket be is tanultak. — Az ókori és a shakespearei színpad Szigligeti a dráma válfajai cz. művének alapján. — Rhetorika: Aristoteles rh. III-ik könyvének olvasása Kis János fordításában. — Nagyobb írásbeli dolgozat 9 volt, tárgyuk Julius Caesar fölvonásainak egyenkénti taglalása és a következő themák kidolgozása volt: A szünidő alatti olvasmányok. A kerepesi temetőben. A műveltség meghosszabbítja az egyesek és a nemzetek életét. A zsidó ünnepek erkölcsi jelentősége. — Magán-

olvasmányok : Mikes, Arany, Petőfi, Csengery és Greguss művei közöl, Vörösmarty és Shakespeare drámái. 3 óra het. Tan. *Bánóczi*.

Latin nyelv: Mint a második osztályban. Tan. *Schill*.

Görög nyelv : Xenophon. Anabasis és Socrates memorabiliái. 3 óra het. *Ugyanaz*.

Német nyelv: Schiller „Wilhelm Tell“ folytatása és befejezése. Lessing „Nathan der Weise“ a 6. jelenetig. Havonkint egy írásbeli dolgozat. Hetenkint szabad előadások önválasztotta tárgyakról. 3 óra het. Tan. *Kaufmann*.

Történet: Habsburgi Rudolftól a westpháli békéig. Segédkönyv: Mangold Lajos, Világtörténelem, II. illet. III. k. 2 óra hetenkint. Tan. *Bánóczi*.

Mennyiségtan, Algebra : A logaritmusról szóló tan, különös tekintettel a Briggs-féle logaritmusra és ennek alkalmazására. Másodfoku egyenletek egy és több ismeretlennel. Határozatlan és Diophantes-féle egyenletek. — Mértan: A kör quadraturája. A síktrigonometria és annak gyakorlati alkalmazása. Házi és iskolai dolgozatok. — Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. 3 óra het. Tan. *Bein*.

Természettan: Fénytan. 2 óra het. Tan. *Kont*.

Természetráajz, Mineralogia: A crystallographiai rendszerek. Az ásványok chemiai és phisicai szempontból tekintve. A részletes ásványtan (az intézet ásványgyűjteményéből szemléletileg). — Geologia: Földünk keletkezésének története. A primär, secundär, tertiär és quartär korszakok képletei. Az ember megjelenése. Tankönyv: Wissinger, Ásvány-, közet és földtan. 1 óra hetenként. Tan. *Bein*.

IV. osztály.

Magyar nyelv és irodalom. Lásd a III. osztályt.

Latin nyelv : Tacitus, Annales, I. könyv. Horatius, Carmina, I. könyv. A mondattanból különösen a gerundium és a supinum. 5 óra het. Tan. *Schill*.

Görög nyelv: Plato „az állam“ I. 16. — III. 10. tekintettel a mondattanra. Homeros „Odyssea“ XIX. 500. XXIV. végeig. Írásbeli gyakorlatok. 3 óra het. Tan. *Kaufmann*.

Német nyelv : Lessing „Laokoon“-jának magyarázatának folytatás és befejezése. Havonkint egy írásbeli dolgozat. Gyakor-

latok önválasztotta dolgozatok szabad előadásában. 2 óra hetenként. Tan. *Kaufmann.*

Történet: Az angol forradalom korától az 1830-iki júliusi forradalomig. — Segédkönyv: Mangold Lajos, Világtörténelem III. k. 2 óra het. Tan. *Bánóczy.*

Mennyiségtan, Algebra: A számtani és geometriai progressiók. A kamatos kamatszámítás. A permutációk és kombinációk tana. A Newton'féle binomialis hatványsor. A valószínűség számítás. — Mértan: A stereometria általános szabályai. A testek köbtartalmának és felületének kiszámítása. Sphäricus trigonometria és ennek alkalmazása. — Tankönyv gyanánt a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. 3 óra hetenként. Tan. *Bein.*

Természettan: Hőtan. 2 óra het. Tan. *Kont.*

Logika: A philosophia felosztása. Fogalom-itélet és következtetéstan. Módszertan vázlatosan; Mill Stuart logikájából egy módszertani fejezet olvasása. Segédkönyv: Beck, Greguss, tapasztalati lélektan és tiszta logika. 1 óra het. Tan. *Bánóczy.*

Természetráajz, Anthropologia: A csont-, az izom-, az idegrendszer. Az érzékszervek. Az emésztés. A vérkeringés. — Chémia: A parányok és az atomok tana. A chémia általános törvényei. Az elemek és a legfontosabb anorganicus és organicus vegyületek. — Tankönyv az anthropológiára: Thomé-Paszlavszky embertan; a chémiából a tanár előadásai nyomán készített jegyzetek használtattak. 2 óra het. Tan. *Bein.*

A.

A tanulók névjegyzéke.

Azon tanulók, kiknek nevei csillaggal vannak jelölve, a tanév közben elmaradtak.

F e l s ő t a n f o l y a m :

	Születéshely :	Megye :
*Güns Áron	Jankovác	Bács-Bodrog
Kircz József	Liptó-Szt.-Miklós	Liptó
Neumann Ede	Budapest	Pest
Wiener Márkus	Várna	Trencsén

A l s ó t a n f o l y a m :

Báron József	IV. osztály	Nádudvar	Hajdu
Bernstein Salamon	III. „	Szivác	Bács
Blau Lajos	I. „	Putnok	Gömör
Deutsch Ármin	I. „	Sár-Bogárd	Fehér
Elzász Bernát	I. „	Érsekujvár	Nyitra
Feldmann József	III. „	Szamuszeg	Szathmár
Fischer Ede	II. „	Bella	Turóc
Fischer Gyula	IV. „	Sár-Keresztur	Fehér
Grosz Márton	III. „	N.-Szelmencz	Ung
Haaz Adolf	I. „	Tisza-Abád	Heves
Haaz Simon	I. „	Turány	Turóc
Herzog Manó	IV. „	Budapest	Pest
Höflich Gábor	III. „	Dravec	Szepes
Kecskeméti Lipót	I. „	Kecskemét	Pest
Kolbach Bernát	I. „	Liptó Sz.-Miklós	Liptó
Kohn Ármin	III. „	Szliács	„
Kohn József	III. „	Péczel	Pest
Kraemer Lipót	II. „	Varannó	Zemplén
Lázár Mór	II. „	Domanizs	Trencsén
Mandl Jakab	II. „	Ungvár	Ung
Pinkusfeld Sámuel	III. „	Diós-Győr	Borsód
*Reiniger Miksa	I. „	Rakodau	Morvaország
*Rosenbaum Manó	I. rendkívüli	Mármaros-Sziget	Mármaros
Rosenstein Mór	IV. osztály	Nagy-Megyer	Komárom
Roth Sámuel	I. „	Nagy-Ida	Abauj
Schönberger Márkus	I. „	Jászfalu	Komárom
Schwarz Miksa	III. „	Kisvárd	Szabolcs
Singer József	II. „	Liptó-Sz.-Miklós	Liptó
Steinherz Jakab	IV. „	Nagy-Paka	Pozsony
*Weinreb Bernát	I. rendkívüli	Aranyos-Maróth	Bars
Weisz Adolf	III. osztály	Veszprém	Veszprém
*Weiszberger Ármin	I. „	Ér-Selind	Bihar
Wiener Béla	II. „	H.-Mező-Vásárhely	Csongrád
Wiener Vilmos	I. „	Várna	Trencsén
Ziegler Ignác	II. „	Alsó-Kubin	Árva.

B.

T. cz.

Két éve immár, hogy a budapesti országos rabbiképző-intézet, a zsidó tanintézetek történetében még eddig páratlan megnyitó ünnepély után, rendeltetésének átadatott. Községek és egyletek hazánk minden vidékéből elküldötték képviselőiket, s ezáltal nemcsak ez ünnepély fényét emelték, hanem nyilvános tanubizonyságot is tettek azon általános érdekelttség mellett, melylyel Magyarország zsidósága e rég óhajtott s nemzedékekre áldást hintendő főiskola föllállítását fogadta. Az egész ország részvéte avatta föl ez intézetet, melyről joggal hisszük, hogy működése áldásos lesz mindenkire, munkássága pedig kiható egész hitfelekezetünkre.

Ez ünnepély szülte lelkesedés hatása alatt a kerületi előjárók gyűlésében néhány nagylelkű férfiú hozzájárult egy segélyalap megteremtéséhez, mely ez intézetet szegénysorsu tanulóinak gyámolítására képessé tenné. Közelfekvő gondolat volt, e kevesek nemeslelkű elhatározása kapcsán az alapítandó segélyezésre a közjótékonyság figyelmét is irányozni. De nem tettük, mert átalítottunk egy oly intézet mellett fölszólalni, mely életre valóságának semmiféle bizonyítékát még nem adhatta, s foganatos működésének semmi nyilvános jelére még nem hivatkozhatott.

Most azonban az intézetnek két rendbeli évi értesítőjére utalhatunk, melyekből szabályozott és rendszeres haladása, fokozatos és folytonos növekedése szól felénk; hazánk minden vidékéből való közel negyven növendék részesül itt a módszeres tanítás áldásában. Ő Felsége legkegyelmesebb királyunk is az országos rabbiképző-intézetet legfelsőbb látogatásával kitüntette; nyilvános testületek és a közvélemény továbbá egyaránt kész örömmel ismerték el a nagy szolgálatokat, melyeket ez intézet az országos nyelv terjesztése körül tett, és számos község képviselője vitte magával itteni látogatása után azon emelő öntudatot, hogy a rabbiképző a talmudikus tanultságnak, a héber tudományoknak és az általános műveltségnek egyaránt dús aratással biztató talaja.

Alapos reményt táplálunk az iránt, hogy idővel a tehetősök sem fognak késni gyermekeiket, jövődöbeli hivatásukra való te-

kintet nélkül, a héber és világi tudományok e forrásához küldeni. Ma azonban a növendékek számával szaporodnak az intézet szükségletei, minthogy az oktatás áldásától senkit azért megfosztani nem akarunk, mert föntartásáról ő maga nem gondoskodhatik. S mert így csakhamar kitűnt, hogy a meglévő tőke kamatai a szükségessé vált segélyezés költségeit többé nem fedezik, oly útakról és módokról kellett gondoskodnunk, melyek a hiányt pótolhatnák.

Czélunk elérésére egy segélyegylet alapítását tartottuk legfoganatosabbnak. Egy ily egylet „Ecz-Chajim“ név alatt életbe is lépett, s most azon buzgólkodik, hogy az orsz. rabbiképző-intézetet, a mennyire eddigelé egyáltalán lehetséges volt, szegénysorsu növendékeinek istápolására képessé tegye.

Ekkor fővárosunk községéhez intéztünk fölhívást, hogy minél tömegesb belépés által egyletünket gyámolitanák. A siker fölülhaladta minden várakozásunkat; az ívek számos aláírással kerültek vissza gyűjtő helyükre, jelentékeny évi járulékok és nagylelkű egyszeri adományok tettek újra ékesszóló tanuságot azon folyton kész jótékonyságról, mely hazánk legelső községét mindenkoron kitüntette.

Elérkezettnek tartjuk azonban már az időt arra is, hogy fölhívásunkkal a nyilvánosság elé lépve, hazánk összes községeit nagy és fontos működésre hivatott egyletünk támogatására fölszólítsuk. Számitunk azon részvétre, melylyel a rabbiképző iránt, megnyitása óta, minden oldalról találkoztunk, számitunk ezen intézet fejlődése iránt tanusított azon áldozatra kész érdekeltségre, mely megnyitó ünnepélyekor reánk oly buzditó hatással volt.

Nem kételkedünk, hogy községek úgy mint egyesek becsületbeli dolognak fogják tartani, hogy — habár valami csekélységgel is — képviselve legyenek ott, a hol felekezetünknek nagy és szent érdekeit gondozzák és ápolják. Hiszen a héber tanulmányok előmozdítása, a tudomány-szomjas ifjuság segélyezése mindenha ragyogó ékessége volt azon erények fényes koronájának, melyeket még irigyeink és elleneink sem tagadhattak meg tőlünk soha. S ezért úgy vagyunk meggyőződve, hogy e fölhívásunk a dicsőségünkre és javunkra föllállított intézet iránti részvétet bizonyára a legnemesebb jótékonyságra fogja serkenteni s oly tettekre kész barátokat fog toborzani, kik a rabbiképző anyagi erejének fokozásán buzgóan fognak közreműködni.

A mi az összesség számára van rendelve, csak akkor fejtheti ki áldásos működésének teljét, ha az összesség részvéte által lesz fölkarolva. Így fogja a tömeges pártolás is, melyben egyletünk erős hitünk szerint részesülni fog, nemcsak megalapítani a szegény, de törekvő ifjuságnak állandó segélyezését, hanem erősíteni is fogja intézetünk szellemét, sarkalni buzgalmát s előmozdítani tudományunk öregbedését és ősi vallásunk megerősödését.

Hazafias és felekezettársi üdvözlettel

Az „Ecz-Chajim“-egylet választmánya nevében :

Bloch M. m. k.
elnök.

Bein Károly m. k.
jegyző.

C.

Az „Ecz-Chajim“-egylet

kimutatása az 1879/80. tanévre.

I. Bevételek.

a) *Rendes tagdíjat fizettek a lefolyt tanévben:*

	frt	kr.
Adler Lajos úr Budapest	10	—
Adler Ádám fia úr Budapest	10	—
Adler Samu úr Kapi	5	—
Birnbaum Jakab úr Budapest	5	—
Beimel Jakab úr Budapest	5	—
Beer Salamon úr Budapest	5	—
Bloch Mór úr Budapest	10	—
Bloch Mózes tanár úr Budapest	5	—
Bogsáni izr. hitk.	10	—
Brüll Henrik és fia úr Budapest	25	—
Bischitz Mór úr Budapest	25	—
Bacher Emil úr Budapest	5	—
Bacher Vilmos dr. úr Budapest	5	—
Brill S. L. úr Budapest	5	—
Deutsch Henrik igazg. úr Budapest	5	—
Deutsch Sam. és Jakab úr Budapest	15	—
Deutsch Náthán úr Losonc	5	—
Deutsch Lipót úr Eperjes	5	—
Ehrlich Mózes úr Budapest	50	—
Egri izr. hitk.	5	—
Ebenspanger L. N.-Kanizsa	5	—
Esztergomi izr. hitk. (2 évre)	40	—
Fischl testvérek úr Budapest	25	—
Fischbein Henrik úr Nádudvar	5	—
Goldberger Sam. F. és fiai Budapest	25	—
Goldberger Károly budai úr Budapest	25	—
Goldzieher Ignác dr. úr Budapest	5	—
Grün Salamon úr K.-Besztercze	5	—
Glück Lipót dr. úr Eperjes	5	—
Glück Selig úr Eperjes	5	—

	frt	kr.
ifj. Heidelberg Mór úr Budapest	5	—
Hirsch Ignác özvegye Budapest	5	—
Heidelberg Lipót úr Budapest	15	—
Holitscher Lipót B. úr Budapest	5	—
Hiller Elias úr T.-Dörögd	5	—
Kaufmann Dávid dr. úr Budapest	5	—
Kayserling M. dr. úr Budapest	5	—
Kohner Adolf fiai úr Budapest	30	—
Krausz Mayer és fiai úr Budapest	25	—
Kann Urmin úr Budapest	20	—
Kern Leo úr Budapest	15	—
Kohn Sam. dr. úr Budapest	5	—
Kohn Náthán úr Budapest	10	—
Klein Simon úr Töltszék	5	—
Lövinger Adolf úr Mező-Túr	5	—
Laczkó László úr Szathmár	5	—
Lippai izr. hitk.	20	—
Lugosi izr. hitk.	12	50
Lövy József úr N.-Kanizsa	5	—
Löwinger Is. úr N.-Kanizsa	5	—
Mauthner Lipót úr Budapest	5	—
Máhler Vilmos „ „	10	—
Mándel Mór „ „	10	—
Müller Vilmos „ „	10	—
Machlup Ede „ „	10	—
Mauthner Mór „ „	15	—
Mohácsi izr. hitk.	10	—
Neustadt Gusztáv úr Budapest	5	—
Neuwelt Ármin úr Budapest	10	—
Nagy-Körösi hitk.	10	—
Orosházai izr. hitk.	10	—
Oraviczai izr. kitk.	10	—
Pesti izr. hitk.	200	—
Posner Károly Lajos lovag úr Budapest	5	—
Pollák Jakab és fiai úr Budapest	50	—
Pollák Mór úr Budapest	10	—
Pollák Henrik dr. úr Budapest	5	—
Popper Ármin úr Budapest	5	—

Az „Ecz-Chajim“

az 1879/80-iki

Bevétel

	P é n z		Érték- papir
	frt	kr.	frt
Az 1879-ik június 26-iki számla egyenlege	3052	14	5350
Rendes tagdíjak .	1460	50	
Alapító tagsági díjak	1496	50	
Adakozások egy s mindenkorra .	123	45	
Templomi adakozások	160	—	
Szelvényekért	151	61	
Kamatok	202	47	
	6646	67	5350

Budapest, 1880. jun. 26.

segélyző-egylet számlája
tanév végén.

Kiadás

	P é n z		Érték- papir
	frt	kr.	frt
II. kimutatás szerint	1992	51	
Egyenleg : értékpapirokban . . .	—	—	5350
„ készpénzben	4654	16	
	6646	67	5350

Az „Ecz-Chajim“ egylet.

d) *A rabbi képző-intézet zsinagogájában befolyt adakozások :*

	frt	kr.
Teiffel úrtól Budapest	2	—
Dr. Bacher Vilmos úr Budapest .	2	—
Neugeboren " " . . .	—	50
Brand " " 	1	—
Lautenberg " " 	—	50
Dr. Kaufmann Dávid úr Budapest .	1	—
Weisz " " 	1	—
Dr. Schill Sal. " " 	1	—
Kohn " " 	2	—
Fleischmann " " 	6	—
Schön " " 	2	—
Kohner " " 	1	—
Glücksman " " 	1	—
Krausz " " 	1	—
Hirschler " " 	1	—
Fürst " " 	1	—
Grünhut " " 	2	—
Simon " " 	2	—
Rubin " " 	1	—
Auer " " 	10	—
Herczog " " 	5	—
Dr. Back " " 	1	—
Wiener S. " " 	5	—
Deutsch József " " 	5	—
Dr. Goldziher " " 	5	—
Lichtwitz " " 	1	—
Markstein " " 	1	—
Löwinger " " 	2	—
Leitendorfer " " 	2	—

e) *A budapesti hitk. dohányutczai templomában befolyt adakozások :*

Budai Goldberger Károly úrtól Budapest .	20	—
Braun Arnold V. úrtól Budapest	5	—
Brünnauer úrtól Budapest	1	—
Máhler Simon úrtól Budapest	10	—

f) *A budapesti hitk. rombachutczai templomában befolyt adakozások:*

	frt	kr.
Knöpfelmacher úrtól Budapest	1	—
Drucker " "	1	—
Fischer " "	5	—
Fischer Adolf " "	3	—
Röhmer M. " "	2	—
Weil D. " "	1	—
Sternthal A. " "	5	—
Pollák Em. " "	2	—
<hr/>		
A templomokban befolyt adakozások összege	122	—
Ebből levonandó az incassoért	12	—
<hr/>		
marad	110	—
Hatvani Deutsch Bernát úrnak adakozása	50	—
<hr/>		
Összesen	160	—

II. Kiadások.

	frt	kr.
1. Rendes havi pótsegélyezésekre	845	—
2. Étkezési jegyekre	621	96
3. Az izr. nőegylet étterem-bére fejében	140	—
4. Nyomtatványokra	10	—
5. Étkezésért a Péssach és Schwuoth ünnepeken	141	44
6. Az egyleti szolgának	37	50
7. Postadíjakra	1	36
8. Rendkívüli segélyezések a szünidőkben	75	—
9. A tanulók díjazása a múlt tanév végén	120	25
<hr/>		
Összesen	1992	51

	frt	kr.
Pollák Mór úr Budapest	10	—
Poprádi hitk.	5	—
Rosenberg Ármin úr Eperjes	5	—
Rosenberg Sam. úr Budapest	5	—
Schill Salamon tanár úr Budapest	5	—
Simon József dr. úr Budapest	5	—
Simon Jakab úr Budapest	5	—
Singer Ede és fiai úr Budapest	5	—
Spitzer Lipót úr Malaczka	10	—
Sváb Károly úr Budapest	50	—
Stern és Schmiedl úr Budapest	5	—
Stern Bernát úr Budapest	50	—
Stern Ignác úr Budapest	50	—
Stern Simon úr Budapest	20	—
Sternthal Adolf úr Budapest	20	—
Spitzer Gerson és társa úr Budapest	10	—
Schmiedl Albert úr Losonc	5	—
Schenk Mór úr Losonc	5	—
Schultheis M. dr. úr Devecser	5	—
ifj. Schwarz József úr Devecser	5	—
Schwarz Samu úr Devecser	5	—
Schreiber Ignác úr Mező-Túr	5	—
Schreiber Pál úr Mező-Túr	5	—
Szivácsi izr. hitk.	5	—
Tapolczai izr. hitk.	10	—
Temesvári izr. hitk.	50	—
Táfler Adolf úr Budapest	50	—
Ullmer N. dr. úr Budapest	5	—
K.-Beszterczei izr. hitk.	5	—
Veszprémi izr. hitk.	50	—
Wolfner Gyula úr Budapest	25	—
Winter János úr Budapest	5	—
Wohl Ármin úr Losonez	5	—
Weismayer Mór úr N.-Kanizsa	5	—
Összesen	1460	50

b) *Alapító tagsági díjakat fizettek:*

	frt	kr.
Löwy Bernát úr Ócsa	200	—
Eperjes izr. hitk.-e és „Chevra-Kadischá“-ja	100	—
Schwarz Mór úr Mátészalka	100	—
Russó Izr. és fiai urak Budapest	150	—
Gelsei Gutmann Henrik úr alapítványának 1878., 1879. esedékes kamatai	46	50
Baumgarten T. A. szőlőváltási kötv.	100	—
Baumgarten Ignác	100	—
Hatvani Deutsch Bernát	100	—
Lévay Henrik, kisteleki	100	—
Neuwelt Ármin	100	—
Rust Bernát	100	—
Schweiger Márton	100	—
Schossberger S. W. és fiai	100	—
Spitzer Gerson és társa	50	—
Wahrmann Sándor	50	—
Összesen	1496	50

c) *Adományok egy és mindenkorra:*

Billitzer Fülöp dr. úr Nyitra (314. sz. gyűjtőívén)	42	—
Cservenkai izr. hitk. (67. sz. gyűjtőívén)	9	50
Hoffer József úr Ar. Megyes. (292. sz. gyűjtőívén)	5	25
Hoffer Sam. úr Heves	2	—
Kisbéri iz. hitk.	5	—
Kajászó-szt.-péterei izr. hitk.	5	—
Löbl Elias úr Szivác	5	—
Marczali rabbi úr	14	70
Sacher Lipót úr Losoncz	5	—
Sacher Vilmos úr Losoncz	5	—
Schreiber Pál úr Mező-Túr	15	—
Zsámbéki izr. hitk.	10	—
Összesen	123	45

A vallás- és közoktatási minister úr ö nagyméltósága a növendékeknek f. tanévben ösztöndíjképen való segélyezésére az orsz. izr. iskolaalaphól 1500 frtot méltóztatott engedélyezni.

Az izr. orsz. ösztöndíjegylet részéről a lefolyt tanévben az intézet 5 tanulója 50—50 frtnyi ösztöndíjat nyert.

A felsőbb tanfolyamnak egy hallgatója a néhai Königswarter lovag által a zsidó theologia tanulói számára Bécsben alapított ösztöndíjat nyerte el.

A bajai izr. hitk. az intézet egy tanulója számára egy 30 frt-nyi ösztöndíjat alapított.

D.

Tanszerek jegyzéke.

A) Természettan.

Mechanika :

- 2 db. magdeburgi teke ruggyantából.
- 1 „ kaucsukgömb edénnyel.
- 1 „ szivornya Segna kerékkel.
- 1 „ Injector elveinek mintája.
- 1 „ tétel súlyok.
- 2 „ Volumeter.
- 1 „ Araeometer Nicholson szer.
- 1 „ büvös kanna.
- 1 „ légnyugtani képtelenség készülék.
- 1 „ Segner-féle légkerék.
- 1 „ hólyag repesztő-henger.
- 1 „ szivó kút.
- 1 „ nyomó kút.
- 1 „ kétköpüs légszivattyú, asztalon.
- 1 „ escső hozzá.
- 1 „ higany cső hozzá.
- 1 „ üvegballon hozzá a levegő-megmérésre.
- 1 pár magdeburgi félgömbök fémből.
- 1 db. villanyos tojás a légszivattyúhoz.

Fénytan :

- 1 db. homorü tükör állványon.
 1 „ üvegkoczka deszkával.
 1 „ üveglencse állvánnyal.
 1 „ szinképi készülék.
 3 „ palaczk szinképi elemekkel.
 1 „ henger tükör képekkel.
 1 „ Camera obscura finom.
 1 „ Newton szúrgyűrűi.
 1 „ kettős pát.
 1 „ Phosphoroscop.
 8¹/₁₀ gr. kesreny-szalag.
 12 db. jegeczlemezek Turmalin fogóval.
 1 „ Projectio készülék.
 1 „ függöny fehérvaszonzól hozzá.
 1 „ Camera projectiokra.
 2 „ Cuvetta „
 1 „ hajcsövek „
 1 „ bádog edény a teljes Reflexiora.
 1 „ vizsűrűség mutat. kész. a Projectio készülékhez.
 1 „ kész. a hő általi kerengés „ „
 1 „ Ingenhues készülék „ „
 1 „ vizbontó készülék „ „
 2 „ tétel üveglapok rajzzal „ „
 1 „ fénytörés készülék „ „
 1 „ lencse és hasadék készülék.

Hangtan :

- 1 db. egy hurony.
 1 „ hegedűvonó.
 1 „ Syréna Cagniard de la Tour-szer. •
 11 „ viszhangzók.
 1 „ ajkoép nyitható.
 1 „ „ tolóval.
 1 „ Chladny készülék szorító és 4 üveglappal.
 1 „ hangvilla Koenigtől.
 1 „ sodrony tekercs, hullámok mutatásra.
 2 „ tekercs aczél húr.

Zschokke H. Der Baierischen Geschichte erstes—sechstes Buch. I—IV. 2. verk. Ausg. Aarau, 1821. 8°. 4 kötet.

Horovitz M. dr. rabbi, m. Frankfurt. Bericht über die israelitische Religionsschule zu Frankfurt a. M. [1880]. 8°.

Jaré József, rabbi és tanár, Mantua. ויכוח על נצחיות התורה ונספח אליו הפרק הכ"ה מאמר לס' העקרים Livorno. 1876. 8°.

Kassowitz Rosalia asszony, Budapest.

קודש כתבי Bács. (Schmid A.). 1818. 19 kötet. 8°.

חמשה חומשי תורה Buda. (Rosenthal El. Napht.) 1820. 15 kötet. 8°.

Landau L. R. Budapest.

Müve: Sammlung kleiner Schriften. Ein Beitrag zur Schilderung der literarischen Zustände unserer Zeit nebst einer autobiographischen Skizze. Bécs, 1880. 8°.

Müve: Religion und Politik nebst Nachtrag zur Sammlung kleiner Schriften. Budapest. Lipcse, 1880. 8°

Mandel Móricz, Budapest.

מס' בבא מציעא Bécs, 1861. 2°. Öt példány.

מס' שבועות Bécs, 1868. 2°. Öt példány.

Monteflore Mózes, Sir, Baronet, Ramsgate.

יהודית ספר כולל ספר מסע לשרתי יהודית מונטיפיורי חל"ה London. [1880.] 8°.

Naschér S. dr. rabbi, Berlin.

Müvét: Moises Naschér. Eine exegetische Monographie. Berlin, 1879. 8°. Vier Momente; Gottesdienstliche Rede. Berlin 1880. 8°.

Perles József dr., rabbi, München. Müvét: תשובה שהשיב מאיש קאל' Kalonymos b. Ka-

lonymos' Sendschreiben an Joseph Kaspi. München, 1879. Lex. 8°.

Ploni Almoni, Budapest.

ספר יד הקטנה... חלק ראשון... וביאורו מנחת עני כולל שרשי ועיקרי דיני ת"ריג מצות על דרך הר"מבם על המדע Lemberg, 1800. 4°.

Reichsfeld József, Zólyom.

Müve: שארית יוסף Sammlung hebräischer Gedichte. Brody, 1880. 16°.

Roth Áron rabbi, Siklós.

Müvét: Eine Studie über den Selbstmord. Vom jüdischen Standpunkte. Budapest, 1879. 8°.

Scheinin Albert dr., Lipcse.

Müvét: Die Hochschule zu Jamnia (יבנה) und ihre bedeutendsten Lehrer. Halberstadt, 1878. 8°.

Schiller-Szinessy, dr., tanár, Cambridge.

The Cambridge Bible for schools: the acts of the Apostles (I—XIV.) by J. R. Lumby. Cambridge, 1879. 8°.

Schwab Mózes, Páris.

Czikkét: la littérature rabbinique et la littérature chrétienne au moyen age. Elie del Medigo et sa famille, Pic de la Mirandole (Extrait des Nos. de Novembre et Decembre, 1878. des Annales de Philosophie Chrétienne).

Sidon S. kerületi rabbi, Nagy-Szombat.

Müvét: אות ברית.

על ה' מילה... גרים... פדיון הבן Pozsony, 1850. 4°.

הדושי הלכות מה"רם שיף Brünn, 1788. 2°.

Müvét: סדר המנוח... אשר הבר... רבינו Pozsony. [1878].

ש"ע ח"מ Fürth, 1787.

Simonyi Zsigmond, dr., tanár, Budapest.

Erster Bericht für die Hochschule

- der Wissenschaft des Judenthums in Berlin. Berlin 1874. 4°.
- Marcali Mihály, Emlékbeszéd. Deák Ferencz fölött.
- Steiner Ignác, Léva.
- Művét: Das Hallelgebet, ein historisch-kritischer Versuch. Léva, 1879. 8°.
- Steiner Zsigmond, Pozsony.
- Dávid István, görög elemi olvasókönyv. Pozsony, 1880. 8°.
- Wolff Abr. Alex., dr., főrabbi, Kopenhága.
- Műveit: Bibelhistorie for Skole og Hjem. Kjobenhavn, 1867. 8°.
- Bibelhistorie for Smaaborn. Kjobenhavn, 1867. 8°.
- Einige Worte an das Publikum über mein Religionsbuch. Mainz, 1825. 8°.
- Der Prophet *Habakuk* mit . . . Übersetzung . . . Commentare nebst Einleitung. Darmstadt, 1822, 8°.
- Lehrbuch der israelitischen Religion. Kopenhága, 1863. 8°.
- Psalmer til Brug ved Gudstjenesten i Synagogas. Kjobenhavn, 1862. 8°.
- תורת ישראל Die Lehre der israelitischen Religion . . . für Stadt- und Landschulen. Mainz, 1825. 8°.
- Wolf Mihály, Lemberg.
- Is. Schorr: ם' הקות הדיינים והוא קיצור ש"ע ה"מ Lemberg, 1879. 8°.

Az utolsó tanévről való értesítőket a következő intézetek igazgatóságai küldték be:

- A boroszlói zsidó-theologiai seminarium.
- A m. kir. tanárképző intézet gyakorló főgymnasiuma Budapest.
- A kegyestanítórendek budapesti főgymnasiuma.
- A besztercebányai ág. h. ev. gymnasium.
- A Budapest fővárosi VIII. kerületi főreáltanoda.
- A budapesti VI. kerületi állami főreáltanoda.
- A budapesti m. kir. állami felsőbb leányiskola.
- A hód-mező-vásárhelyi ref. főgymnasium.
- A kassai állami főreáliskola.
- A miskolczi ág. hitv. ev. algymnasium és elemi iskola.
- A nagy-bicsei nyilván. polgári iskola.
- A nagyszombeni állami főgymnasium.
- A székesfehérvári községi reáliskola.
- A szombathelyi kir. kath. főgymnasium.
- A trencsényi kir. kath. főgymnasium.
- Az újvidéki kir. kath. magyar főgymnasium.
- A wolfenbütteli Sámsoniskola.
- A zombori állami főgymnasium.

E.

Az ajándékozott könyvek jegyzéke.

- A vallás- és közoktatásügyi m. k. minister ö excellentiája**, Budapesten.
- A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett jelentése:
1873	Budapesten	1875.	4°.
187 ^{5/6} .	„	1877.	„
127 ^{6/7} —187 ^{7/8} .	„	1879.	„
187 ^{7/8} —187 ^{8/9} .	„	1880.	„
- a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben. Bericht des k. ung. Cultus und Unterrichtsminister an den ung. Reichstag über den Zustand des Volksunterrichts im Jahre 1870. I. és II. rész. Budán, 1870—71.
- Aliance israélite universelle**, Páris. **עולם** edd. Goldberg és Adelman, Páris, 1879. 8°.
- Derenbourg J., Schneidermann**: die Controverse des Ludovicus Capellus mit den Buxtorfen (Extrait de la revue critique).
- Alcharisi מורה נבוכים** III. ed. L. Schlossberg, London, 1879.
- קצה מגארל"ה אלסקה** Controverse d'un évêque . . . vers l'an 514 Texte arabe par Léon Schlossberg. Vienne, 1880. 8°.
- Berliner A. dr.**, Berlin.
- Jahresbericht des Rabbinerseminars für das orthodoxe Judenthum pro 5639 (1878—79). Berlin. 8°.
- Bloch Fülöp**, dr. rabbi, Posen.
- Müve: Die Willensfreiheit von Chas-dai Crescas (Fünfter Abschnitt des zweiten Tractats aus dessen „Gotteslicht“) München, 1879. 8°.
- Müve: Vom Glauben und Wissen. Saadjah's Emunoth we-Deoth (Einleitung und Kosmologie) München, 1879. 8°.
- Blücher E. J. dr.**, Budapest.
- Müve: Die Synagogenfrage für deutsche Israeliten. Bécs, 1860. 8°.
- Braun Arnold V.**, Budapest.
- Müve: **רשפי אש שלהבת יה** Brennende Fragen. Abhandlung über den isr. Religionsunterricht. Budapest, 1880. 8°.
- Buber Salamon**, Lemberg.
- Müve: **פסיקתא** Lyck, 1868. 8°. Három példány.
- Derenbourg József és Hartwig**, Páris. Saját kiadásuk: Opuscules et traités d'Abou'l Valid Mervan Ibn Djanah de Cordo e texte arabe publié avec une traduction française. Páris, 1880. Lex. 8°.
- Dessauer M. dr. rabbi**, Cöthen.
- Müve: Der deutsche Plato. Erinnerungsschrift zu Moses Mendelssohns 150-jährigen Geburtstage. Berlin, 1879. 8°.
- Dukas Gyula**, Páris.
- Müve: Recherches sur l'histoire du quinzième siècle (Laurent Maioli, Pic de la Mirandole, Elie del Medigo). Páris, 1876. 8°.
- Fischl Guttman**, Budapest.
- פ"ש** Bécs, 1860—71. 24 kötet. 2°.
- Franklin-társulat**, Budapest.
- Elischer József**, latin olvasókönyv. Budapest, 1880. 8°.
- Hoffmann Mór**, német nyelvtan I. r. Budapest, 1880. 8°.
- Jónás János**, deutsches Sprach- und Lesebuch. Német nyelvtan és ol-

vasókönyv III. és IV. r. Budapest, 1880. 8°.

Kont Gyula. elemi természettan. II. füzet. Budapest, 1880. 8°.

Lamb, Shakespeare-mesék fordította Mihály J. I. és II. kötet. Budapest, 1880. 8°.

Életrajzok Plutarchosból, fordította Szilasi Móricz, I. és II. füzet. Budapest, 1880. 8°.

Polgár György, Kis Livius. Rothert M. után. Budapest, 1880. 8°.

Dr. Roth Samu, az ásvány-, kőzet- és földtan. Budapest, 1880. 8°.

Szvorényi József olvasmányok. III. és IV. kötet. Budapest, 1880. 8°.

Goldziher Ignác, Budapest.

ש"ס Tom. I. ברכות Bács, 1860. 2°.

" " IV. פסחים " 1863. "

" " V. ביצה " 1864. "

" " VI. ראש השנה יומא Bács, 1864. 2°.

ש"ס Tom. VII. מגילה תענית Bács, 1864. 2°.

ש"ס Tom. VIII. יבמות Bács, 1862. 2°.

" " IX. כתובות " " "

" " XI. גיטין " " "

" " XII. נדרים נזיר סוטה Bács, 1863. 2°.

ש"ס Tom. XIII. בבא קמא Bács, 1861. 2°.

ש"ס Tom. XIV. בבא מציעא Bács, 1861. 2°.

ש"ס Tom. XXI. הולין Bács, 1865. 2°.

Harkavy A. dr., Szt.-Pétervár.

Műve: זכרון לראשונים Studien und Mittheilungen aus der kais. öff. Bibliothek zu St. Petersburg. I. Szt.-Pétervár, 1879. Nagy 8°.

Hirsch M., főrabbi, Prága.

Prédikációit: דברי הלכה Abschiedswort... in der Synagoge zu Alt-ofen. Budapest, 1880. 8°.

Was finde ich vor und was bringe ich mit. Antrittsrede. Prága, 1880. 8°.

ארבע נוסות Die vier Festkelche und die vier Lebensstufen. Prága, 1880. 8°.

Holländer Leo, Eperjes.

Allgemeine Realencyclopädie Conversationslexicon) Lipcse (Brockhaus F. A.) 5. Orig. Ausgabe. 1820. 10 kötet. 8°.

Lipcse Supplementband, Lipcse, 1824.

Lipcse Neue Folge. Lipcse, 1822—26. 4 kötet. 8°.

Gibbon:

Kotzebue A. v. Preussens ältere Geschichte Hamburg, 1811. 4 köt. 8°.

Lingard J. Geschichte von England (Aus dem Englischen übersetzt I—X von C. A. von Salis, XI—XIV. C. P. Berly m. Frankfurt, 1827—1833. 8°. 14 kötet.

Menzel W. Geschichte der Deutschen. 3. Auflage in einem Bande. Stuttgart és Tübingen, 1837. Lex. 8°.

Müller Johannes von, sämtliche Werke. Stuttgart és Tübingen, 1831—35. 12°.

Pelzel F. M. Geschichte der Böhmen. 4. fortgesetzte Auflage. Prága, 1817. 2 kötet. 8°.

Raumer F. von, Geschichte der Hohenstaufen und ihrer Zeit. I—VII. Lipcse, 1823—25. 6 kötet. 8°.

Rotteck K. von, Allgemeine Geschichte. 10. Auflage I—X. Freiburg, Breisgauban, 1834. 8°. 10 kötet.

Sismondi S. J. C. Geschichte der Italienischen Freistaaten im Mittelalter. Aus dem französ. I—XVI. Zürich, 1807—24. 8°. 16 kötet.

Thiers M. A. Geschichte der französischen Revolution, deutsch von F. Philippi. 2. Auflage I. Lipcse, 1838. 1 kötet.

Wagner D. E. Geschichte des russischen Reiches. I—VI. Hamburg, 1880. 8°. 6 kötet.

Hőtan :

- 1 db. éreny csésze.
- 1 „ Daniell-féle Hygrometer.
- 1 „ gőzgép átmetszeti minta.
- 1 „ jég Calorimeter Bimsen szer.
- 1 „ csomag borostyánkő por.
- 1 „ forrasztó készülék.
- 1 „ Bunsen-féle állvány, felszerelve.
- 1 „ jéghőmérő.

Fogyasztási szerek és szerszámok :

- 1 db. csavarfogó.
- 1 „ kalapács.
- 1 „ fűrész.
- 3 „ fogó.
- 5 „ furó.
- 2 „ csavarhuzó.
- 1 „ véső.
- 10 „ reszelő.
- 1 „ olló finom.
- 1 „ tegelyfogó.
- 2 „ csipesz.
- 1 „ üvegvágó kerék.
- 200 gr. gránátok.
- 12 db. főzőpoharak.
- 10 „ főzőpalaczkok.
- 1 „ háromláb.
- 1 „ lombfűrész 4 tuczat fűrészsel.
- 1 „ szerszám-szekrény.
- 1 kilo borszesz.
- $\frac{1}{2}$ „ Alcohol.
- 340 gr. Aether.
- 350 db. parafa-dugó.
- 535 gr. kaucsuk-dugó.
- 1 db. üveghenger.

B) Természetrájk.

- 1 db. ember-koponya.
 - 1 „ koponya szétvehető agytöltéssel gypsból.
 - 1 „ szétvehető emberi hallás-szerv gypsból.
 - 5 „ antropologiai fali tábla.
 - 1 „ *Canis familiaris* csontváza.
 - 1 „ *Felis domestica* csontváza.
 - 1 „ *Phaseolus*, szétvehető guttapercha-minta (az embryonalis *Dicotyledonese*k typusa).
 - 1 „ *Pyrus Malus*, szétvehető guttapercha-minta (a *flos completus* typusa).
 - 34 „ crystallographiai minta, fából.
- Egy ásványgyűjtemény. (Egger Sámuel és társának ajándéka.)
Egy közetgyűjtemény. (Dr. Szabó József egyet. tanár úr ajándéka.)
Egy botanikai atlasz.
Egy zoologiai atlasz.